

ISSN 2220-8089 (print)
ISSN 2523-4005 (on-line)

Міністерство освіти і науки України

В І С Н И К

**ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ
імені В.Н. КАРАЗІНА**

Серія «Питання політології»

Випуск 45

Заснована 1993 року

Харків

2024

УДК 32-027.21

Засновник: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна.

У Віснику розглядаються актуальні проблеми теорії та практики політичних процесів в умовах глобалізації.

Для викладачів, наукових працівників та всіх, хто цікавиться проблематикою політичної науки.

Вісник є фаховим виданням України категорії «Б» у галузі політичних наук зі спеціальності 052 (Наказ МОН України наказу Міністерства освіти і науки України № 627 від 14.05.2020).

Затверджено до друку рішенням Вченої ради Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна (протокол № 11 від 21.06.2024 р.)

Індексується: DOAJ <https://doaj.org/toc/2523-4005?source>

Редакційна колегія Вісника ХНУ імені В.Н. Каразіна «Питання політології»:

Головний редактор:

Фісун О.А. – докт. політ. наук, професор, зав. кафедри політології філософського факультету ХНУ імені В.Н. Каразіна

Заступник головного редактора:

Журженко Т.Ю. – професор Інституту політичних наук Віденського університету (Австрія);

Відповідальний секретар:

Комарова Т.Г. – докт. політ. наук, професор кафедри політології філософського факультету ХНУ імені В.Н. Каразіна.

Ганс-Морзе Дж. – доцент кафедри політології Університету Нортвестерн (США);

Гейл Г.Е. – професор кафедри політології Університету Джорджа Вашингтона (США);

Дерлугьян Г. – професор Нью-Йоркського університету в Абу-Дабі (США-ОАЕ);

Джуліано Е. – доцент кафедри політології Колумбійського університету (США);

Звонкова Г.Л. – к.і.н. ст. наук. співробітник відділу історії та соціології науки та техніки ДУ "Інститут досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г. М. Доброва" НАН України;

Карпенко І.В. – докт. філос. наук, професор, декан філософського факультету ХНУ імені В.Н. Каразіна;

Качмарський М. – доцент Школи соціальних та політичних наук Університету Глазго (Велика Британія);

Круглашов А.М. – докт. політ. наук, професор, зав. кафедри політології та державного управління Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича;

Люстін Л. – співдиректор з наукових досліджень відділу політики та міжнародних відносин Астонського університету (Велика Британія);

Панченко Т.В. – докт. політ. наук, доцент;

Півнева Л.М. – докт. політ. наук, професор;

Радніц С. – директор Центру російських, східноєвропейських та центральноазійських досліджень імені Елісона Вашингтонського університету (США);

Розумний М.М. – докт. політ. наук, професор;

Романюк А.С. – докт. політ. наук, професор, зав. кафедри політології філософського факультету Львівського національного університету імені Івана Франка;

Рубанов В.В. – докт. політ. наук, професор кафедри політології філософського факультету ХНУ імені В.Н. Каразіна.

Шаповаленко М.В. – докт. політ. наук, професор кафедри політології філософського факультету ХНУ імені В.Н. Каразіна.

Адреса редакційної колегії: 61022, Харків, майдан Свободи, 4, Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна, кафедра політології, тел. 707-51-63.

E-mail – vp.kh@ukr.net, polityj@karazin.ua

Адреса сайту Вісника: <http://periodicals.karazin.ua/politology/>

Статті пройшли внутрішнє та зовнішнє рецензування.

Ідентифікатор медіа у Реєстрі суб'єктів у сфері медіа: R30-04458 (Рішення № 1538 від 09.05.2024 р Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення. Протокол № 15).

© Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна, оформлення, 2024

ISSN 2220-8089
ISSN 2523-4005

Ministry of Education and Science of Ukraine

**THE JOURNAL OF V. N. KARAZIN KHARKIV NATIONAL
UNIVERSITY**

Series «Issues of Political Science»

Issue 45

Established in 1993

Kharkiv

2024

UDC 32-027.21

Founder: V. N. Karazin Kharkiv National University

The Journal addresses the current problems of theory and practice of political processes in the context of globalization.

For university teaching and research faculty members, academic researchers, political experts, and anyone interested in political science.

The Journal is a professional edition of Ukraine of the "B" category in the field of political science in the speciality 052 (The Decree of MES of Ukraine No. 627 from 14.05.2020)

Approved for publication by the decision of the Academic Council of V. N. Karazin Kharkiv National University (protocol No. 11 dated 21.06.2024).

Indexed: DOAJ <https://doaj.org/toc/2523-4005?source>

Editorial board of the Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University «Issues of Political Science».

Oleksandr Fisun – Dr.Sc. in Political Science, Professor and Head of Department of Political Science, V.N. Karazin Kharkiv National University (*Editor-in-Chief*);

Tatiana Zhurzhenko – Ph.D., Visiting Professor in the Political Science Department at the University of Vienna (Austria) (*Deputy Editor*);

Tetiana Komarova – Dr.Sc. in Political Science, Professor in the Political Science Department, V.N. Karazin Kharkiv National University (*Executive Secretary*);

George Derlugyan – Ph.D., Professor of Social Research and Public Policy at the New York University - Abu Dhabi (United States-OAE);

Jordan Gans-Morse – Ph.D., Associate Professor, Department of Political Science at Northwestern University (United States);

Elise Giuliano – Ph.D., Lecturer in the Political Science Department at Columbia University (United States);

Henry E. Hale – Ph.D., Professor of Political Science and International Affairs, Department of Political Science at the George Washington University (United States);

Marcin Kaczmarek – Ph.D., Lecturer in Security Studies, School of Social and Political Sciences at the University of Glasgow (United Kingdom);

Ivan Karpenko – Dr.Sc. in Philosophy, Professor and Dean of the School of Philosophy, V.N. Karazin Kharkiv National University;

Anatoliy Kruglashov – Dr.Sc. in Political Science, Professor and Head of Department of Political Science and Public Administration, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University;

Lucian Leustean - Ph.D., Research Co-Director for Politics and International Relations, Aston University (United Kingdom);

Tetyana Panchenko – Dr.Sc. in Political Science, Associate professor;

Lyubov Pivneva – Dr.Sc. in Political Science, Professor in the Political Science;

Scott Radnitz – Ph.D., Director of the Ellison Center for Russian, East European, and Central Asian Studies at the University of Washington (United States);

Anatoliy Romaniuk – Dr.Sc. in Political Science, Professor and Head of Department of Political Science, Ivan Franko National University of Lviv;

Maxim Rozumny – Dr.Sc. in Political Science, Professor;

Victor Rubanov – Dr.Sc. in Political Science, Professor in the Political Science Department, V.N. Karazin Kharkiv National University;

Maryna Shapovalenko – Dr.Sc. in Political Science, Professor in the Political Science Department, V.N. Karazin Kharkiv National University.

Galyna Zvonkova – Ph.D. in Historical, Senior Researcher, Department of History and Sociology of Science and Technology SI «G.M.Dobrov Institute for Scientific and Technological Potential and Science History Studies NAS of Ukraine».

The address of editorial board: 61022, Kharkiv, Svobody sq., 4, V. N. Karazin Kharkiv National University, Department of Political Science, tel. 707-51-63.

E-mail – vp.kh@ukr.net, politj@karazin.ua

Web-site: <http://periodicals.karazin.ua/politology/>

The articles were reviewed internally and externally.

Media identifier in the Register of the field of Media Entities: R30-04458 (Decision № 1538 dated May 9, 2024 of the National Council of Television and Radio Broadcasting of Ukraine, Protocol № 15).

© V. N. Karazin Kharkiv National University, 2024

ЗМІСТ

Кононенко Н. В., Кононенко О.В. Дефіцит легітимності та інституційна неспроможність України: виклики та шляхи подолання	7
Кононенко В.П., Комарова Т.Г. Цифрова дипломатія як засіб стратегічної комунікації держави	15
Авксентьєв А.О. Довіра до влади в умовах повномасштабного воєнного вторгнення РФ в Україну: загальноукраїнський та харківський міський виміри	21
Кошельник В.Е. Загальна характеристика політичних режимів пострадянського простору та особливості їх формування	32
Шкуро А. С. Зміст і форми діяльності інституту президентства в досягненні євроінтеграційних успіхів	38
Вівчар І.В., Крет Р.М., Кундеус О. М. Миротворчі та безпекові механізми регулювання сучасних міжнародних відносин	46
Бутенко І.Р. Від радянського втручання до встановлення співпраці з НАТО: еволюція міжнародних відносин у Східній Європі в 1945-1991 рр.	54
Гайко О.С., Чайка О.С. Політична карикатура як елемент гібридної війни Росії проти України (2014-2022 рр.).	62
Варич Д. Ю. Передумови появи феміністичних рухів та чотири хвилі фемінізму	69
Марусинець М. М. Особливості ірландської еміграції та розвиток діаспори у Великобританії.	75
Рубанов В.В. Формування та розвиток наукової складової програми підготовки докторів філософії у галузі політології в Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна	87

CONTENT

Kononenko N., Kononenko O. Legitimacy Deficit and Institutional Failure of the Government of Ukraine: Challenges and Ways to Overcome	7
Kononenko V., Komarova T. Digital Diplomacy as a Means of Strategic State Communication	15
Avksentiev A. Trust in the authorities in the conditions of a full-scale military invasion of the RF into Ukraine: All-Ukrainian and Kharkiv urban dimensions	21
Koshelnyk V. General Characteristics of the Post-Soviet Space Political Regimes and Features of their Formation	32
Shkuro A. Content and Forms of Activity of the Institution of the Presidency in Achieving European Integration Successes	38
Vivchar I., Kret R., Kundeus O. Peacekeeping and Security Mechanisms for Regulating Contemporary International Relations	46
Butenko I. From Soviet Intervention to the Establishment of Cooperation With NATO: the Evolution of International Relations in Eastern Europe in 1945-1991.	54
Gaiko O., Chaika O. Political Caricature as an Element of Russia's Hybrid War Against Ukraine (2014-2022).	62
Varych D. Prerequisites for the Emergence of Feminist Movements and Four Waves of Feminism	69
Marusynets, Marianna Peculiarities of Irish emigration and development of the diaspora in the UK	75
Rubanov V. Formation and Development of the Scientific Component Program for the Training of Doctors of Philosophy in the Field of Political Science at V. N. Karazin Kharkiv National University	87

<https://doi.org/10.26565/2220-8089-2024-45-01>

УДК 328

Наталія Вікторівна Кононенко

кандидат політичних наук, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН
України, 01011, Київ, вул. Генерала Алмазова, 8,
n.kononenko1509@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-8397-2830>

Олег Вікторович Кононенко,

старший викладач кафедри соціології та політичних наук,
факультет міжнародних відносин, Національний авіаційний університет,
03058, Київ, проспект Любомира Гузара, 1
olepole2009@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-4058-6272>

ДЕФИЦИТ ЛЕГІТИМНОСТІ ТА ІНСТИТУЦІЙНОЇ СПРОМОЖНОСТІ УРЯДУ УКРАЇНИ: ВИКЛИКИ ТА ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ

Досліджується інституційна спроможність і легітимність урядових структур в Україні, зокрема в контексті сучасної війни. Основна проблема, яка підриває ефективність уряду, полягає у нормативно-правових пастках, що виникають через нереформовані механізми взаємовідносин між гілками влади. Аналізуються ці пастки на прикладах взаємодії Кабінету Міністрів України, Верховної Ради України та Президента, і як це впливає на ухвалення рішень. Розглядається в якості ключової проблеми дуальність керівництва виконавчою владою, коли і президент, і прем'єр-міністр мають повноваження щодо управління урядом, що створює розмиту систему відповідальності та дестабілізує політичний процес загалом. Виокремлюється питання відсутності чіткого механізму контролю уряду парламентом, зокрема через інститут коаліції, внаслідок чого поглиблюється криза легітимності. Пастки посилюються через можливість функціонування уряду без затвердженої програми, що знижує політичну відповідальність. Здійснено оцінку політичних практик та міжінституційних взаємин в європейських країнах (Франції та Німеччині) з метою порівняти їхні системи управління з українською. Продемонстровано, що в Україні система взаємодії між парламентом і урядом є менш ефективною, що підриває демократичні принципи. Аргументуються висновки щодо необхідності фундаментальних змін у нормативно-правовій базі для усунення непрозорості політичних практик в Україні та зняття обмеженості у діяльності уряду України з метою підвищення його спроможності ефективно реагувати на виклики, зокрема на тлі війни та в умовах післявоєнної відбудови.

Ключові слова: *інституційна спроможність, легітимність уряду, нормативно-правові пастки, неформальні інституції, модернізація, подвійні інституції, урядові реформи*

Як цитувати: Кононенко, Н. В., Кононенко, О.В. 2024. Дефіцит легітимності та інституційна неспроможність уряду України: виклики та шляхи подолання. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Питання політології»* 45: 7-14.

<https://doi.org/10.26565/2220-8089-2024-45-01>

In cites: Kononenko, Nataliia, Kononenko, Oleh. 2024. Legitimacy Deficit and Institutional Failure of the Government of Ukraine: Challenges and Ways to Overcome. *The journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series «Issues of Political Science»* 45: 7-14. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2024-45-01> (in Ukrainian)

© Кононенко Н.В., Кононенко О.В., 2024.

This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0.

Інституційна спроможність і легітимність урядових структур є одними з ключових елементів демократичного розвитку держави. В Україні, особливо в умовах триваючої війни, ці питання стають надзвичайно актуальними. Головною детермінантою неефективності та дефіцитності легітимності урядових інституцій в Україні є неврегульованість правових механізмів функціонування Кабінету Міністрів України, що створює складнощі для ефективного управління та примушує уряд до функціонування у системі із дефектним розподілом влади. Ця дуальність керівництва урядом (з боку Президента та Прем'єр-міністра) та відсутність справжнього політичного зв'язку між ВРУ та КМУ не тільки ускладнюють модернізацію країни, а й призводять до політичної нестабільності та підриву довіри до уряду як інституту. Постійний дефіцит легітимності, відсутність чітких механізмів взаємовідносин між урядом і парламентом, нереформовані правові фрейми інституцій роблять українську політичну систему вразливою до внутрішніх і зовнішніх викликів. Актуальність дослідження цих «нормативно-правових пасток» обумовлена необхідністю усвідомлення, як впливають існуючі правові норми на спроможність уряду ухвалювати важливі рішення та бути ефективним в умовах війни та післявоєнної відбудови, яка передбачає модернізацію країни, її інтеграцію в європейське правове поле та адаптацію політичної системи України до європейських норм і практик.

Предметом цього дослідження є нормативно-правові пастки, які обмежують інституційну спроможність та легітимність уряду України, а, відповідно, зумовлюють низьку якість урядового продукту – політик, реформ та їх імплементацію.

Метою дослідження є виявлення основних нормативно-правових пасток, що заважають розвитку інституційної спроможності та легітимності уряду України, аналіз політичних рішень, ухвалених урядами в період 2014-2024 рр. та формулювання рекомендацій щодо їх подолання.

У класичних наукових працях таких дослідників, як Д. Родрік, Д. Аджемоглу, Д. Робінсон та А. Пшеворський, аналізується демократія як метайнституція для розвитку якісних інституцій, зокрема урядів. Важливим питанням є якість врядування, яка детермінується концепціями інтересів та ідентичностей (Д. Копстейн, М. Лічбач, С. Хансон). У контексті пандемії COVID-19 С. Хенсон та С. Копстейн відзначають від-

родження патримоніальних практик навіть у розвинених демократіях. М. Кон аналізує виконавчу владу в демократичних країнах, акцентуючи увагу на напрузі між домінуванням і підпорядкуванням, яка виявляється через конституційну нечіткість. Дослідниця пропонує підвищити судовий контроль та активізацію партисипативної демократії як засоби стримування урядів (Cohn, 2021: 321-325). С. Роуз-Аккерман вивчає резилентність урядів перед кризами, зокрема COVID-19, та їхню здатність до інклюзії. Привертають увагу дослідження патримоніальних практик в Україні та їхній вплив на інститути публічної влади (Г. Хейл) та аналіз інституційної спроможності українських урядів (Т. Беккер, Х. Швайгер). Інститут політичних та етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса зосереджений на дослідженні інституційної спроможності в умовах війни. Дослідження таких українських аналітичних центрів, як Центр економічних стратегій, Центр політико-правових реформ та VOX Ukraine, присвячені здатності уряду розробляти релевантні політики до та під час війни.

Законодавчо уряд України та його керівник, прем'єр-міністр, мають значні повноваження. Однак постає питання, чи здатен уряд ефективно використовувати свою інституційну суб'єктність і зберігати легітимність у межах чинної нормативно-правової системи? На нашу думку, ні. Перша проблема (пастка) – дуальне керівництво виконавчою владою Президентом і Прем'єр-міністром. Формально, згідно з Конституцією, навіть в умовах воєнного стану, Україна залишається парламентсько-президентською республікою, де уряд підзвітний парламенту. Однак Конституція також передбачає відповідальність уряду перед Президентом, який виведений за межі виконавчої влади. Хоча механізм цієї відповідальності не деталізований, Президент має значні важелі впливу на уряд: він може ініціювати його відставку в парламенті, зупиняти дії урядових актів та отримувати обов'язкову контрасигнацію своїх указів Прем'єр-міністром і міністрами. Це унеможливорює різні підходи до політики між головою уряду та Президентом, що є поширеною практикою в парламентсько-президентських і, навіть, президентсько-парламентських республіках в ЄС.

Такий розподіл повноважень робить діючу українську модель управління еkleктичною і не дозволяє провести чіткі паралелі з моделями управління інших країн, як-от Польщі чи Франції, де вплив глави держави на уряд також великий, але більш збалансо-

ваний, якщо його порівнювати із важелями українських президентів щодо урядів. Наприклад, часто порівнюють Україну з Францією, яка має напівпрезидентську форму правління. Однак політичні повноваження українського президента щодо уряду ширші, ніж у французького. Французький президент активніше залучений до роботи уряду, головує на засіданнях Ради Міністрів і бере участь у формуванні політик, що відрізняє його від українського президента, який не залучений до оперативної діяльності взагалі.

Друга нормативна пастка, що гальмує справжню легітимацію та інституційну спроможність, – дивний механізм урядової парламентської підзвітності через відсутність правової норми, яка робить відставку уряду незворотною, якщо ВРУ не ухвалює його програму. У країнах ЄС робота уряду без затвердженої програми є аномалією. В Україні – ні. Навпаки, тут існує формат «напівакцептованого уряду» (затверджений уряд без затвердженої програми), що гіпотетично можна виправдати інтересами держави та суспільства, дозволяючи президенту формувати технократичний уряд. Проте виправдання є слабким, оскільки без підтримки парламенту ухвалення реформ є неможливим, а от відставка уряду будь-коли за бажанням ВРУ та Президента (зазвичай ініціатором відставки є Президент), наділених правом ініціювати звільнення КМУ, є звичайною практикою. Можливість функціонування парламентів, які не затверджують урядові програми, та урядів, які не мають схвалених парламентом програм, крім порушення притаманного демократіям принципу розподілу влади, створюють атмосферу політичної безвідповідальності та інституційної нестабільності, передусім, урядів. Не маючи інституціолізованої підтримки парламентської більшості, уряди йдуть на кулуарні компроміси із відверто антиукраїнськими фракціями (ОПЗЖ – до 2022 р.) або депутатськими групами, контрольованими олігархією. Про звичайність такої непрозорої практики серед українського політикуму, що впливає певним чином на формування політик у державі, свідчить така статистика: з червня 1996 по серпень 2024 уряди, за нашими підрахунками, працювали без акцептованої програми 59,2% часу.

Третя нормативно-правова пастка, яка детермінує слабкість уряду, – це неврегульованість питання парламентської коаліції. Незважаючи на припис інституту «парламентської коаліції» в Конституції, відсутність чітких норм, що унормовували б її діяль-

ність, у законодавстві дозволяє політичним акторам використовувати цей інструмент для власних інтересів, що призводить до деградації уряду та ВРУ. Так, непартійність урядів в Україні стала нормою, що руйнує зв'язок між парламентом і урядом, спричинюючи інституційну ерозію. Уряд Шмигала (з 2020 р.) за підтримки монокоаліції «Слуги народу» мав лише 20% партійних міністрів, уряд Гончарука (2019-2020 рр.) – 15%. У більшості європейських демократій (за виключенням Франції) керівник партії, що здобула більшість на виборах, стає головою уряду. В Україні останнім прикладом прем'єра-партійця був Арсеній Яценюк (2014-2016).

Відсутність чіткого механізму подолання урядових криз шляхом конструктивного вотуму недовіри або надання парламенту можливості ініціювати відставку окремих урядовців – ще одна нормативно-правова проблема, яка робить інститут уряду слабким, оскільки виштовхує суб'єктів політичного процесу до переважно утаємничених політичних домовленостей. Домінування непублічних практик призводить до падіння довіри до урядів і парламентів, що делегітимізує ці інституції. Класичним прикладом урядових відставок між електоральними циклами є механізм вотуму недовіри в Німеччині, де федеральний канцлер може бути усунутий лише через утворення нової урядової більшості в Бундестазі й обрання нового канцлера, що запобігає (локалізує) політичній кризі (Grund gesetzfürdie Bundesrepublik Deutschland 1949). Щодо України, то у нас, по-перше, відставка прем'єра ніколи не відбувалася з ініціативи парламенту, що свідчить про слабкість політичної системи. Тричі ініціаторами відставки уряду були президенти: Кучма двічі ініціював відставку урядів у 1997 і 2002 роках, Ющенко – у 2005. Решта відставок урядів пов'язана з формуванням нових парламентів або відставкою прем'єр-міністрів за власним бажанням (як Яценюк у 2016 і Гончарук у 2020). По-друге, в Україні сформована імітація «конструктивного вотуму» недовіри. Наприклад, відставка урядів Яценюка і Гончарука відбулася в один день із затвердженням урядів Гройсмана і, відповідно, Шмигала.

Демократія та економічне зростання: український контекст. Багато досліджень доводять, що демократичні країни зазвичай демонструють вищий рівень економічного зростання порівняно з авторитарними режимами. Український досвід електоральної

демократії свідчить про те, що сама по собі політична конкуренція та зміна влади на виборах не гарантує економічного успіху. Слабкі інституції, корупція та вплив олігархів, як атрибути дефектної демократії, стримують економічний розвиток України. Хоча після Революції Гідності були зроблені певні кроки до реформ, зокрема в сфері децентралізації та антикорупції, фундаментальні проблеми залишилися невирішеними. В тому числі – і проблеми нормативних пасток, які роблять, наприклад ЦОВ неефективними та дефіцитно легітимними. Наростання проблем із дисперсією влади, її концентрація навколо президента, недосконалість судової системи та вплив олігархів (як наслідки і детермінанти незбалансованих взаємин між інституціями) перешкоджали ефективному впровадженню реформ. Повномасштабна війна Росії проти України ще більше ускладнила ситуацію, оскільки процес зламу старої посткомуністичної і формування нової інституційної канви держави поєднувався з необхідністю утримати ситуацію в країні під час війни, найбільшої з часів Другої світової війни в ЄС. Незважаючи на успішність великої кількості урядових практик під час війни, що підтвердили високу мобілізаційну здатність українських інституцій, українська влада (включаючи уряд) досі не відмовилася від переважно інструменталістського підходу до реформ (що змінюють процеси в інституціях), уникаючи фундаментальних нормативно-правових змін, які б розблокували проблему інституційної неспроможності в країні, що детермінована передусім дефектним розподілом влади між її гілками. Переконливим свідченням того, що ігнорування необхідності нормативних змін і «ремонт» інституційної спроможності держави переважно інструменталістськими практиками, не формує, у широкому розумінні, спроможних та легітимних інституцій, є реформаторський продукт українських урядів, починаючи з 2014 р. Так, другий уряд Яценюка (2014-2016 рр.) заклав законодавчу основу для більшості реформ, які реалізовували наступні уряди. Ключові реформи включали боротьбу з корупцією, спрощення регулювання, енергетичну незалежність, реформи держвласності, створення системи PROZZORO, децентралізацію та декларування доходів держслужбовцями (Алеканкіна 2020). Однак вплив неформальних інституцій, зокрема олігархічних структур, на уряд гальмувало формування інституційної спроможності уряду. Більше того, еклектичні реформи уряду Яценюка

підтримували монополії олігархів (Лещенко 2015; Загребельська 2021; Бурдей 2019). Як наслідок, реформи втратили підтримку, а уряд – легітимність: олігархи критикували уряд за недовістю, неолігархічний бізнес, прості українці та західні партнери також були невдоволені.

Наступний уряд (В. Гройсман, 2016-2019 рр.) зосередився на подальшому впровадженні «реформ Яценюка» та власних, включаючи зрівняння цін на газ із ринковими, створення ринку електроенергії, реформу держуправління, запуск «Нової української школи», медичну реформу та децентралізацію. Темпи щорічного зростання економіки в цей період становили 2,8% (Макроекономічний огляд 2019), але цього було замало для модернізації та євроінтеграції України. Уряд Гройсмана не міг забезпечити динамічного зростання через залежність від олігархічних груп. Призначення його кабінету не отримало достатню кількість голосів всіх учасників т.зв. реформаторської парламентської коаліції, тому воно було підтримано депутатами, пов'язаними з олігархами, що обмежувало радикальні реформи. Прикладом є монетизація субсидій, яка відбулася лише у 2019 р. Антикорупційна та судова реформи залишалися слабкими: так, антикорупційний суд запрацював тільки у вересні 2019 р. У той час, як олігархи до 2019 р. мали великий вплив на політику на свою користь. Наприклад, компанія Ornex Р. Ахметова у 2017 р. збільшила частку в енергетичних підприємствах (Бурдей 2019). АМКУ у 2018 р. заклав справу проти ДТЕК. Р.Ахметов і В.Новінський створили монополію в коксохімічній галузі (Українська правда 2019). Інші олігархи, як В. Пінчук і М. Микитась, також укріплювали свої позиції (Українська правда 2020).

Уряд О. Гончарука (2019-2020 рр.) активізував реформи, зокрема спростив регулювання бізнесу, перезапустив реформу державної служби, провів анбандлінг «Нафтогазу» та готував законодавство для земельної реформи. Проте вплив олігархів залишався значним. Наприклад, Д. Дубilet, міністр Кабінету Міністрів в уряді О. Гончарука, був пов'язаний із ПриватБанком Коломойського, який був націоналізований державою у 2017 р. через вкрай ризиковану ринкову стратегію. У парламенті монобільшість «Слуги народу» також зазнавала впливу олігархів. Президент В. Зеленський намагався обмежити вплив олігархів, зокрема через дії АМКУ щодо «Миронівського хлібопродукту» та ДТЕК. Проте конфлікти з олігархами

загострилися. Р. Ахметов просто блокував частину енергетичних реформ. Залишався сильним вплив Коломойського, що поглибило конфлікт між Зеленським і Гончаруком (Kramer 2020). Причини відставки Гончарука включали не лише конфлікти з олігархами, а й управлінську некомпетентність окремих міністрів, що послаблювало уряд. Олігархи використовували слабкість уряду для своїх інтересів, зокрема через повернення до непрозорої оплати праці держслужбовців як наслідок популістського рішення скоротити їх офіційні зарплати у 2019 р., що відкривало можливості для корупції. Гончарук пізніше визнав помилковість таких реформ, оскільки це лише зміцнювало олігархічний вплив (Гончарук 2020).

Діяльність Кабінету Міністрів України під керівництвом Дениса Шмигала (2020 – по теперішній час) можна умовно поділити на три етапи:

- 2020-2021 рр.: адаптація уряду до пандемії COVID-19, спроба обмежити політичний вплив олігархії, трансформаційна турбулентність з реформами

- 2022 – червень 2023 рр.: адаптація до викликів війни;

- липень 2023 р. – по теперішній час: вирішення проблем, спричинених війною, підготовка до переговорів та початок переговорів про вступ до ЄС.

У 2020-2021 рр. уряд не чинив активного спротиву антиреформам, ініційованим переважно парламентом, хоча пізніше намагався їх виправити. У 2021 р. уряд повернувся до реформування, зокрема в таких сферах, як фінансова система, цифровізація, освіта, та модернізація державного управління. Важливі законопроекти щодо унормування функцій членів уряду (як частина інструментальної реформи уряду чи реформи держуправління), які було передано в цей час на розгляд парламенту, відкладені через війну. На кінець 2021 р. 90% українців не відчували покращення матеріального становища. Олігархи, політичний вплив яких було обмежено через ухвалення відповідного законодавства, через медіа поляризували суспільство, що призвело до падіння довіри до влади. Уряд зустрів повномасштабну війну з низьким рівнем довіри – лише 6,9% (Інститут соціології НАН України 2021), що свідчило про кризу легітимності та інституційної спроможності урядовців.

Завдання уряду в умовах воєнного стану набули ознак суперечливості. З одного боку, продовжується розпочатий демонтаж посткомуністичного інституціоналізму через

його вичерпаність та необхідність гармонізувати управління з європейськими стандартами. Водночас необхідно демонструвати високий рівень керованості країною, що перебуває у стані повномасштабної війни. Серед чинників, що спрощують урядові рішення цих дуальних завдань, – згуртованість українців як реакція на російську агресію та послаблення олігархічного впливу. Серед чинників, що гальмують таку роботу КМУ, його функціонування в межах старих, слабких інституційних форматів, що обмежують його ефективність, спроможність та легітимність, порушують притаманний демократіям розподіл влад і сприяють непропорційному зростанню впливу інституту президента (що є прийнятною практикою для війни, але загрозовою для розвитку демократії у повоєнний час). Навіть Ukraine Facility Plan, прийнятий у 2024 р., погоджений урядом із ЄС та українським громадянським суспільством, передбачає базові реформи державного управління, фінансів, судової системи та антикорупційної політики. Однак він не передбачає створення нових правових норм, що залишає уряд у залежності від старих інституційних пасток.

Висновки. Аналіз правових механізмів показує, що основою непрозорих політичних практик в Україні є еклектичність конституційних норм. Саме це зумовлює концентрацію влади у президента, розмитий інституційний зв'язок між парламентом і урядом та конкуренцію між Президентом і Прем'єр-міністром за вплив на КМУ. Ці «нормативні пастки», що створюють слабкі уряди й парламенти, стали ще небезпечнішими під час війни. Максимальна концентрація влади у Президента є необхідною умовою виживання країни, але збереження цієї централізованої «воєнної моделі» після війни, може призвести до авторитаризму (Майборода, 2023: 18-51).

Збереження демократичного вектору розвитку потребує публічних дискусій і пропозицій щодо вдосконалення принципів розподілу влади для уникнення авторитаризму в повоєнний час. Діяльність урядів у 2014-2024 роках відзначена складними викликами, особливо війною, що посилювала економічну кризу та вплинула на якість життя населення. Для реалізації завдань воєнного часу і повоєнного часу Уряд потребує високої легітимності та ефективності. Але розвиток демократичних принципів побудови інституцій ускладнюється не лише війною, а й суперечливими конституційними нормами, що послаблюють його суб'єктність.

До 2019 року дефіцит довіри громадян до уряду компенсувався його підтримкою неформальних інституцій (таких, як олігархія), що призвело до неефективного управління та масштабної корупції. Демонтаж посткомуністичної інституційної системи, що вичерпала себе, розпочався у 2019 р. Його було перервано повномасштабною війною. Схвалений під час повномасштабної війни Ukraine Facility Plan (2024) не передбачає трансформації конституційного дизайну, а ставить питання про реформування інструментальних процесів в інституціях, які змушені діяти в умовах дефектного розподілу влади в країні. Без конституційних змін уряд залишиться слабким і під впливом олігархів, які матимуть всі шанси поновити свій вплив у повоєнній політичній реальності. То ж вочевидь необхідним є розпочинати діалог щодо необхідних змін у конституційній системі України для посилення інституційної спроможності уряду зокрема й системи публічної влади.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Cohn, M. (2021). *A theory of the executive branch: Tension and legality* (pp. 321-325). Oxford University Press.
2. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland. 1949. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/gg/BJNR000010949.html>
3. Алєканкіна, К. 2020. Чотири Кабінети Міністрів після Євромайдану: шлях реформ. *VOX Ukraine*. URL: <https://voxukraine.org/chotiri-kabineti-ministriv-pislyayevromajdanu-shlyah-reform>
4. Лещенко, С. 2015. За лаштунками політики: змова Яценюка і Ахметова. *Українська правда*. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/leschenko/552d3e78e5a3b/>
5. Григоришин розповів, як Яценюк лобіює інтереси Ахметова. 2015. *Слово і діло*. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2015/09/29/novyna/polityka/hryhoryshyn-rozpoviv-yak-yacenyuk-lobiyuye-interesy-akhmetova>
6. Загребельська, А. 2021. Країна ДТЕК: як невизнана монополія крутить Україною. *Лівий Берег*. URL: https://lb.ua/economics/2021/12/09/500402_kraina_dtek_yak_neviznana_monopoliya.html
7. АМКУ у 2016 році збирався визнати ДТЕК Ахметова монополістом, але різко пом'якшив оцінку олігарху (документ). 2019. *Наші гроші*. URL: <https://nashigroshi.org/2019/07/08/amku-u-2016-rotsi-zbyavsia-vyznaty-dtek-akhmetova-mono-polistom-ale-rizko-pom-yakshyv-otsinku-oliharkhu-dokument/>
8. Фонд держмайна продав по 25% «ДТЕК Західенерго» і «Київенерго» компанії Ахметова. 2017. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news/28683917.html>
9. Макроекономічний огляд. 2019. *Міністерство фінансів*. URL: <https://mof.gov.ua/uk/makroogljad>
10. Бурдей, Н. 2019. Рінат Ахметов, ввівши в оману АМКУ, монополізував коксохімічну галузь. *Українська правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2019/09/19/7226796/>
11. У справі Микитася вплив «мільйонний хабар Гройсману», в экс-прем'єра заперечують. 2020. *Українська правда*. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2020/12/4/668847/>
12. Kramer, A. 2020. Desperate for Aid, Ukraine First Hasto Fight Corruption. *The New York Times*. URL: https://www.nytimes.com/2020/03/27/world/europe/ukraine-foreign-aid-corruption.html?fbclid=IwAR2X774XXSone0sl0sDA06sh5plhR6HwyBIHuxFIX_nQjdi1RNpZjbKW-1E
13. Гончарук, О. 2020. За копійки зарплатні в уряді тобі вимотать мозок, а в пресі поллють брудом. *Новоєвремя*. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/oleksiy-goncharuk-nizki-zarplati-v-uryadi-pidsilyuyut-vpliv-oligarhiv-novini-ukrajini-50095905.html>
14. Інститут соціології НАН України. 2021. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. 30 років незалежності. Вип. 8(22). Київ. URL: <https://i-soc.com.ua/assets/files/monitoring/monitoring-2021-bez-dodatkov.pdf>
15. Кабінет Міністрів України. 2024. *Ukraine Facility*. URL: <https://www.ukrainefacility.me.gov.ua/>
16. Майборода, О. 2023. Форма державного правління: семіпрезиденталізм в українському варіанті У Г. Зеленько (Ред.), Політична система України: конституційна модель та політичні практики: Монографія 536 с. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України: 18-51. DOI: 10.53317/978-617-14-0109-9

Стаття надійшла до редакції 11.03.2024

Стаття рекомендована до друку 26.04.2024

Nataliia Kononenko

PhD in Political Science, I.F. Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, 8 Generala Almazova Str., Kyiv, 01011,
n.kononenko1509@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-8397-2830>

Oleh Kononenko

Senior Lecturer, Department of Sociology
 and Political Science, Faculty of International Relations, National
 Aviation University, 1 Liubomyr Huzar Avenue, Kyiv, 03058
olepole2009@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-4058-6272>

LEGITIMACY DEFICIT AND INSTITUTIONAL FAILURE OF THE GOVERNMENT OF UKRAINE: CHALLENGES AND WAYS TO OVERCOME

The article analyzes the institutional capacity and legitimacy of governmental structures in Ukraine, particularly in the context of the current war. The main problem that undermines the effectiveness of the government is the regulatory and legal traps that arise from unreformed mechanisms of relations between the branches of government. The author analyzes these traps in the examples of interaction between the Cabinet of Ministers of Ukraine, the Verkhovna Rada of Ukraine and the President, and how it affects decision-making. The author considers the duality of executive leadership as a key problem when both the president and the prime minister have the authority to manage the government, which creates a blurred system of responsibility and destabilizes the political process in general. The issue of the lack of a clear mechanism of government control by parliament, in particular through the institution of a coalition, is highlighted, which deepens the crisis of legitimacy. The traps are exacerbated by the possibility of the government functioning without an approved program, which reduces political responsibility. The author assesses political practices and inter-institutional relations in European countries (France and Germany) to compare their governance systems with the Ukrainian ones. It is demonstrated that in Ukraine the system of interaction between the parliament and the government is less effective, which undermines democratic principles. The conclusions about the need for fundamental changes in the legal framework to eliminate the opacity of political practices in Ukraine and to remove restrictions on the activities of the Ukrainian government to increase its ability to respond effectively to challenges, in particular against the backdrop of war and in the context of post-war reconstruction, are argued.

Keywords: *institutional capacity, government legitimacy, normative and legal traps, informal institutions, modernization, dual institutions, government reforms*

REFERENCES

1. Cohn, M. 2021. *A theory of the executive branch: Tension and legality* : 321-325. Oxford University Press
2. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland. 1949 (in German).
3. Alekankina, K. 2020. Four Cabinets of Ministers after Euromaidan: the path of reforms. *VOX Ukraine*. URL: <https://voxukraine.org/chotiri-kabinet-ministriv-pislya-yevromajdanu-shlyah-reform> (in Ukrainian).
4. Leshchenko, S. 2015. Behind the scenes of politics: the conspiracy between Yatsenyuk and Akhmetov. *Ukrainian Pravda*. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/leschenko/552d3e78e5a3b/> (in Ukrainian).
5. Hryhoryshyn revealed how Yatsenyuk lobbies Akhmetov's interests. 2015. *Slovo i Dilo*. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2015/09/29/novyna/polityka/hryhoryshyn-rozpoviv-yak-yacenyuk-lobiyuye-interesy-axmetova> (in Ukrainian).
6. Zahrebel's'ka, A. 2021. The country of DTEK: how an unrecognized monopoly is influencing Ukraine. *Left Bank. Nashi Groshi*. URL: https://lb.ua/economics/2021/12/09/500402_kraina_dte_k_yak_neviznana_monopoliya.html (in Ukrainian).
7. The AMCU in 2016 was going to recognize Akhmetov's DTEK as a monopoly, but sharply softened the assessment of the oligarch (document). 2019. *Nashi Groshi*. URL: <https://nashigroshi.org/2019/07/08/amku-u-2016-rotsi-zbyravsia-vyznaty-dtek-akhmetova-monopolistom-alerizko-pom-iaxshyv-otsinku-oliuharkhu-dokument/> (in Ukrainian).
8. The State Property Fund sold 25% of "DTEK Zahidenergo" and "Kyivenergo" to Akhmetov's company. 2017. *Radio Svoboda*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news/28683917.html> (in Ukrainian).
9. Macroeconomic Overview. 2019. *Ministry of Finance*. URL: <https://mof.gov.ua/uk/makroogljad> (in Ukrainian).
10. Burdey, N. 2019. Rinat Akhmetov, having misled the AMCU, monopolized the cokechemical industry. *Ukrainian Pravda*. URL:

<https://www.pravda.com.ua/articles/2019/09/19/7226796/> (in Ukrainian).

11. In the Mykytascase, a "million-dollar bribe to Groyzman" emerged, which the the ex-prime minister denies. 2020. *Ukrainian Pravda*. URL:

<https://www.epravda.com.ua/news/2020/12/4/668847/> (in Ukrainian).

12. Kramer, A. 2020. Desperate for Aid, Ukraine First Has to Fight Corruption. *The New York Times*. URL:

<https://www.nytimes.com/2020/03/27/world/europe/ukraine-foreign-aid-corruption.html?fbclid=IwAR2X774XXSone0sl0sDA06sh5plhR6HwyBIHuxFIXnQjdi1RNpZjbKW-lE>

13. Honcharuk, O. 2020 For pennies in government salaries, the y'll exhaust your mind, and the press will pour dirt on you. *Novoe Vremya*. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/oleksiy-goncharuk-nizki-zarplati-v-uryadi-pidsilyuyut-vplyv-oligarhiv-novini-ukrajini-50095905.html> (in Ukrainian).

14. Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine. 2021. *Ukrainiansociety*:

monitoring of social changes. 30 years of independence. Iss. 8(22). Kyiv. URL:

<https://i-soc.com.ua/assets/files/monitoring/monitoring-2021-bez-dodatkov.pdf> (in Ukrainian).

15. Cabinet of Ministers of Ukraine. 2024. *Ukraine Facility*. URL: <https://www.ukrainefacility.me.gov.ua/> (in Ukrainian).

16. Maiboroda, O. 2023. Form of Government: Semi-presidentialism in the Ukrainian Variant. In H. Zelenko (Ed.), *Political System of Ukraine: Constitutional Model and Political Practices: Monograph*. . 536 p. Kyiv: I.F. Kuras Institute of Political and Ethnic Studies, NAS of Ukraine: 18-51. DOI: 10.53317/978-617-14-0109-9 (in Ukrainian).

The article was received by the editors 11.03.2024.

The article is recommended for printing 26.04.2024

<https://doi.org/10.26565/2220-8089-2024-45-02>

УДК 323:004(477)

Валерій Петрович Кононенко

доктор юрид. наук, професор кафедри міжнародного права
та права Європейського Союзу, навчально-наукового інституту права,
Державного податкового університету, вул. Університетська, 31,
м. Ірпінь, Київська обл. 08205,;
професор кафедри міжнародних відносин,
Навчально-науковий інститут «Каразінський інститут
міжнародних відносин та туристичного бізнесу»
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна,
майдан Свободи, 4, 61022, м. Харків.
advokatkononenko@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-6461-7072>

Тетяна Геннадіївна Комарова

доктор політичних наук, професор кафедри політології
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна,
майдан Свободи, 4, 61022, м. Харків;
професор кафедри філософії Харківського національного
університету радіоелектроніки, 7, Проспект Науки, м. Харків, 61166.
t.komarova@karazin.ua; tatyana.avksentiyya@nure.ua, <http://orcid.org/0000-0002-7243-249X>

ЦИФРОВА ДИПЛОМАТІЯ ЯК ЗАСІБ СТРАТЕГІЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ ДЕРЖАВИ

Розглядається проблема цифрової дипломатії як засобу стратегічної комунікації держави. Автори розглядають різні підходи до визначення цього феномену. Цифровізація суспільних процесів впливає на дипломатію, її практичне втілення. Зміни стосуються інститутів та механізмів, через які держави та інші міжнародні актори реалізують свої інтереси. Приділяється увага таким складовим простору сучасної дипломатії як великі обсяги інформації та бази даних, електронний уряд, електронна участь, кібербезпека, цифрова трансформація. Поєднується аналітичний погляд на сучасну дипломатію із розкриттям умов інформаційної епохи, які формують напрямки та принципи завдання сучасного розвитку. Визначено, що трансформації влади щодо пріоритетності продукування та контролю ціннісних смислів, культурних кодів суспільства, повинні бути враховані цифровою дипломатією, із залученням широкого кола суб'єктів як державної, так і недержавної сфери. Розглядаються питання специфіки викликів процесам прийняття політичних рішень у сфері цифрової дипломатії: віртуалізація суспільно-політичних процесів, стан невизначеності, нестабільності, плинності у глобальному просторі, латентність, нескоординованість впливів центрів сили (влади), коло, яких значно розширилось, боротьба за інформаційне домінування, за скорочення інформаційного простору та можливостей опонентів.

Зазначається, що знання, ціннісні смисли, культурні коди суспільств, комунікативні канали, нові медіа, інформаційні мережі стають стратегічно значущими у міжнародній діяльності. Оскільки нова якість влади у тому, що вона все частіше позбувається інституціональної локалізації, анонімності, мережева гнучкість, спроможність до нелінійного політикотворення, принципів горизонтальності та вертикалізму, врахування завдань нестійкої рівноваги принципів горизонтальності та вертикалізму, стратегічних та тактичних, цілепріоритетних та кон'юнктурних завдань, аксіологічних смислів, конкурентоспроможних іміджів надають сучасним акторам світової політики великих переваг.

Ключові слова: *цифрова дипломатія, влада, держава, публічна дипломатія, політичні трансформації, інститути, процеси, міжнародні відносини, суб'єкти політики, ціннісні смисли.*

© Кононенко В.П., Комарова Т.Г., 2024.

This is an open-access article distributed under
the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0.

Як цитувати: Кононенко, В. П., Комарова, Т. Г 2024. Цифрова дипломатія як засіб стратегічної комунікації держави. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Питання політології»* 45:15-20. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2024-45-02>.

In cites: Kononenko, Valery, Komarova, Tetiana. 2024. Digital Diplomacy as a Means of Strategic State Communication. *The journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series «Issues of Political Science»* 45: 15-20. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2024-45-02> (in Ukrainian).

Сучасна динаміка міжнародних відносин, однією з характеристик яких є активна участь транснаціональних акторів в міжнародних справах, залучення новітніх форм комунікації та пошук нових форм транснаціональної політики мають значний вплив на дипломатію як інструмент зовнішньої політики. На часі інформаційний етап розвитку світу характеризується швидкими системними змінами суспільного життя. Нові якісні трансформації потребують динамічного та ефективного реагування. Безумовно, сфера міжнародних відносин стає форпостом у справах формування та підтримки стабільності як у глобальному, так і регіональних, локальних вимірах суспільно-політичного простору. Поява цифрових технологій кардинально вплинула на діяльність дипломатії. Міністерства закордонних справ, посольства та дипломати постійно впроваджують нові інструменти та платформи, а також переосмислюють середовище, в якому вони оперують.

Останніми роками також спостерігається підвищений академічний інтерес до перетину дипломатії та цифрових технологій. Вчені оцінили використання дипломатами цифрових інструментів для взаємодії з новою аудиторією, подолання обмежень традиційної дипломатії, співпраці з новими акторами та сприяння міжкультурному діалогу (Сегеда 2020). На нашу думку, задля досягання питання цифрової дипломатії важливо використовувати доробок авторів, які досліджують системні зміни в інформаційну епоху, таких як, наприклад, З. Бауман, У. Бек, Е. Гідденс, М. Кастельс, Е.Тоффлер, Т. Фрідман, Ф. Фукуяма та ін. Вітчизняні науковці демонструють великий інтерес до дослідження впливу цифрових змін у площині міжнародних відносин, спираючись на передовий досвід нашої країни у сфері процесів цифровізації, а саме: Н. Вінникова, Т. Краснопольська, Т. Мірошніченко, І. Милосердна, М. Окладна, І. Прокопенко, О. Сегеда, І. Стеценко, Г. Федорова, О. Фісун, І. Шевель та ін.. Актуальним, на наш погляд

є підхід до дослідження цієї проблематики, що акцентує увагу на поєднанні формальних та сутнісних критеріїв, задля дослідження того, як взаємодія сучасних технік та технологій діяльності із аксіологічними складовими впливає на формування важливих напрямків діяльності держави, а саме – дипломатії. Метою статті є розглянути цифрову дипломатію як засіб стратегічної комунікації держави. Новітні тенденції у дипломатичній сфері отримали визначення – цифрова дипломатія (електронна), або медійна. Для вирішення дипломатичних завдань у межах цифрової дипломатії активно використовуються можливості мережі інтернет, інформаційно-комунікаційних технологій у цілому. Сьогодні соціальні мережі, нові медіа, технології штучного інтелекту стають інструментами просування завдань дипломатії та одночасно є засадами формування новітнього політичного простору, великою мірою віртуалізованого, де досягання цілей пріоритетно залежить від ефективного продукування та контролю ціннісних смислів та культурних кодів суспільств та спільнот. Значний інтерес становить напрямок дослідження зазначеної проблеми українських дослідниць Т. Мірошніченко та Г. Федорової щодо базових умов становлення цифрової дипломатії сьогодні: підтримання привабливості образу (політичного) держави, зокрема, перших осіб, впливових політичних лідерів, як всередині країни, так і за її межами; конструювання успішного політичного позиціонування тих, хто приймає суспільно значущі політичні рішення; супровід та забезпечення впливовості, авторитетності державних та суспільних зовнішньополітичних проєктів; спрямування на демонстрування готовності формувати стосунки на основі довіри та відкритості; втілювати цінності того суспільства, чий інтереси цифрова дипломатія представляє (Мірошніченко, Федорова 2021: 60).

Сучасне розуміння влади як здатності створювати нові культурні коди, пояснює важливість того, що площина формування ціннісних смислів не може бути поза межа-

ми зусиль цифрової дипломатії. Ціннісно-комунікативні можливості сьогодні використовуються задля конструювання, часто віртуальної, нової політичної реальності. Наприклад, раціонально осмислений політичний процес заміщується віртуальним, штучно сконструйованим, відповідно до вподобань масового споживача та досить далеким від реальності. Засоби передачі, обробки знань, комунікативні канали, інформаційні мережі стають стратегічно значущими у процесах розподілу та реалізації влади як всередині суспільств, так і у міжнародній сфері, у глобальному вимірі. Пошук оптимального балансу сил (владних інтересів, воль до влади), раціональна координація влади опиняється під впливом цих чинників. Слід враховувати, що цей вплив характеризується амбівалентним характером: влада є системоутворювальним стрижнем суспільства, через котрий реалізується керування селекцією можливостей. Трансформації влади в цифрову епоху потребують адекватних та ефективних відповідей на запити з боку суспільства, його політичної сфери та від усіх суб'єктів дипломатії, тим більш у новій цифровій якості.

Нова якість влади полягає у тому, що вона перестає бути інституціонально локалізованою, лине до анонімності, невизначеності, невловимості. Спроможність до нелінійного політикотворення, мережева гнучкість, динамічне поєднання у процесах взаємодії, прийняття політичних рішень, принципів горизонтальності та вертикалізму, врахування завдань гармонізації, нестійкої рівноваги стратегічних і тактичних, цілепріоритетних та кон'юнктурних завдань, аксіологічних смислів, конкурентоспроможних іміджів переважають над класичним вертикалізмом, часом неперворотних, консервативних бюрократичних машин. Цифрова дипломатія реалізується у новітньому суспільно-політичному просторі, де боротьба навколо культурних кодів суспільства породжує турбулентність політичних процесів, кризи, що, на жаль, має ознаки перманентності. Саме на такі висновки, щодо сфери міжнародної взаємодії налаштовує влучне визначення З. Баумана щодо сучасності як «плинності», де навизначеність, а, отже, і ризики, нестабільність, латентність та нескоординованість дій центрів сили (влади), кількість котрих значно зросла порівняно з індустріальною епохою. Трансформації влади в цифрову епоху потребують адекватних та ефективних відповідей з боку політичної сфери і від усіх суб'єктів дипло-

матії, тим більш у новій цифровій якості. Це, наприклад, передбачає ефективне використання нових інформаційних каналів, продукування змісту комунікацій, обираючи конструктивні для суспільної взаємодії аксіологічні смисли. Безперечно, у цьому процесі значну роль відіграють мережеві спільноти та організації. Один із важливих викликів у цьому напрямку пов'язаний із зростанням проявів боротьби за досягнення інформаційного домінування, із обопільним намаганням скорочення інформаційного простору для протиборчих сторін.

Цифровізація життя впливає на практику дипломатії, тобто на інститути та процеси, за допомогою яких держави та інші міжнародні актори спілкуються та представляють себе та свої інтереси один перед одним. Електронний уряд, електронна участь, поява великих баз даних, порядок денний кібербезпеки та цифрова трансформація – все це є частиною мінливого ландшафту дипломатії. Кожне з них допомагає нам зрозуміти, якою мірою оцифровування впливає на все більш взаємопов'язані внутрішні та міжнародні політичні середовища. Це може мати як позитивні, так і негативні наслідки (Hocking, Melissen 2016: 13). Ще у 1960-х роках колишній американський дипломат Е. Галліон назвав публічну дипломатію елементом головної мети дистанціювання зарубіжної урядової інформаційної діяльності від терміна «пропаганда», який набув негативного відтінку (Manor 2018). Хоча під час «холодної війни» публічна дипломатія розглядалась саме як інструмент пропаганди в умовах ідеологічного протиборства. І багато дослідників пов'язували підхід президента Р. Рейгана щодо місця публічної дипломатії в національній зовнішньополітичній стратегії США з розвалом радянського блоку (Сегеда 2020: 140).

Зараз публічна дипломатія розглядається як прозорий засіб, за допомогою якого суверенна держава спілкується з громадськістю в інших країнах, спрямований на інформування та вплив на зарубіжну аудиторію з метою просування національних інтересів та своїх зовнішньополітичних цілей. У цьому традиційному поданні публічна дипломатія сприймається як невід'ємна частина міждержавної дипломатії, під якою розуміється ведення офіційних відносин, зазвичай, у приватному порядку, між офіційними представниками (лідерами і дипломатами), які представляють відповідні уряди. У цьому сенсі публічна дипломатія включає такі види

діяльності, як освітні та наукові обмінні програми для вчених і студентів; програми для відвідувачів різних курсів, що сприяють розвитку; мовна освіта; культурні заходи та обміни; радіо- і телемовлення.

Підвищенню інтересу до публічної дипломатії останніми роками сприяли концептуальні розробки в інших сферах суспільствознавства. Поняття маркетингу та зв'язків із громадськістю, такі як брендинг, були включені вченими в галузі громадської дипломатії з великим успіхом для якнайбільшого охоплення сфери комунікації країн, регіонів та міст. Так само концепція «м'якої сили», розроблена вченим-міжнародником Джозефом Наєм, для багатьох стала основною концепцією в дослідженнях публічної дипломатії. Він визначає «м'яку силу» як здатність отримувати бажане з допомогою залучення, а не примусу чи шляхом спонукання до відповідності винагородами (Nye 2007: 4). Іншими словами, «м'яка сила» – це дії, за допомогою яких культурні цінності, ідеали та стратегія політичного актора викликають повагу чи близькість цінностей з боку інших акторів. Таким чином, «м'яка сила» стала розглядатися як ресурс, а публічна дипломатія – як механізм, спрямований на використання ресурсів «м'якої сили» (What is Public Diplomacy? 2021), серед яких основні – це ЗМІ, засоби комунікацій, культурні, просвітницькі, спортивні, освітні та інші заходи за повної або часткової державної підтримки. Вони спрямовані на формування як суспільної думки, так і образу країни у позитивному вимірі за кордоном. Для нової публічної дипломатії важливою технологією, що включає різні інструменти, стала саме цифрова дипломатія. Її розвиток пов'язаний зі зростанням впливу соціальних медіа у житті суспільства та їх інклюзією у сферу політики. Специфіка цифрової дипломатії постає у тому, що вона відкриває державним та недержавним акторам широкі можливості у максимально короткі терміни поширювати свою позицію на значну аудиторію, сприяти її долученню до проблематики, отже, отримувати швидку реакцію, оперативну на неї реагувати (Краснопольська 2022: 14).

Імплементуючи державну політику в інформаційний простір, міністерства закордонних справ, дипломатичні представництва, консульства та вищі посадові особи (або відповідні служби, що відповідають за даний напрям роботи) отримують можливості розширити межі власного впливу та отримати

зворотній зв'язок про настрої громадянського суспільства, фактично прибираючи кордони в спілкуванні із громадськістю (Окладна, Стеценко 2020: 14).

Цифрова дипломатія є складною сумішню подій у «офлайновому» міжнародному політичному середовищі та новому «онлайновому» вимірі, і ті, хто не розуміють важливості мережових зв'язків як основи дипломатичної практики, включно з потребою в розширеній в ній участі, не зможуть досягти розуміння дипломатії в епоху цифрових технологій. Однак уряди не повинні спокушатися досягненнями цифрової ери, які ґрунтуються на технологічному детермінізмі.

Інновації в комунікаційних технологіях залежать насамперед від факторів навколишнього середовища. Цифрову дипломатію інколи ототожнюють із публічною дипломатією, але вона також включає ряд інших точок зору:

а) зміна порядку денного зовнішньої політики: з питаннями швидкості, зменшення контролю над подіями та порядком денним; і з робочими процесами та організаційними структурами, адаптованими до мережової дипломатії в епоху цифрових технологій;

б) управління знаннями: проблема ефективного управління даними, включно з великими базами даних, і найкращого використання ресурсів;

в) надання послуг: використання цифрових ресурсів для виконання консульської роботи та управління кризовими ситуаціями;

д) кіберпрограми: цифрова дипломатія як набір проблем і сценаріїв переговорів: наприклад, свобода Інтернету, управління Інтернетом і кібербезпека (Hocking, Melissen 2016: 21-22).

Відповідно до висновків М. Г. Окладної, цифрова дипломатія в широкому вимірі – це використання мережі Інтернет, її можливостей, різноманітних інформаційно-комунікаційних технологій задля вирішення широких дипломатичних завдань. Дослідивши сутність цифрової дипломатії, можна зазначити напрямки, де вона може виступити ефективним ресурсом: а) у галузі управління інформацією; в) цифрова дипломатія дозволяє аналізувати значні обсяги інформації, щоб використовувати їх у політичних прогнозах та стратегічному плануванні. Важливим інструментом реалізації цифрової дипломатії стали соціальні мережі. Їх можливості містяться у тому, що власники акаунтів є одночасно як постачальниками, так і

споживачами, а також розповсюджувачами інформації. Facebook-дипломатія, Twitter-дипломатія формують сприятливе інформаційне середовище задля просування національних інтересів, досліджень простору громадської думки, вирішення важливих суспільних проблем через роботу із цільовими групами (Окладна, Стеценко 2020: 14).

Отже, стратегічна комунікація та, зокрема, публічна дипломатія націлені на громадську думку і громадянське суспільство з метою донесення позиції та цінностей держави до зовнішнього світу. Неминуче будь-яка зовнішня дія потребує інструментів, що дозволяють відповідному актору перебувати в тісному та постійному контакті з зростаючою кількістю учасників міжнародних відносин, таких як корпорації, культурні та наукові установи і, звичайно ж, громадськість загалом. Публічна дипломатія дозволяє більш ефективно оприлюднювати та просувати позиції держави з основних міжнародних питань та її основні ініціативи. Цифрова комунікація є ключовим інструментом для дипломатичної роботи. Вона є частиною публічної дипломатії та реалізується як на суспільному рівні, та і на державному, зокрема, міністерств закордонних справ, на веб-сайтах та профілях у соціальних мережах інших державних установ та посадових осіб, а також через мережу дипломатичних місій. У сфері зовнішньополітичної діяльності соціальні мережі не є засобом факультативного використання, а неминучим і незамінним засобом комунікації. Таким чином, цифрова дипломатія не є альтернативним чи додатковим способом виконання дипломатичної роботи. Цифрова комунікація є її невід'ємною частиною, і на цьому тлі соціальні мережі є найбільш безпосередній і значимий інструмент. Вони також є вирішальним важелем у галузі публічної дипломатії, стратегічних комунікацій

та боротьби з дезінформацією (Public and digital diplomacy 2022).

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Сегеда, О. 2020. Цифрова дипломатія України як елемент нової публічної дипломатії. *Полімікус*. 3: 139-147.
2. Мірошниченко, Т., Федорова, Г. 2021. Цифрова дипломатія як сучасний комунікаційний інструмент міжнародних відносин. *Грані* Том 24. № 12: 58-65.
3. Hocking, B., Melissen, J. 2016. Diplomacy and Digital Disruption. *Rethinking International Institutions. Diplomacy and Impact on Emerging World Order* /Editors Wilhelm Hofmeister J.M. Konrad-Adenauer-Stiftung. The Hague : 13-22. URL: https://www.kas.de/c/document_library/get_file?uuid=6b0af571-ded6-6bf0-60d2-e58247c7c02c&groupId=252038
4. Nye, J. S. 2007. Squandering the U.S. 'Soft Power' Edge. *Front Lines. International educator* : 4-6. URL: https://www.nafsa.org/sites/default/files/ektron/files/underscore/frontlines_jan_feb.pdf
5. Manor I. The Digitalization of Diplomacy: Toward Clarification of a Fractured Terminology. DigDiploROx Working Paper No 2 (Jan 2018). URL: <https://www.qeh.ox.ac.uk/sites/www.odid.ox.ac.uk/files/DigDiploROxWP2.pdf>
6. What is Public Diplomacy? 2021. *USC Center of Public Diplomacy*. University of Southern California. URL: <https://uscpublicdiplomacy.org/page/what-is-pdf>
7. Краснопольська, Т.М., Милосердна, І.М. 2022. Цифрова дипломатія як основа нової публічної дипломатії. *Актуальні проблеми політики* 69: 13-20.
8. Окладна, М.Г., Стеценко, В.Ю. 2020. Роль цифрової дипломатії в сучасній зовнішній політиці держави. *Право та інноваційне суспільство* 2(15): 13-17.
9. Public and digital diplomacy. Ministerio de Asuntos Exteriores, Unión Europea y Cooperación. 2022 URL: <https://www.exteriores.gob.es/en/PoliticaExterior/Paginas/DiplomaciaPublicaDigital.aspx>

Стаття надійшла до редакції 28.03.2024

Стаття рекомендована до друку 2.05.2024

Valery Kononenko

Doctor of Law Sciences, Professor of the Department of International Law and the rights of the European Union, State Tax University.
31, Universytetska St., Irpin, 08205, Kyiv region, Ukraine;
Associate Professor of the Department of International Relations, Education and Research Institute "Karazin Institute of International Relations and Travel Business", V. N. Karazin Kharkiv National University,
4, Svoboda Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine
advokatkononenko@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-6461-7072>

Tetiana Komarova

Doctor of Political Sciences, Professor in the Political Science Department,
V.N. Karazin Kharkiv National University, 4, Svoboda Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine
Professor in the Philosophy Department, Kharkiv National University
of Radio Electronics, 7, Nauki avenue, Kharkiv, 61166, Ukraine
t.komarova@karazin.ua; tatyana.avksentyeva@nure.ua, <http://orcid.org/0000-0002-7243-249X>

DIGITAL DIPLOMACY AS A MEANS OF STRATEGIC STATE COMMUNICATION

The problem of digital diplomacy as a means of strategic communication of the state is considered. The authors consider different approaches to defining this phenomenon. Digitization of social processes affects diplomacy and its practical implementation. The changes concern institutions and mechanisms through which states and other international actors realize their interests. Attention is paid to such components of modern diplomacy as large volumes of information and databases, e-government, e-participation, cyber security, and digital transformation. The article combines an analytical view of modern diplomacy with the disclosure of the conditions of the information age, which shape the directions and fundamental tasks of modern development. It was determined that transformations of power regarding the priority of production and control of value meaning and cultural codes of society, should be taken into account by digital diplomacy, with the involvement of a wide range of subjects from both the state and non-state spheres. The article is devoted to the specific issues of challenges to political decision-making processes in the field of digital diplomacy: virtualization of social and political processes, the state of uncertainty, instability, fluidity in the global space, latency, uncoordinated influence of centers of power (power), the circle of which has significantly expanded, the struggle for informational dominance, for reducing the information space and opportunities of opponents.

The authors note that knowledge, values, cultural codes of societies, communication channels, new media, and information networks are becoming strategically significant in international activities.

Since the new quality of power is that it increasingly gets rid of institutional localization, anonymity, network flexibility, capacity for non-linear policy-making, principles of horizontality and verticalism, taking into account the tasks of the unstable balance of the principles of horizontality and verticalism, strategic and tactical, priority and conjunctural tasks, axiological meanings, and competitive images give modern actors of world politics great advantages.

Keywords: *digital diplomacy, power, state, public diplomacy, political transformations, institutions, processes, international relations, political subjects, values.*

REFERENCES

1. Szeged, O. 2020. Digital diplomacy of Ukraine as an element of new public diplomacy. *Politician* 3: 139-147 (in Ukrainian)
2. Miroshnychenko, T., Fedorova, G. 2021. Digital diplomacy as a modern communication tool of international relations. *Grani* Volume 24. No. 12: 58-65 (in Ukrainian)
3. Hocking, B., Melissen, J. 2016. Diplomacy and Digital Disruption. *Rethinking International Institutions. Diplomacy and Impact on Emerging World Order* /Editors Wilhelm Hofmeister J.M. Konrad-Adenauer-Stiftung. The Hague: 13-22. URL: https://www.kas.de/c/document_library/get_file?uuid=6b0af571-ded6-6bf0-60d2-e58247c7c02c&groupId=252038
4. Nye, J. S. 2007. Squandering the U.S. 'Soft Power' Edge. *Front Lines. International educator* : 4-6. URL: https://www.nafsa.org/sites/default/files/ektron/files/underscore/frontlines_jan_feb.pdf
5. Manor I. The Digitalization of Diplomacy: Toward Clarification of a Fractured Terminology. DigDiploROx Working Paper No 2 (Jan 2018). URL: <https://www.qeh.ox.ac.uk/sites/www.odid.ox.ac.uk/files/DigDiploROxWP2.pdf>
6. What is Public Diplomacy? 2021. *USC Center of Public Diplomacy*. University of Southern California. URL: <https://uscpublicdiplomacy.org/page/what-is-pdf>
7. Miroshnychenko, T., Fedorova, G. 2021. Digital diplomacy as a modern communication tool of international relations. *Grani*. Vol. 24. No. 12: 58-65 (in Ukrainian)
8. Okladna, M.G., Stetsenko, V.Yu. 2020. The role of digital diplomacy in the state's modern foreign policy. *Law and Innovative Society* 2(15): 13-17 (in Ukrainian)
9. Public and digital diplomacy. Ministerio de Asuntos Exteriores, Unión Europea y Cooperación. 2022 URL: <https://www.exteriores.gob.es/en/PoliticaExterior/Paginas/DiplomaciaPublicaDigital.aspx>

The article was received by the editors 28.03.2024.

The article is recommended for printing 2.05.2024.

<https://doi.org/10.26565/2220-8089-2024-45-03>

УДК 323:316.4

Антон Олександрович Авксентьєв

старший викладач кафедри політології, канд. політичних наук,
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна,
майдан Свободи, 4, Харків, 61022,
a.avksentiev@karazin.ua, <https://orcid.org/0000-0003-0442-2561>

ДОВІРА ДО ВЛАДИ В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОГО ВОЄННОГО ВТОРГНЕННЯ РФ В УКРАЇНУ: ЗАГАЛЬНОУКРАЇНСЬКИЙ ТА ХАРКІВСЬКИЙ МІСЬКИЙ ВИМІРИ

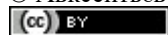
Визначено динаміку довіри до влади в умовах повномасштабного воєнного вторгнення Російської Федерації в Україну. На матеріалі загальноукраїнських соціологічних опитувань проаналізовано тенденції зміни рівня довіри до президента України та схвалення напрямку руху стану справ у країні протягом 2022-2024 років. На матеріалі муніципальних опитувань проаналізовано динаміку довіри до Харківського міського голови та схвалення руху стану справ у місті. Аргументовано, що стрімке зростання підтримки президента та загальної позитивної оцінки напрямку руху стану справ у країні після повномасштабного воєнного вторгнення РФ в Україну в 2022 році релевантно пояснюється в рамках політологічної концепції «rally-round-the-flag». Розкрито зміст цієї концепції, яка встановлює прямий причинно-наслідковий зв'язок між виникненням безпекової загрози надзвичайно високого рівня для держави і суспільства та обмеженням у часі зростанням довіри до влади і підтримки її курсу. Виявлено, що після стартового стрімкого зростання довіри до президента України та його курсу в 2022 році спостерігається низхідний тренд у динаміці суспільної підтримки. Відзначено, що після двох років повномасштабного воєнного вторгнення РФ в Україну більшість громадян перестало позитивно оцінювати напрямок руху стану справ у країні. Доведено, що «електоральним бенефіціаром» від викликаного війною «rally-round-the-flag» може бути не лише центральна влада та особисто президент, а й представники місцевої влади. Акцентовано, що більш тривалі прояви ефекту «rally-round-the-flag» на рівні окремої громади можуть пояснюватися безперервно високою інтенсивністю зовнішньої загрози для мешканців.

Ключові слова: довіра до влади, соціологічні опитування, російсько-українська війна, «rally-round-the-flag», Україна, Харків.

Як цитувати: Авксентьєв, А.О. 2024. Довіра до влади в умовах повномасштабного воєнного вторгнення РФ в Україну: загальноукраїнський та харківський міський виміри. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Питання політології»* 45: 21-31 <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2024-45-03>

In cites: Avksentiev, Anton. 2024. Trust in the authorities in the conditions of a full-scale military invasion of the RF into Ukraine: All-Ukrainian and Kharkiv urban dimensions. *The journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series «Issues of Political Science»* 45: 21-31 <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2024-45-03> (in Ukrainian).

© Авксентьєв А.О., 2024.

This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0.

Після повномасштабного воєнного вторгнення Російської Федерації в Україну 24 лютого 2022 року в українському суспільстві спостерігався надзвичайно високий рівень згуртованості. В політичній площині, зокрема, ця консолідація втілювалася в стрімке зростання довіри до державних інституцій і влади, у підтримку обраного курсу та загальну позитивну оцінку напрямку руху стану справ у країні. Втім, виникають питання, наскільки довготривалими можуть бути подібні трансформації суспільної думки, і протягом якого часу зберігається високий рівень позитивних оцінок поточної ситуації та довіри до влади. Особливої актуальності ці питання набувають під час дії воєнного стану, коли унеможливлено проведення виборів у передбачені Конституцією України терміни. За таких умов саме довіра громадян до влади як ключовий фактор її легітимації виходить на перший план – зокрема, про це свідчать і результати оприлюдненого в липні 2024 року дослідження «Інструменти легітимації влади в Україні в період дії режиму воєнного стану» (Зеленько, Кононенко, Овчар, Ситник 2024).

У політичній науці для пояснення суспільної консолідації під час викликів надзвичайної інтенсивності використовується концепція «rally-round-the-flag», яка на нашу думку, вдало пояснює динаміку довіри до влади в Україні в 2022-2024 роках. У своєму дослідженні ми обмежуємось саме цим хронологічним періодом та не розглядаємо суспільну консолідацію часів Помаранчевої революції або Євромайдану. Також ми не розширюємо предмет дослідження на всі можливі аспекти суспільної консолідації, а фокусуємось на більш вузьких, персоніфікованих і наближених до електорального виміру політики аспектах (довіра до влади, а також ставлення до напрямку руху стану справ як непрямої індикатор оцінки громадянами дій влади). Варто відзначити, що слово «rally» має декілька можливих перекладів на українську, але за замістом найточнішим перекладом ефекту «rally-round-the-flag» є «ефект гуртування навколо прапора» (навіть у варіанті, де «rally» перекладається як «мітинг», сенс цього слова у «зібранні разом», тобто певній формі згуртування). Саме таке формулювання можна зустріти в більшості україномовних публікацій, що посиляються на цю концепцію, а також саме воно найбільшою мірою відповідає базовому сенсу змісту концепції.

Першим ефект «rally-round-the-flag» відносно рівня довіри громадян до влади у 1970 році описав американський політолог Дж. Мюллер у статті «Presidential Popularity from Truman to Johnson». За його гіпотезою, зростання популярності президента може відбуватися внаслідок драматичного і гострого міжнародного конфлікту, який безпосередньо зачіпає президента та протистоїть нації в цілому (Mueller 1970). За останні пів століття «ефект гуртування навколо прапора» став доволі популярним об'єктом політологічних досліджень, в яких аналізувались різноманітні національні кейси. Зокрема, такі дослідження проводили М. Хетерінгтон, Й. Лі, Д. Куйперс, Т. ван дер Мір, Е. Хандсен, Ю. Фейнштейн, Дж. Мюррей, А. Контіель та інші автори. Водночас, вкрай важко вписати український кейс в актуальний порівняльний контекст із іншими країнами, бо в абсолютній більшості наукових джерел, присвячених аналізу «rally-round-the-flag», досліджуються незіставні для нашої ситуації випадки. Дослідників «rally-round-the-flag» умовно поділяють на два основних напрями – «школу патріотизму» та «школу громадської думки» (Hetherington, Nelson 2003). «Школа патріотизму» пояснює зростання довіри до президента тим, що під час міжнародних криз громадяни розглядають його як символ національної єдності. Натомість «школа громадської думки» акцентує на зменшенні критики влади під час війни, що й зумовлює збільшення її підтримки. Головними спільними сутнісними рисами різних авторських підходів у рамках концепції «rally-round-the-flag» є такі:

по-перше, вони встановлюють прямий причинно-наслідковий зв'язок між виникненням загрози надзвичайно високого рівня та зростанням довіри до влади і підтримки її курсу;

по-друге, ця загроза носить не символічний характер, а є прямою загрозою безпеці та життю громадян (найчастіше «rally-round-the-flag» виникає внаслідок військових конфліктів чи терористичних актів, однак із 2020 року активно досліджувався вплив на «rally-round-the-flag» загроз від епідемії Covid-19);

по-третє, концепція «rally-round-the-flag» виходить із обмеженості в часі ефектів зростання довіри до влади та позитивних оцінок поточної ситуації (загалом, у подібних дослідженнях робиться спроба кількісної оцінки довготривалості таких ефектів).

У цій статті ми використовуємо базовий підхід Дж. Мюллера щодо обмеженого в часі впливу військових загроз надзвичайної

інтенсивності на зростання довіри до влади. При цьому ми використовуємо концепцію «rally-round-the-flag» на двох рівнях: по-перше, на загальнонаціональному по відношенню до підтримки президента та оцінки громадянами загального напрямку руху стану справ у країні; по-друге, на харківському міському рівні по відношенню до підтримки міського голови та оцінки напрямку руху стану справ у місті.

Доповнення нашого дослідження аналізом цього другого міського рівня видається актуальним щонайменше з двох міркувань. По-перше, через глобальне значення Харкова в російсько-українській війні. Протягом усього періоду 2022-2024 років російські війська продовжують докладати значних зусиль для дестабілізації ситуації в місті, втрати керованості, сіяння панічних настроїв та розколу серед мешканців тощо. Відповідно, додатковий фокус на прифронтовому Харкові дозволяє краще зрозуміти ситуацію з суспільною згуртованістю та довірою до влади в умовах безперервного ворожого тиску надзвичайної інтенсивності. По-друге, в розглянутих нами дослідженнях «rally-round-the-flag» «електоральним бенефіціаром» (тобто, суб'єктом, довіра до якого зростає, що може мати вплив на результат майбутніх виборів) цього ефекту завжди вважається центральна влада. І ми вбачаємо певну новизну дослідження в тому, щоб перевірити гіпотезу про відповідні символічні бенефіції від «rally-round-the-flag» (зокрема, зростання довіри) для міського голови, а не лише президента. Важливо підкреслити, що ми не співставляємо функціонал та повноваження президента України та голови окремої громади, а розглядаємо показники довіри до цих обраних на виборах політиків у методологічній рамці концепції «rally-round-the-flag».

Протягом 2022-2024 років вже з'явилося декілька досліджень впливу повномасштабної російсько-української війни на довіру до влади. При цьому такі дослідження можна поділити на три напрямки: по-перше, аналіз впливу на довіру до української влади з боку громадян України, по-друге, аналіз відповідного впливу війни на підтримку влади в РФ, по-третє, аналіз впливу на інші країни, що безпосередньо не беруть участі у бойових діях. Вплив повномасштабної війни на довіру до української влади (із застосуванням концепції «гуртування навколо прапору») зустрічаються, зокрема, в аналітичних публікаціях А. Горбачика (Горбачик 2022), М. Рябчука (Рябчук 2023), Р. Гринюка

(Гринюк, Гуцуляк 2023), О. Князевої (Князева 2023), у Пресрелізі А. Грушецького (Грушецький 2023), в аналітичній записці Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України (Політична безпека України 2023), Р. Мініча (Мініч 2024). А, наприклад, у концептуальній статті К. Кізілової та П. Ноппіс «Rally around the flag» effects in the Russian-Ukrainian war» акцент зроблено на ймовірному розрахунку Володимира Путіна викликати «ефект гуртування навколо прапору» та збільшити свою підтримку всередині Росії як однієї із головних цілей розв'язання війни (Kizilova, Norris 2024). Прикметно, що під впливом війни двох країн ефекти консолідації та зростання довіри до влади можуть виникати і в інших (при цьому досить віддалених) державах. На матеріалі Японії, Чехії та Уругваю це досліджується в статті японських політологів К. Фукумото і Т. Табучі «The rally 'round the flag effect in third parties: the case of the Russian invasion of Ukraine» (Fukumoto, Tabuchi 2023). Вплив російської агресії на проєвропейську консолідацію в ЄС аналізується в дослідженні К. Штайнера зі співавторами (Steinher, Berlinschi, Farvaque, Fidrmuc, Harms, Mihailov, Neugart, Stanek 2023), а також статті К. Герінга (Gehring 2022) – обидва аналізи доходять висновку про посилення європейської консолідації у 2022 році. Втім, вже станом на осінь 2024 р. (зокрема, після виборів до Європарламенту та низки інших електоральних кейсів у Нідерландах, Німеччині, Австрії, Франції тощо) ця теза про європейську консолідацію та довіру до влади виглядає більш суперечливою. Водночас, це не спростовує концепцію «rally-round-the-flag», а лише нагадує про її ключовий принцип обмеженості дії цього ефекту в часі.

Мета цієї статті – дослідити динаміку довіри до влади в 2022-2024 роках у загальноукраїнському та харківському міському вимірах.

Перш за все, потрібно окреслити методологічні нюанси та складності дослідження довіри до влади в розпал російсько-української війни. Оскільки проведення виборів на час воєнного стану унеможливлено, аналіз не може ґрунтуватися на електоральній статистиці. Натомість єдиною джерельною базою для аналізу слугують дані кількісних соціологічних досліджень. Сама по собі релевантність соціологічних опитувань в умовах повномасштабної війни є окремою науковою проблемою, з приводу якої точаться дискусії (Достовірність соціологічного знання 2022). Соціологи не заперечують, що

існує певний відсоток респондентів, які в умовах війни дають не щирі, а прийнятні в суспільстві «правильні відповіді». З іншого боку, наявність цієї системної похибки не позбавляє можливості досліджувати динаміку громадської думки під час війни. І ті трансформації, які відбулися зі ставленням українців до влади за останні два з половиною роки повномасштабної війни, безумовно, масштабніші за цю похибку від можливої нещирості частини респондентів.

Загальноукраїнський вимір. Напередодні повномасштабного вторгнення українське суспільство було відчутно критично налаштовано по відношенню до центральної влади та загальної ситуації в країні. За даними КМІС, у лютому 2022 р. президенту Володимиру Зеленському довіряло 37% респондентів, тоді як не довіряло – 52%, ще 11% не визначились із відповіддю (Грушецький 2024a). Лише 18% опитаних вважали, що справи в Україні йдуть у правильному напрямку, а 65% респондентів дотримувались

протилежної думки (Грушецький, 2024b). Інші провідні соціологічні служби («Рейтинг», «Центр Разумкова») фіксували подібну відправну точку суспільної думки перед повномасштабним вторгненням.

Для аналізу динаміки суспільної думки щодо оцінки ситуації в Україні та довіри до президента Володимира Зеленського безпосередньо під час повномасштабної війни спиратимемося на дані КМІС. Окремо звернемо увагу, що з травня 2022 року (перше опитування після вторгнення) і в подальших дослідженнях у запитанні про загальну оцінку ситуацію в країні соціологи розбили позитивну відповідь на дві за інтенсивністю – «безумовно в правильному напрямку» та «скоріше, в правильному напрямку». В «таблиці 1» сума відсотків по обох позитивних відповідях позначена в стовпчику «позитивна оцінка ситуації», а також окремо наводиться відсоток респондентів, які обрали варіант «безумовно в правильному напрямку».

Таблиця 1.

**Динаміка суспільної думки щодо оцінки ситуації в Україні та довіри до президента
Володимира Зеленського**

<i>Дата опитування</i>	<i>Позитивна оцінка ситуації</i>	<i>Безумовно позитивна оцінка ситуації</i>	<i>Довіра до президента</i>
Лютий – 2022	18	-	37
Травень – 2022	68	32	90
Жовтень – 2023	60	17	80
Грудень – 2023	54	13	77
Лютий – 2024	44	11	64
Травень – 2024	-	-	59

Вже перше після вторгнення опитування в травні 2022 року засвідчило надзвичайно стрімке зростання довіри до президента Володимира Зеленського – з 37% до 90%. Одночасно, на перший погляд парадоксально, суттєво зріс відсоток українців, які відповіли, що справи в країні рухаються в правильному напрямку – з 18% до 68%. Припустимо, що в цю відповідь респонденти вкладали зміст щодо правильності державного курсу на опір російській агресії, бо навряд чи сам факт ведення війни на своїй території можна розглядати як «правильний напрям». Але так чи інакше, ця трансформація суспільної думки внаслідок повномасштабного вторгнення повністю відповідає класичній концепції «rally-round-the-flag». Відповідно до аргументів «школи патріотизму» в цій концепції, Володимир Зеленський став символом та уособленням спротиву всього українського народу.

Відповідно до аргументів «школи громадської думки» варто відзначити короткострокову відмову опозиції від критики та стрімкі кроки влади в бік монополізації інформаційного простору (перш за все, через створення єдиного телемарафону та роботу з найбільшими telegram-каналами).

Максимальні показники підтримки курсу та президента навесні 2022 року далі демонструють тенденцію до зниження, і врешті в лютому 2024-го вперше відсоток респондентів із негативною оцінкою ситуації (46%) переважив (хоч і в межах похибки) відсоток респондентів із позитивною оцінкою (44%). Показово, як і зменшувалась частка респондентів, що обирали полярний варіант «безумовно, в правильному напрямку» в загальній структурі позитивної оцінки (з 0,47 в травні-2022 до 0,25 в лютому-2024). Важливо, що саме цю ж точку перелому – лютий 2024 року і, відповідно, майже 2 роки

повномасштабної війни – зафіксували й інші соціологічні служби. В лютому 2024 року «Центр Разумкова» опублікував результати відповіді на аналогічне питання щодо оцінки ситуації в країні: 40,6% обрали варіант «у правильному напрямку», 38% – «у неправильному напрямку», 21,4% не змогли (або не захотіли) відповідати (Оцінка громадянами ситуації в країні 2024). А найбільш суттєво переважання негативної оцінки ситуації над позитивною проявилось в результатах опитування групи «Рейтинг», що проводилось також у лютому 2024 року: 36% респондентів оцінили напрям справ як правильний, 45% – як неправильний, і ще 19% не змогли визначитись (Рейтинг Моніторинг 2024).

Підкреслимо, що і у дослідженнях КМІС, і у «Центру Разумкова», і в опитуваннях «Рейтингу» під час повномасштабної війни саме лютий 2024-го став першою точкою, коли кількісно перестала домінувати позитивна оцінка розвитку справ у країні. Тієї ж зими майже синхронно з фіксацією від соціологів з'являється висновок із аналітичної записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф. Кураса НАН України: «Наразі спостерігаємо відкат у тому, що називається «єднання навколо прапора», тобто у суспільній єдності перед викликами війни» (Політична безпека України 2023: 9). Після цього в першій половині 2024 року склалася двояка ситуація, коли більшість все ще довіряє президенту (59% станом на травень-2024), але вже не вважає, що він веде країну в правильному напрямі (немає сумнівів у персоніфікованому сприйнятті українцями відповідальності саме президента за загальну ситуацію в країні).

Все це аж ніяк не означає неможливості виникнення у подальшому нового позитивного тренду щодо довіри до влади та оцінки ситуації в країні, однак це вже не буде прояв саме ефекту «rally-round-the-flag» зразка 2022-2023 років. Перш за все тому, що для «rally-round-the-flag» характерна незалежна від фактичного об'єктивного стану речей

підтримка влади та її курсу як певна стартова афективна реакція суспільства на максимально гострий стрес і безпековий виклик надзвичайної інтенсивності. Тоді як гіпотетичні позитивні тренди зростання довіри до влади в майбутньому можуть виникнути лише з прямим кореляційним зв'язком із об'єктивними здобутками (перш за все на фронті, а також в економіці, в дієвій боротьбі з корупцією, в дотриманні прав людини тощо).

Харківський міський вимір. Натомість на локальному рівні міста Харкова «rally-round-the-flag» продовжує фіксуватись, що підтверджується соціологічними опитуваннями 2024 року. В статті Аналітичного центру «Обсерваторія демократії» відзначається: «Високі рейтинги мера та гордості за своє місто, як не дивно, можуть пояснюватися гостротою моменту, в якому опинився Харків із значним посиленням обстрілів у 2024 році та загрозою повторного російського наступу. Зараз, у 2024 році, загострення ситуації в Харкові могло відтворити громадське «гуртування навколо прапора» у режимі «консолідації навколо міста та мера», що й зафіксували соціологи» (Харків в опитуванні «Рейтингу» 2024). Це і є нашою основною гіпотезою щодо відмінності тривалості «rally-round-the-flag» ефекту на загальноукраїнському та харківському локальному рівнях – значний вплив має інтенсивність безпосередньої безпекової загрози та її сприйняття відповідною спільнотою, зіставне зі станом лютого-березня 2022 року.

В якості джерельної бази для аналізу харківського міського виміру нами використовується щорічне муніципальне опитування соціологічної групи «Рейтинг», яке проводиться з 2016 року (виняток – 2022 рік). Результати останніх двох хвиль дослідження вже під час повномасштабної війни (2023 та 2024 років) виявили щонай-менше три парадокси (на перший погляд) суспільної думки, які цілком можуть пояснюватися саме ефектом місцевого «rally-round-the-flag» на рівні міста.

Таблиця 2.

Динаміка суспільної думки в Харкові щодо оцінки ситуації та довіри до міського голови

Рік	Гордість за місто		Підтримка голови (2016 – 2020: Кернес 2021 – 2024: Терехов)		Позитивна оцінка ситуації	
	Сумарно	Однозначно	Сумарно	Однозначно	В Харкові	В Україні
2016	93	71	69	18	42	11
2017	-	-	73	22	39	8
2018	-	-	75	29	55	13

2019	-	-	72	26	70	57
2020	90	66	69	29	59	30
2021	-	-	59	14	53	23
2023	96	86	86	53	63	-
2024	94	83	80	47	62	-

По-друге, це загальна оцінка ситуація в місті. На питання *«Як Ви вважаєте, в цілому, справи у Вашому місті йдуть у правильному чи неправильному напрямі?»* у 2024 році 62% харків'ян обрали відповідь *«у правильному»*, 22% висловили протилежну думку і 16% не визначилися з відповіддю. Це третій показник серед обласних центрів України за позитивністю оцінки ситуації в місті (після Вінниці та Хмельницького), однак прикметно, що ці відповіді були отримані з 13 квітня по 14 травня 2024 року – саме напередодні та під час повторної спроби штурму Харкова з боку російських військ (Дев'яте всеукраїнське муніципальне опитування 2024). Квітень-травень 2024 року супроводжувався значною інтенсифікацією обстрілів об'єктів цивільної інфраструктури в Харкові і потужною інформаційною атакою з метою сіяння панічних настроїв та виїзду з міста, однак 62% респондентів відповіли, що *«справи рухаються в правильному напрямі»*. Майже ідентичний відсоток (63%) було зафіксовано в 2023 році, а, наприклад, у 2017 р., коли Харків не відчував на собі руйнівного впливу війни, показник позитивної оцінки ситуації в місті складав лише 39%.

По-третє, це стрімке зростання під час повномасштабної війни довіри до міського голови Ігоря Терехова. У 2024 році 80% харків'ян, у цілому, схвалювали діяльність міського голови (з них 47% обрали варіант *«однозначно, схвалюю»* і 33% *«швидше, схвалюю»*). Це з великим відривом найбільша підтримка власного міського голови серед усіх обласних центрів України (Грушецький 2024b). При цьому в 2023 році вона була ще вищою – сумарно діяльність Ігоря Терехова схвалювали 86% опитаних. А от у 2021 році, сумарне схвалення складало 59% і лише 14% обрали полярну категорію *«однозначно, схвалюю»*. Навіть у вкрай електорально потужного попереднього міського голови Генадія Кернеса цей сумарний відсоток схвалення діяльності ніколи не перевищував 75%. Тож, можна припустити, що на стрімке зростання підтримки нового міського голови, Ігоря Терехова, який набув своїх повноважень лише в 2021 році, напряду вплинула повномасштабна війна. Це підтверджує

нашу гіпотезу, що *«електоральним бенефіціаром»* від *«rally-round-the-flag»* (принаймні, у прифронтовому місті) може бути міський голова, а не лише президент.

Розглянемо цю гіпотезу з точки зору двох основних шкіл у рамках концепції *«rally-round-the-flag»*. Аргументи в руслі *«школи патріотизму»* акцентують на тому, що в моменти екзистенційної загрози для міста голова громади стає його символічним уособленням та головною публічною фігурою, навколо якої консолідується містяни. Показово, що в перші місяці повномасштабної війни Ігор Терехов записував свої відеозвернення або включення в телемарафон *«Єдині новини»* на фоні рівних за розміром прапора України та герба Харкова. Фактично, міському голові в перші місяці війни вдалося вибудувати ефект ототожнення між новим брендом міста з його вольовим асоціативним наповненням (*«незламність»*, *«залізобетон»*, *«героїзм»*) та особистим політичним брендом. Натомість аргументи *«школи громадської думки»* в цьому кейсі меншою мірою знаходять своє підтвердження. Харківський міський голова не комунікував щодо ситуації в місті в форматі *«one voice»* – до того ж телемарафону з перших місяців війни залучалися голова Харківської обласної військової адміністрації Олег Синегубов, начальник Харківського гарнізону Сергій Мельник, командир спецпідрозділу *«Kraken»* Костянтин Немічев, і з часом цей перелік публічних спікерів лише збільшувався. Починаючи з другої половини 2022 року в медійному просторі почали з'являтися як анонімні (в telegram-каналах), так і персональні звинувачення на адресу міського голови – наприклад, восени 2022 р. в інтерв'ю *«Українській правді»* міського голову розкритикував бізнесмен та засновник бригади НГУ *«Хартія»* Всеволод Кожемяко (Ларін 2022). На відміну від Офісу президента, харківська мерія не має або не задіює *«ботоферми»*, не контролює місцевий медіаринок та слабо співпрацює з telegram-каналами. А з точки зору *«школи громадської думки»*, природа *«rally-round-the-flag»* і похідного від нього зростання довіри до влади полягає саме

контролі над медіа (та/або їхній свідомій самоцензурі) та пасивності опозиційних сил.

Тож, у харківському кейсі, вочевидь, аргументи «школи патріотизму» про ототожнення міського голови як головної посадової особи місцевого самоврядування з усім містом у моменти надзвичайно інтенсивної загрози краще пояснюють стрімке зростання довіри до міського голови, ніж аргументи «школи громадської думки». Можна припустити, що ототожнення відбувається саме з міським головою як посадою – тобто, справа не в унікальних особистих якостях або діях конкретного політика. Водночас, залишається питання щодо тривалості символічних бенефіцій від «rally-round-the-flag» ефекту для міського голови. Порівняння показників схвалення 2023 та 2024 років (рівень довіри 86% та 80% відповідно) вже дозволяє говорити про поступовий низхідний тренд, однак все одно ця низхідна динаміка на локальному міському рівні не така суттєва, як на загальнонаціональному (де довіра до президента в травні 2024 року впала до 59%, хоча початковий імпульс ефекту після вторгнення був приблизно однаковим і довів підтримку до рівня 90%). Виходячи з позицій «школи патріотизму», можна зробити наступне обґрунтоване припущення: на тривалість «rally-round-the-flag» ефекту впливає рівень інтенсивності загрози – як об'єктивний, так і суб'єктивний (у сприйнятті відповідної спільноти). Якщо середньостатистичний українець у 2024 році відчуває безпосередню загрозу від війни меншою мірою, ніж середньостатистичний харків'янин, то харківському міському голові легше продовжувати отримувати символічні бенефіції від «rally-round-the-flag», ніж президенту.

Безумовно, це лише одне з можливих пояснень стрімкого зростання рівня довіри до міського голови в 2022 році та збереженні цього рівня протягом 2023-2024 років. Допускаємо, що це пояснення не є універсальним та комплексним, бо за такою логікою, схожі прояви локальних «rally-round-the-flag» мають відбуватися в усіх аналогічних кейсах прифронтових міст. Методологічна проблема полягає в тому, що на підставі муніципального опитування «Рейтингу» ми можемо порівнювати показники Харкова лише з обласними центрами. А серед них у дійсно співставній ситуації перебувають лише Запоріжжя та Херсон – два міста, в яких керівництво здійснюють не обрані мешканцями на виборах голови, тож порівняльний контекст проявів «rally-round-

the-flag» тут суттєво ускладнений. При цьому жодне з подібних припущень наразі не може вважатися за фіксовану універсальну відповідь. Перш за все, тому що виникнення «rally-round-the-flag» ефекту є наслідком війни, і ця війна не завершена. Тому аналізуючи динаміку довіри до влади і загальною суспільною думкою 2022-2024 років, ми знаходимось у середині незавершеного процесу, і будь-які висновки є, швидше, попередніми обґрунтованими припущеннями.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Довіра до влади є надзвичайно важливим фактором її легітимації та суспільної консолідації, особливо за умов воєнного стану та неможливості проведення виборів у передбачені Конституцією України строки. Аналіз динаміки довіри до президента України під час повномасштабного воєнного вторгнення РФ в Україну показав, що на початку вторгнення в 2022 році відбулося стрімке зростання підтримки президента та позитивних оцінок напрямку руху стану справ у країні.

Релевантним поясненням цього зростання є концепція «rally-round-the-flag». Ця концепція обґрунтовує прямий причинно-наслідковий зв'язок між суттєвим збільшенням довіри до влади і позитивних оцінок державного курсу, а також масштабною екзистенційною загрозою, перед якою опинилася держава та суспільство. Досвід інших країн свідчить, що виникненню ефекту «rally-round-the-flag» і, як наслідок, збільшенню довіри до влади сприяють масштабні терористичні акти, глобальні пандемії, але першочергово – війни.

Сплеск підтримки влади в 2022 році був саме «кредитом довіри» від громадян. Аналіз динаміки суспільної думки в Україні в 2022-2024 роках дозволяє зробити обґрунтоване припущення, що в українському кейсі «rally-round-the-flag» тривав майже 2 роки. Основні кількісні показники щодо підтримки президента та оцінки ситуації в країні ще далекі від повернення до довоєнного рівня (тут, вочевидь, маємо справу з «ефектом низької бази»), проте в якості точки перелому в лютому 2024-го ми розцінюємо той факт, що більшість українців перестали вважати напрямок руху стану справ у країні правильним.

Важливо зацентувати: висновок про згасання або в більш категоричній формі про завершення «rally-round-the-flag» ефекту на загальнонаціональному рівні не означає, що для українського суспільства більше не потрібна консолідація та згуртованість у

їхніх різноманітних проявах, і воно приречене на фрагментацію. Більше того, цілком можна припустити, що в подальшій соціо-політичній динаміці негативний тренд зміниться на позитивний (зокрема, і в питанні довіри до влади) – вочевидь, визначальним фактором тут може стати покращення ситуації на фронті. Але це вже не буде «rally-round-the-flag» ефектом у його політологічному розумінні, бо в режимі «rally-round-the-flag» суспільство в своїх оцінках та установках взагалі не орієнтується на об'єктивний стан речей, а довіра до влади не детермінується військовими перемогами чи поразками.

Водночас, після завершення «rally-round-the-flag» ефекту важливо, щоб суспільство розділило категорії «державність», «держава» та «державна влада», які в 2022 році асоціативно звелися в єдиний персоніфікований образ президента як символу національного спротиву (що повністю відповідає підходу «школи патріотизму» в рамках концепції «rally-round-the-flag»). І щоб зменшення підтримки президента та довіри до державних інституцій не нівелювало всі ті позитивні консолідуючі трансформації суспільства, які відбулися в 2022 році.

Додатковий фокус на динаміці суспільної думки в Харкові дозволив зробити висновок, що «електоральним бенефіціаром» від «rally-round-the-flag» може виступати не лише президент, а й міський голова. У випадку харківського міського голови відбулося таке ж стрімке зростання довіри до нього з боку мешканців міста, як і випадку президента в загальнонаціональному масштабі. При цьому протягом 2023–2024 років низхідний тренд зниження довіри до міського голови не є суттєвим. На локальному харківському рівні ефект «rally-round-the-flag» продовжує тривати та впливати на високий рівень довіри до міського голови і загальну позитивну оцінку ситуації в місті.

Своєрідним індикатором того, що маємо справу саме з проявами «rally-round-the-flag» у Харкові є парадоксальність відповідей щодо оцінки ситуації в місті: попри посилення обстрілів ця оцінка є кращою, ніж до початку повномасштабного воєнного вторгнення РФ в Україну. Це є характерною рисою «rally-round-the-flag» ефекту, за якого оцінки громадянами ситуації та персоналій часто не корелюють з фактичним станом речей. Відповідно, мешканці Харкова найбільше серед усіх обласних центрів пишуться своїм містом, найбільше довіряють міському голові та вважають напрям

руху стану справ у місті правильним, попри фактичну ситуацію в Харкові.

Перш за все, перспективи подальших досліджень пов'язані з аналізом динаміки довіри до центральної та місцевої влади в наступні часові періоди. Важливим питанням є вплив на довіру до влади, з одного боку, ситуації на фронті, і з іншого боку – численних корупційних скандалів, які негативним чином впливають на суспільну консолідацію як на рівні держави, так і окремого міста. Окрім цього, вбачаємо значну дослідницьку перспективу в розширенні проблемного поля з безпосередньо довіри до влади в умовах війни до багатоаспектної теми «rally-round-the-flag», що включає в себе проблему консолідації щодо питань ідентичності. Особливо актуальним це є для Харкова, де співвідношення ідентичностей (щодо мови, релігії, історії) є вкрай специфічним і складним. Тож, перспективи подальших досліджень варто пов'язувати з головним питанням: як після завершення «rally-round-the-flag» не втратити ту консолідацію зразка 2022 року, яка б генерувала «win-win» стратегії для різних частин вкрай неоднорідного українського суспільства.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Зеленько, Г., Кононенко, Н., Овчар, І., Перевезій, В., Ситник, С. 2024. *Інструменти легітимації влади в період дії режиму воєнного стану*. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2024/07/Doslidzhennia_prezentatsiia.pdf
2. Mueller, J.E., 1970. Presidential Popularity from Truman to Johnson. *The American Political Science Review*. 64 (1): 18–34. <https://doi.org/10.2307/1955610>
3. Hetherington, M.J., M. Nelson., 2003. Anatomy of a Rally Effect: George W. Bush and the War on Terrorism. *PS, Political Science & Politics* 36 (1), 37–42. URL: <https://www.uvm.edu/~dguber/POLS234/articles/hetherington2.pdf>
4. Горбачик, А. 2022. Війна як фактор зміни структури та рівня довіри. В: Головаха Є., Макеев С. ред., 2022 *Українське суспільство в умовах війни*. Київ: Інститут соціології НАН України. с. 347–358. URL: <https://i-soc.com.ua/assets/files/monitoring/maket-vijna...2022dlya-tipografiiivse.pdf>
5. Рябчук, М. 2023. Гуртування навколо прапора. *Zbruc*. URL: <https://zbruc.eu/node/114334>
6. Гринюк, Р.Ф., Гуцуляк, О.І. 2023. Вибори в умовах воєнного стану: конституція, законодавство, реальність. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету: Серія ПРАВО*, 80 (1): 113–123. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.80.1.16>

7. Князева, О. 2023. Ефект «Rally Around the Flag»: національний і наднаціональний рівні. 2023. *Феномен соціальної консолідації у Центрально-Східній Європі: нові реалії та виклики*: Мат-ли міжнар. наук.-практ. конф. 26 вересня 2023 р. м. Кишиневу – м. Одеса / за ред. О. В. Лісеєнко. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2023: 64–68. URL: <http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/18419/1/Knyazeva.pdf>
8. Грушецький, А. 2023. Чи здатен Володимир Зеленський ефективно працювати як верховний головнокомандувач: погляди українців до і після широкомасштабного російського вторгнення: Пресреліз 2023. *Київський міжнародний інститут соціології* URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1252&page=1&t=1>
9. Політична безпека України: проблеми політичного і державного правління. Прогнозна оцінка, механізми забезпечення: аналітична записка. 2023. К.: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України URL: <https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2024/02/Analitichna-zapyska.pdf>
10. Мініч, Р. 2024. Соціальна згуртованість в Україні. Частина 1. Тенденції за даними індексів RESCORE 2023 та SCORE 2021. URL: https://api.scoreforpeace.org/storage/pdfs/PUB_Social-Cohesion-in-Ukraine_UKR_March.7.2024.pdf
11. Kizilova, K., Norris, P. 2024. “Rally around the flag” effects in the Russian–Ukrainian war. *European Political Science* 23: 234–250. <https://doi.org/10.1057/s41304-023-00450-9>
12. Fukumoto, K., Tabuchi, E. 2023. The rally ‘round the flag effect in third parties: the case of the Russian invasion of Ukraine. *Journal of Elections, Public Opinion and Parties*, 1–10. <https://doi.org/10.1080/17457289.2023.2293198>
13. Steinher, N.D., Berlinschi, R., Farvaque, E., Fidrmuc, J., Harms, P., Mihailov, A., Neugart M. & Stanek P. 2023. Rallying around the EU flag: Russia’s invasion of Ukraine and attitudes toward European integration. *JCMS* 61 (2), 283–301. <https://doi.org/10.1111/jcms.13449>
14. Gehring, K., 2022. External military threats help to create a stronger European identity and cooperation. *VoxEU.org*. URL: <https://cepr.org/voxeu/columns/external-military-threats-help-create-stronger-european-identity-and-cooperation>
15. Достовірність соціологічного знання: теоретико-методологічний, емпіричний та дискурсивний аспекти: Тези доповідей круглого столу 21–22 жовтня 2022 р. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 2023, 1. Київ: Інститут соціології НАН України URL: <https://stmm.in.ua/archive/ukr/2023-1/13.pdf>
16. Грушецький, А. 2024а 5-річчя президентства Володимира Зеленського: як змінювалася довіра президенту в 2019–2024 роках та оцінка діяльності його партії: Пресреліз К.: Київський міжнародний інститут соціології. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1413&page=1>
17. Грушецький, А. 2024 б. Напрямок справ у країні та довіра політичним, військовим і громадським діячам. Пресреліз. 2024. К.: Київський міжнародний інститут соціології. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1368&page=1>
18. Оцінка громадянами ситуації в країні та дій влади. Довіра до соціальних інститутів, політиків, посадовців та громадських діячів (січень 2024). *Центр Разумкова* URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-ta-dii-vlady-dovira-do-sotsialnykh-institutiv-politikiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diiachiv-sichen-2024r>
19. Рейтинг Моніторинг, 26-та хвиля: суспільно-політичні настрої населення. 2024. *Соціологічна група «Рейтинг»* URL: https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_rating_monitoring_moods_1000_19022024.pdf
20. Харків в опитуванні "Рейтинг": на що варто звернути увагу, окрім рейтингів. 2024. *Аналітичний центр «Обсерваторія демократії»*. URL: <https://hvylya.net/uk/analytics/294208-harkov-v-oprosey-reytinga-na-cto-stoit-obratit-vnimanie-krome-reytingov>
21. Дев’яте всеукраїнське муніципальне опитування. 2024. *Соціологічна група «Рейтинг»*. URL: https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/ninth_municipal_survey_may_2024_ua_for_printing.pdf
22. Ларін, Ю. 2022. Харківський мультимільйонер розкритикував мерію Терехова і нардепа Абрамовича з «батальйону Монако». *DUMKA.MEDIA*. URL: <https://dumka.media/ukr/war/1666270064-harkivskiy-multimilyoner-rozkritikovav-meriyu-terehova-i-nardepa-abramovicha-z-batalyonu-monako>

Стаття надійшла до редакції 10.05.2024

Стаття рекомендована до друку 17.06.2024

Anton Avksentiev

Assistant professor of the Department of Political Science Ph.D in Political Science,
V. N. Karazin Kharkiv National University, 4, Svoboda Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine,
<https://orcid.org/0000-0003-0442-2561>, a.avksentiev@karazin.ua

TRUST IN THE AUTHORITIES IN THE CONDITIONS OF A FULL-SCALE MILITARY INVASION OF THE RF INTO UKRAINE: ALL-UKRAINIAN AND KHARKIV URBAN DIMENSIONS

The article is devoted to determining the dynamics of trust in the authorities in the conditions of a full-scale military invasion of the Russian Federation into Ukraine. Based on the material of All-Ukrainian sociological surveys, trends in the level of trust in the President of Ukraine and approval of the direction of the state of affairs in the country during 2022-2024 were analyzed. The dynamics of trust in the Kharkiv mayor and approval of the direction of the state of affairs in the city were analyzed on the basis of municipal sociological surveys. It is argued that the rapid growth of support for the president and the general positive assessment of the direction of the state of affairs in the country after the full-scale military invasion of the Russian Federation in Ukraine in 2022 is relevantly explained within the framework of the political science concept «rally-round-the-flag». The article reveals the content of this concept, which establishes a direct cause-and-effect relationship between the emergence of an extremely high-level security threat to the state and society and a time-limited increase in trust in the government and support for its course. It was found that after the initial rapid growth of trust in the President of Ukraine and his course in 2022, a downward trend in the dynamics of public support is observed. It was noted that after two years of the full-scale military invasion of the Russian Federation in Ukraine, the majority of citizens stopped positively evaluating the direction of the state of affairs in the country – this moment was characterized as the end of the «rally-round-the-flag» in the All-Ukrainian dimension regarding the support of the government and its course. It has been proven that the «electoral beneficiary» of the «rally-round-the-flag» caused by the war can be not only the central government and the president personally, but also local government representatives (in particular, the mayor of a front-line regional center). It is emphasized that longer manifestations of the «rally-round-the-flag» effect at the level of a local community (in particular, regarding trust in local authorities and positive assessments of the situation in the city) can be explained by the continuously high intensity of the external threat to residents.

Keywords: *trust in the authorities, sociological surveys, Russian-Ukrainian war, «rally round the flag», Ukraine, Kharkiv.*

REFERENCES

1. Zelenko, G., Kononenko, N., Ovchar, I., Perevezij, V., Sy'tny'k, S. 2024. *Tools of legitimization of power during the period of martial law regime*. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2024/07/Doslidzhennia_prezentatsija.pdf (in Ukrainian).
2. Mueller, J.E., 1970. Presidential Popularity from Truman to Johnson. *The American Political Science Review*. 64 (1): 18–34. <https://doi.org/10.2307/1955610>
3. Hetherington, M.J., M. Nelson., 2003. Anatomy of a Rally Effect: George W. Bush and the War on Terrorism. *PS, Political Science & Politics* 36 (1), 37-42. URL: <https://www.uvm.edu/~dguber/POLS234/articles/hetherington2.pdf>
4. Gorbachyk, A. 2022. War as a factor in changing the structure and level of trust. In: Golovaxa Ye., Makheyev S. red., 2022. *Ukrainian society in the conditions of war*. Kyiv: Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine. 347–358. URL: <https://i-soc.com.ua/assets/files/monitoring/maket-vijna...2022dlya-tipografivse.pdf> (in Ukrainian).
5. Ryabchuk, M. 2023. Rallying around the flag. *Zbruc*. URL: <https://zbruc.eu/node/114334> (in Ukrainian).
6. Grynyuk, R.F., Guczulyak, O.I. 2023. Elections under martial law: constitution, legislation, reality. *Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University: PRAVO Series*, 80 (1): 113-123. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.80.1.16> (in Ukrainian).
7. Knyazeva, O. 2023. "RALLY AROUND THE FLAG" effect: national and supranational levels. 2023. *The phenomenon of social consolidation in Central and Eastern Europe: new realities and challenges*: Materials international science and practice conference September 26, 2023, Chisinau - Odesa / red. Liseyenko, O. Odesa: "Helvetica". 64–68. URL: <http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/18419/1/Knyazeva.pdf> (in Ukrainian).
8. Hrushetskyi, A. 2023. Is Volodymyr Zelenskyi able to work effectively as commander-in-chief: views of Ukrainians before and after the large-scale Russian invasion: Press release 2023. K.:Kyiv International Institute of Sociology. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1252&page=1&t=1> (in Ukrainian).

9. Political security of Ukraine: problems of political and state governance. Predictive assessment, mechanisms of provision: analytical note. 2023. K.:Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine. URL:<https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2024/02/Analitichna-zapyska.pdf> (in Ukrainian).
10. Minich, R. 2024. *Social cohesion in Ukraine: part 1 / Trends according to the indices RESCORE 2023 and SCORE 2021*. URL: https://api.scoreforpeace.org/storage/pdfs/PUB_Social-Cohesion-in-Ukraine_UKR_March.7.2024.pdf (in Ukrainian).
11. Kizilova, K., Norris P. 2024. "Rally around the flag" effects in the Russian-Ukrainian war. *European Political Science* 23: 234-250. <https://doi.org/10.1057/s41304-023-00450-9>
12. Fukumoto, K., Tabuchi, E. 2023. The rally 'round the flag effect in third parties: the case of the Russian invasion of Ukraine. *Journal of Elections, Public Opinion and Parties*, 1-10. <https://doi.org/10.1080/17457289.2023.2293198>
13. Steinher, N.D., Berlinschi, R., Farvaque, E., Fidrmuc, J., Harms, P., Mihailov, A., Neugart M. & Stanek P. 2023. Rallying around the EU flag: Russia's invasion of Ukraine and attitudes toward European integration. *JCMS* 61 (2), 283-301. <https://doi.org/10.1111/jcms.13449>
14. Gehring, K., 2022. External military threats help to create a stronger European identity and cooperation. *VoxEU.org*. URL: <https://cepr.org/voxeu/columns/external-military-threats-help-create-stronger-european-identity-and-cooperation>
15. Reliability of sociological knowledge: knowledge: theoretical-methodological, empirical and discursive aspects: Theses of reports of the round table, *October 21-22, 2022. Sociology: theory, methods, marketing*, 2023, №1. Kyiv: Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine. URL: <https://stmm.in.ua/archive/ukr/2023-1/13.pdf> (in Ukrainian).
16. Hrushetskyi, A. 2024a. The 5th anniversary of Volodymyr Zelenskyi's presidency: how trust in the president changed in 2019-2024 and the assessment of his party's activities: Press release 2024. K.: Kyiv International Institute of Sociology. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1413&page=1> (in Ukrainian).
17. Hrushetskyi, A. 2024b. The direction of affairs in the country and trust in political, military and public figures: Press release 2024. K.: Kyiv International Institute of Sociology. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1368&page=1> (in Ukrainian).
18. Citizens' assessment of the situation in the country and the actions of the authorities. Trust in social institutions, politicians, officials and public figures (January 2024). «Razumkov Centre». URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-ta-dii-vlady-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diiachiv-sichen-2024r> (in Ukrainian).
19. Rating Monitoring, 26th wave: socio-political attitudes of the population. 2024. *Sociological Group «Rating»*. URL: https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_rating_monitoring_moods_1000_19022024.pdf (in Ukrainian).
20. Kharkiv in the "Rating" survey: what should be paid attention to, apart from the ratings. 2024. *Center for Political Analysis «Observatory of Democracy»*. URL: <https://hvylya.net/uk/analytics/294208-harkov-v-oprosc-reytinga-na-cho-toit-obratit-vnimanie-krome-reytingov> (in Ukrainian).
21. The ninth all-Ukrainian municipal survey. 2024. *Sociological Group «Rating»*. URL: https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/ninth_municipal_survey_may_2024_ua_for_printing.pdf (in Ukrainian).
22. Larin, Yu. 2022. The Kharkiv multimillionaire criticized Terekhov's mayor's office and People's Deputy Abramovich from the "Monaco battalion". *DUMKA.MEDIA*. URL: <https://dumka.media/ukr/war/1666270064-harkivskiy-multimilyoner-rozkritikuvav-meriyu-terehova-i-nar-depa-abramovicha-z-batalyonu-monako> (in Ukrainian).

The article was received by the editors 10.05.2024.

The article is recommended for printing 17.06.2024.

<https://doi.org/10.26565/2220-8089-2024-45-04>

УДК 327,5

Владислав Едуардович Кошельникаспірант кафедри політології філософського факультету
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна,
майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022
vladkosh@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0004-6744-6047>

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОЛІТИЧНИХ РЕЖИМІВ ПОСТРАДЯНСЬКОГО ПРОСТОРУ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ ФОРМУВАННЯ

Розглядаються та визначаються основні характеристики й особливості політичних режимів пострадянських країн Прибалтики, України, Росії та Грузії у контексті їхньої трансформації після розпаду СРСР. У фокусі різні шляхи демократизації у цих країнах, що позначились у конституційних змінах, в ідеологічних наративах та зовнішній політиці. Пояснюється гібридність політичних режимів у перехідний період, коли відбувалась політична, економічна модернізація порід із завданнями збереження та розвитку національної ідентичності. Розглядається різновекторність політичних змін у пострадянських країнах, що виявилось у різних результатах реформаційних зусиль – від демократизації до авторитаризації, зумовлених реакцією на внутрішні виклики та необхідністю пристосування до міжнародних норм. Аналізуються певні залишки радянськості та бюрократичні елементи, що гальмують процес трансформації та демократизації, що дозволяє маркувати їхні як неопатримоніальні: централізація влади, домінування однієї партії в управлінні державою або вузькою групою осіб, що негативно позначається на формуванні та розвитку громадянського суспільства та й загалом на процесі демократизації.

Складено дві таблиці, в яких простежуються еволюція конституцій, економіки, ідеології та політичних систем у пострадянських країнах та еволюція політичних режимів у пострадянських країнах з урахуванням впливу міжнародних організацій. Визначається специфіка української політичної системи демонструє певні відмінності від інших пострадянських країн.

Ключові слова: *політичний режим, гібридні режими, неопатримоніальний політичний режим, еволюція, трансформація, реформування, демократизація, модернізація, патримоніальні структури.*

Як цитувати: Кошельник, В.Е. 2024. Загальна характеристика політичних режимів пострадянського простору та особливості їх формування. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Питання політології»* 45: 32-37. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2024-45-04>

In cites: Koshelnyk, Vladyslav. 2024. General Characteristics of the post-Soviet space political regimes and features of their formation. *The journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series «Issues of Political Science»* 45: 32-37. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2024-45-04> (in Ukrainian)

Аналіз політичних систем пострадянського простору виявляє переважання неопатримоніальних режимів, де традиційні патримоніальні структури поєднуються з бюрократичними елементами, формуючи особливу модель управління. Олександр Фісун вказує, що ці режими характеризуються сильною

централізацією влади, де політичне лідерство часто підкріплюється особистими зв'язками та вірністю, а не демократичними процедурами (Fisun, 2019; 2016). Це сприяє формуванню неформальних механізмів управління, які можуть бути ефективнішими за формальні інститути завдяки своїй гнучкості. Пострадянські політичні режими також показують складну динаміку, оскільки вони сформовані під впливом спадщини радянської епохи, слабкості інституцій та авторитарних практик. Нерідко політичним системам цих країн притаманна незавершеність

© Кошельник В.Е., 2024.

This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0

раціональної та бюрократичної трансформації та незавершеність поділу між політикою та економікою (Fisun 2012: 92). За цих умов відбувається концентрація влади в руках окремого правителя або «партії влади», які і контролюють важливі ресурси та процеси з частковим використанням адміністративних переваг для збереження влади. Логіка неопатримоніального політичного процесу дозволяє бюрократії, або вузькій групі осіб монополізувати основні ланки патрон-клієнтських мереж, контролюють важливі ресурси та процеси з частковим використанням адміністративних переваг для збереження влади. Внаслідок цього політична конкуренція часто є номінальною, а можливості опозиційних сил серйозно обмежені.

1991 рік став ключовим моментом для пострадянських держав, зокрема Естонії, Латвії, Литви, України, Росії та Грузії, ознаменувавши початок глибоких змін у їх політичних, економічних, та соціальних системах. Вони втілили масштабні реформи, які включали конституційні зміни, економічні перетворення, ідеологічні зміщення та нові зовнішньополітичні напрямки, відповідаючи на нові глобальні виклики і визначаючи свої державні пріоритети. Балтійські держави швидко відмежувалися від радянських управлінських моделей, асимілюючи принципи ліберальної демократії та європейське законодавство. Натомість, Росія та Грузія зазнавали складніших та конфліктних конституційних реформ, відбиваючи внутрішню боротьбу за владу. Україна проявила зусилля збалансувати демократичні ініціативи із забезпеченням політичної стабільності, що вилилося у численні конституційні поправки. Економічні трансформації характеризувалися переходом від планової до ринкової економіки, з особливими економічними роз-

ділами в конституціях, які відображали інтеграційні зусилля в міжнародні ринки. Ідеологічне переосмислення ідентичностей та зовнішньополітичні стратегії відіграли ключову роль у формуванні нових національних доктрин і міжнародних зв'язків, що підкреслювали стремління до Заходу або підтримку регіонального впливу. Ці зміни показують, як різні шляхи демократизації, від міцних демократичних інституцій у Балтії до складних авторитарних тенденцій в Росії, впливають на політичний ландшафт цих країн.

Аналізуючи конституційні документи, економічні дані та політичні доктрини, представлено порівняльну таблицю, яка ілюструє розвиток пострадянських держав після 1991 року, включаючи Естонію, Латвію, Литву, Україну, Росію та Грузію. Таблиця охоплює такі аспекти, як конституційні реформи, економічні переходи, ідеологічні зміни, вектори зовнішньої політики та політичні реформи. Конституційні зміни відображають адаптацію країн до внутрішніх і зовнішніх вимог, економічні перетворення вказують на перехід до ринкових систем, ідеологічні зрушення відбивають відходження від комуністичного минулого і розвиток національних ідентичностей. Зміни в зовнішній політиці та політичних системах підкреслюють спроби інтеграції у міжнародні структури, а також зміцнення внутрішньої стабільності та демократії (1991-2011 – 1991-2011 – як живуть экс-республіки СРСР; Міжнародні наслідки розпаду СРСР та утворення нових незалежних держав; Конституція Естонії; Конституція Латвійської Республіки; Конституція Литовської Республіки; Конституція України; Відмінності української та російської конституцій; Конституція РФ; Конституція Грузії). На основі аналізу джерел виявляються

Таблиця 1.

Еволюція конституцій, економіки, ідеології та політичних систем у пострадянських країнах

Параметр	Естонія	Латвія	Литва	Україна	Росія	Грузія
Конституційні зміни	1992 р., додаткові зміни для інтеграції в ЄС	1991 р., реформа 1998 р. для інтеграції в ЄС	1992 р., часті поп-равки для ЄС та НАТО	1996 р., зміни 2004, 2010, 2019 рр. для збалансування влади	1993 р., зміни 2008, 2020 рр. для розширення влади президента	1995 р., зміни 2004, 2010 рр. для зміцнення парламенту
Економічні перетворення	Швидка приватизація, інтеграція в ЄС	Приватизація, економічна стабілізація, членство в ЄС	Ринкові реформи, активне залучення інвестицій, ЄС	Поступова приватизація, реформи ринку, корупція	Великі приватизації, державний контроль над ключовими галузями	Приватизація, реформи, залежність від міжнародної допомоги

Параметр	Естонія	Латвія	Литва	Україна	Росія	Грузія
Ідеологічні зрушення	Європейські демократичні цінності, вихід з радянського впливу	Зосередження на національних цінностях та євроінтеграції	Акцент на демократії, західних цінностях	Боротьба з радянською спадщиною, євроатлантичний курс	Патріотизм, державницькі ідеї, «вертикаль влади»	Прозахідна орієнтація, демократичні реформи
Зовнішня політика	Інтеграція в ЄС та НАТО	Активна євроінтеграція та участь в міжнародних проєктах	Зближення з ЄС та НАТО, західні альянси	Членство в ЄС і НАТО як стратегічна мета, конфлікт з Росією	Спроби відновлення регіонального впливу, складні відносини з Заходом	Намагання інтегруватися в ЄС та НАТО, напруженість з Росією
Реформи політичних систем	Стабільна демократична система, регулярні перегляди	Посилення ролі парламенту, демократичні інститути	Демократичне зміцнення, регулярні конституційні реформи	Реформи судової системи, політичні коливання	Консолідація влади, обмеження опозиції	Демократизація, перехід до парламентської республіки

Джерела: 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12

важливі трансформації у країнах, які вийшли з-під радянського впливу. Зокрема, досліджувались конституційні зміни, економічні перетворення, ідеологічні зрушення, зовнішньополітичні стратегії та політичні системи в Естонії, Латвії, Литві, Україні, Росії та Грузії. Ці країни адаптувалися до внутрішніх викликів та міжнародних норм, просуваючи реформи для закріплення прав і свобод, а також розширення громадського контролю над владою. Вони інтегрувалися в міжнародні економічні структури, що стимулювало їхні економіки та підтримувало демократичні реформи. Зміни в ідеологічних наративах та зовнішній політиці відбивають їхні зусилля в інтеграції у глобальні системи, а також впливають на внутрішню політику (Особливості суспільно-політичної модернізації 2017).

У пострадянському просторі політичні режими еволюціонували з елементами як

демократії, так і авторитаризму, що особливо проявлялося в періоди реформ та модернізації. Часто ці процеси відбуваються на тлі регресу до авторитарних методів управління, де політичні еліти монополізують владу, використовуючи державні ресурси для зміцнення своїх позицій під час криз. Аналіз еволюції політичних систем у цих країнах виявляє значні інституціональні та зовнішньополітичні зміни, викликані розпадом СРСР. Перехідні періоди характеризуються новими конституційними структурами та зовнішніми політичними стратегіями, а також реорганізацією політичних еліт. Зміни у політичних режимах, які варіюють від авторитарних до демократичних або гібридних форм, підкреслюють складність та різноманітність демократизаційних та модернізаційних процесів, впливаючи на внутрішню та міжнародну динаміку держав.

Таблиця 2.

Еволюція політичних режимів у пострадянських країнах

Країна	Еволюція політичного режиму	Нові політичні динаміки	Вплив міжнародних організацій
Естонія	Ранній перехід до парламентської демократії зі стабільним управлінням.	Інтеграція в європейські економічні та безпекові структури.	Суттєвий вплив ЄС і НАТО.
Латвія	Перехід до парламентської демократії з інтеграцією в ЄС та НАТО.	Активна участь у міжнародній торгівлі та політиці ЄС.	Активний член ЄС та НАТО.
Литва	Швидка інтеграція у ЄС та НАТО, адоптація парламентської демократії	Міцні зв'язки з ЄС та НАТО, участь у міжнародних миротворчих місіях	Міцна інтеграція в структури ЄС та НАТО.

Країна	Еволюція політичного режиму	Нові політичні динаміки	Вплив міжнародних організацій
Україна	Коливання між парламентською та напівпрезидентською системами; реформи управління.	Баланс між інтеграцією в Захід та історичні зв'язки з Росією.	Вплив ЄС, НАТО, МВФ та Світового банку.
Росія	Авторитарні тенденції з централізованою владою в руках президента.	Геополітичний вплив у колишніх радянських територіях і за їх межами.	Санкції та виклики з боку Заходу.
Білорусь	Мінімальні зміни від радянських структур, авторитарний режим.	Обмежена взаємодія з Заходом, тісні зв'язки з Росією.	Мінімальний західний вплив.
Молдова	Парламентська демократія з політичною нестабільністю та викликами управління.	Боротьба з корупцією, політичні кризи, ЄС та США як потенційні партнери.	Підтримка від ЄС, МВФ, Світового банку.
Грузія	Зміни влади між президентом і парламентом; рух до глибших демократичних реформ.	Аспірації до ЄС і НАТО, вплив Росії.	Стратегічна допомога від США та ЄС.
Азербайджан	Авторитарний режим з централізованим контролем президента.	Енергетично орієнтована зовнішня політика, стратегічні партнерства.	Баланс між Заходом і Сходом.
Вірменія	Напівпрезидентська система з періодичними антидемократичними відступами.	Напружені відносини з сусідами, балансування між ЄС та Росією.	ЄС як партнер у сусідських програмах.

Джерела: 13, 14

Згідно з аналізом, таблиця відображає широкий спектр політичних змін у пострадянських країнах, демонструючи різноманітність реформаційних зусиль від демократизації до авторитаризації, залежно від внутрішніх і міжнародних умов. Наприклад, країни Прибалтики інтегрувалися в ЄС і НАТО, що сприяло їх стабілізації та розвитку демократичних структур, тоді як Росія та Білорусь продемонстрували тенденції до централізації влади і обмеження зовнішніх впливів. Україна та Грузія знаходяться між демократичними аспіраціями та викликами політичної нестабільності, а країни Кавказу балансують між внутрішнім розвитком і міжнародними конфліктами.

Такий аналіз неможливий без чіткого визначення поняття «політичний режим», яке, згідно з В. Кобильником, охоплює взаємини між політичними акторами та структуру політичних інституцій, що формують державно-суспільні відносини (Кобильник 2010). Соціологічний підхід до вивчення політичних режимів, як зазначає М. Боровський (Боровський 2004), дозволяє аналізувати їх як системи, які забезпечують соціальну стабільність і визначають форми управління в контексті легітимності влади.

Аналіз політичних систем пострадянського простору виявляє переважання неопатримоніальних режимів, де традиційні

патримоніальні структури поєднуються з бюрократичними елементами, формуючи особливу модель управління. Олександр Фісун вказує, що ці режими характеризуються сильною централізацією влади, де політичне лідерство часто підкріплюється особистими зв'язками та вірністю, а не демократичними процедурами (Fisun, 2019; 2016). Це сприяє формуванню неформальних механізмів управління, які можуть бути ефективнішими за формальні інститути завдяки своїй гнучкості. Пострадянські політичні режими також показують складну динаміку, оскільки вони сформовані під впливом спадщини радянської епохи, слабкості інституцій та авторитарних практик.

Домінування однієї партії в пострадянських політичних системах також пов'язане з процесами консолідації влади навколо певного лідера або вузької групи еліт, що сприяє збереженню авторитарних практик управління. Така концентрація влади перешкоджає розвитку політичного плюралізму і призводить до стагнації демократичних процесів. Системи, де домінуюча партія має вирішальний вплив на політичний процес, характеризуються слабким громадянським суспільством, обмеженим доступом до незалежних медіа та контролем над судовою системою. Водночас, специфіка української політичної системи демонструє певні

відмінності від інших пострадянських країн. Тут, попри періоди домінування окремих партій або політичних блоків, спостерігається більш динамічна політична боротьба та більший рівень політичного плюралізму. Це частково пояснюється високою мобільністю електорату, частими змінами політичних коаліцій та сильним впливом громадянського суспільства на політичні процеси (Назаров 2017).

Таким чином, загальна характеристика політичних режимів пострадянського простору включає значний вплив домінуючих партій на формування та функціонування політичної системи, що часто веде до авторитарних практик і обмеження політичної конкуренції. Проте, в окремих країнах, таких як Україна, можна спостерігати відносно більший рівень політичної динаміки та конкуренції, що вказує на наявність потенціалу для демократичного розвитку в регіоні.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Fisun, O. 2019. Neopatrimonialism in Post-Soviet Eurasia. *Stubborn Structures: Reconceptualizing Post-Communist Regimes* / Ed. by Balint Magyar. Budapest: Central European University Press: 75-96. URL: https://books.google.com.ua/books?hl=ru&lr=&id=J_uZDwAAQBAJ&oi=fnd&pg=PP1&ots=4C45zQDzqX&sig=6ku3QwE-v9FyNPg6t7mnWUEjMM0&redir_esc=y - v=onepage&q&f=false
2. Fisun, O. 2016. Ukrainian Constitutional Politics: Neopatrimonialism, Rent-seeking, and Regime Change. *Beyond the Euromaidan: Comparative Perspectives on Advancing Reform in Ukraine* / Henry E. Hale & Robert W. Ortung (Eds.). Stanford: Stanford University Press: 105-123. URL: https://philosophy.karazin.ua/ua/kafedra/staff_pol/book/s/fisun/UkrainianConstitutionalPoliticsNeopatrimonialism.Rent-seeking, and RegimeChange.pdf
3. Fisun, O. 2012. Rethinking Post-Soviet Politics from a Neopatrimonial Perspective. *Demokratizatsiya. The Journal of Post-Soviet Democratization*. Spring. Vol. 20. №2: 87-96. URL: https://philosophy.karazin.ua/en/kafedra/staff_pol/book/s/fisun/Oleksandr%20Fisun+RETHINKING%20POSTSOVIET%20POLITICS%20FROM%20A%20NEOPATRIMONIAL%20PERSPECTIVE.pdf
4. 1991-2011 – як живуть екс-республіки СРСР. 2011. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/multimedia/2011/08/110824_ussr_timeline
5. Міжнародні наслідки розпаду СРСР та утворення нових незалежних держав. URL: <http://www.kimo.univ.kiev.ua/MVZP/91.htm>
6. Конституція Естонії (Естонської Республіки). 1992. URL: <https://legalns.com/download/books/cons/estonia.pdf>
7. Конституція Латвійської Республіки. 2019. (зі змінами). URL: <https://www.wipo.int/wipolex/ru/legislation/details/18852>
8. Конституція Литовської Республіки. Прийнята громадянами Литовської Республіки на референдумі 25.10.1992 р.: http://lib.rada.gov.ua/static/LIBRARY/catalog/law/lit_konst1.htm
9. Конституція України (із змінами, внесеними Законами України). 2014. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/constitution>
10. Кириченко, Ю. 2022. Відмінності української та російської Конституцій. URL: <https://pravo.org.ua/blogs/vidminnosti-ukrayinskoyi-ta-rosijskoyi-konstytutsij/>
11. Конституція РФ. 1993. URL: <http://duma.gov.ru/legislative/documents/constitution/>
12. Конституція Грузії. 1995. URL: <https://matsne.gov.ge/ru/document/download/30346/33/ru/pdf>
13. Особливості суспільно-політичної модернізації країн пострадянського простору: моногр. / за ред. канд. іст. наук, доц. А.Г. Бульвінського. 2017. Київ: ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 288 с.
14. Кобильник, В. В. 2010. Особливості демократичної трансформації політичних режимів України та Польщі: автореф. дис. канд. політ. наук: 23.00.02. Київ, 20 с.
15. Боровський, О. О. 2004. Політичний режим як об'єкт соціологічного дослідження: автореф. дис. канд. соціол. наук: 22.00.04. Київ: КНУ ім. Тараса Шевченка. 201с. URL: <https://mydisser.com/ua/avtoref/view/borovskiy-o-o-politichniy-rezhim-yak-ob-kt-sociologichnogo-doslidzhennya.html>
16. Назаров, М.С. 2017. Формування пострадянських партійних систем з домінуючою партією: українська специфіка: автореф. дис... канд. політ. наук 23.00.02 – Політичні інститути та процеси. Харків: Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна. 21 с.

Стаття надійшла до редакції 27.02.2024

Стаття рекомендована до друку 2.04.2024.

Vladyslav Koshelnik

PhD student, Department of Political Sciences V.N. Karazin Kharkiv National University
4, Svoboda Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine
vladkosh@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0004-6744-6047>

GENERAL CHARACTERISTICS OF THE POST-SOVIET SPACE POLITICAL REGIMES AND FEATURES OF THEIR FORMATION

The main characteristics and features of the political regimes of the post-Soviet Baltic states, Ukraine, Russia and Georgia are considered and determined in the context of their transformation after the collapse of the USSR. The focus is on different ways of democratization in these countries, which were reflected in constitutional changes, ideological narratives, and foreign policy. The hybridity of political regimes in the transition period, when the political and economic modernization of breeds with the tasks of preservation and development of national identity took place, is explained. The multi-vector nature of political changes in post-Soviet countries is considered, which was manifested in different results of reform efforts - from democratization to authoritarianization, caused by the reaction to internal challenges and the need to adapt to international norms. Certain remnants of Sovietism and bureaucratic elements that inhibit the process of transformation and democratization are analyzed, which allows them to be labeled as neo-patrimonial: centralization of power, dominance of one party in the management of the state or a narrow group of persons, which negatively affects the formation and development of civil society and, in general, the process democratization. Two tables have been compiled, which trace the evolution of constitutions, economy, ideology and political systems in post-Soviet countries and the evolution of political regimes in post-Soviet countries, taking into account the influence of international organizations. The determined specificity of the Ukrainian political system shows certain differences from other post-Soviet countries.

Keywords: *political regime, hybrid regimes, neopatrimonial political regime, evolution, transformation, reformation, democratization, modernization, patrimonial structures.*

REFERENCES

1. Fisun, O. 2019. Neopatrimonialism in Post-Soviet Eurasia. Stubborn Structures: Reconceptualizing Post-Communist Regimes / Ed. by Balint Magyar. Budapest: Central European University Press: 75-96.
2. Fisun, O. 2016. Ukrainian Constitutional Politics: Neopatrimonialism, Rent-seeking, and Regime Change. Beyond the Euromaidan: Comparative Perspectives on Advancing Reform in Ukraine / Henry E. Hale & Robert W. Orttung (Eds.). Stanford: Stanford University Press: 105-123.
3. Fisun, O. 2012. Rethinking Post-Soviet Politics from a Neopatrimonial Perspective. *Democratization The Journal of Post-Soviet Democratization*. Spring Vol. 20. #2 : 87-96.
https://philosophy.karazin.ua/en/kafedra/staff_pol/book/s/fisun/Oleksandr%20Fisun+RETHINKING%20POST%20SOVIET%20POLITICS%20FROM%20A%20%20NEOPATRIMONIAL%20PERSPECTIVE.pdf (in Ukrainian).
4. 1991-2011 – how the ex-republics of the USSR live. *BBC*. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/multimedia/2011/08/110824_ussr_timeline (in Ukrainian).
5. International Consequences of the Collapse of the USSR and the Formation of New Independent States. URL: <http://www.kimo.univ.kiev.ua/MVZP/91.htm> (in Ukrainian).
6. Constitution of Estonia (Republic of Estonia). 1992. URL: <https://legalns.com/download/books/cons/estonia.pdf> (in Ukrainian).
7. Constitution of the Republic of Latvia. 2019. URL: <https://www.wipo.int/wipolex/ru/legislation/details/18852> (in Ukrainian).
8. Constitution of the Republic of Lithuania. 1992. URL: http://lib.rada.gov.ua/static/LIBRARY/catalog/law/lit_konst1.htm (in Ukrainian).
9. Constitution of Ukraine. 2014. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/constitution> (in Ukrainian).
10. Kyrychenko, Yu. 2022. Differences between the Ukrainian and Russian Constitutions. URL: <https://pravo.org.ua/blogs/vidminnosti-ukrayinskoyi-ta-rosijskoyi-konstytutsij/> (in Ukrainian).
11. Constitution of the Russian Federation. 1993. URL: <http://duma.gov.ru/legislative/documents/constitution/> (in Ukrainian).
12. Constitution of Georgia. 1995. URL: <https://matsne.gov.ge/ru/document/download/30346/33/ru/pdf> (in Ukrainian).
13. Peculiarities of socio-political modernization of the countries of the post-Soviet space: a monograph / ed. by candidate of historical sciences, associate professor A.H. Bulvinsky Kyiv: State University "Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine", 2017. 288 p. (in Ukrainian).
14. Kobylnyk, V.V. 2010. Peculiarities of the democratic transformation of the political regimes of Ukraine and Poland: autoref. thesis ... cand. polit. Sciences: 23.00.02. Kyiv. 20 p. (in Ukrainian).
15. Borovskiy, O.O. 2004. Political regime as an object of sociological research: Diss.... Ph.D. sociol. Sciences: 22.00.04. Kyiv: Taras Shevchenko National University of Kyiv, 201 p. (in Ukrainian).
16. Nazarov, M.S. 2017. Formation of post-Soviet party systems with a dominant party: Ukrainian specifics: autoref. diss. for the degree of Cand. of Political Sciences 23.00.02 - Political institutions and processes. Kharkiv: V. N. Karazin Kharkiv National University. 21 p. (in Ukrainian).

The article was received by the editors 27.02.2024.

The article is recommended for printing 2.04.2024

<https://doi.org/10.26565/2220-8089-2024-45-05>

УДК 342.511(477):339.92(477:4-6ЄС)

Антон Сергійович Шкуро

канд. політ. наук, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,
shkuroanton@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0001-7271-1894>

ЗМІСТ І ФОРМИ ДІЯЛЬНОСТІ ІНСТИТУТУ ПРЕЗИДЕНТСТВА В ДОСЯГНЕННІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ УСПІХІВ

Подається аналіз процесів, які посилили євроінтеграційний курс України, а також окреслюється місце в такому ракурсі інституту президентства як одного з домінуючих центрів прийняття рішень після початку відкритої воєнної агресії РФ проти України у 2022 р.

Робиться висновок щодо реакції українців на невинуваті військові дії РФ проти нашої держави, яка не посяла паніку і страх, а навпаки, об'єднала їх в прагненнях зміцнювати та розвивати свою державу, її політичні інститути, на які покладено завдання приймати ефективні політичні рішення та забезпечувати необхідні умови для діяльності українського інституту президентства, зокрема в питаннях зовнішньої політики.

Розглядається проблема європейської та євроатлантичної інтеграції України, новим підсилювальним поштовхом для розв'язання якої, стало повномасштабне вторгнення збройних сил РФ у 2022 р. Ці події створили всередині українського суспільства своєрідний мобілізаційний потенціал в поглядах на зовнішньополітичні пріоритети. Наголошується на тому, що українське вище політичне керівництво оперативно, вже через кілька днів після введення воєнного стану в країні, подало заяву на членство в ЄС. А у червні 2022 р. Європейська комісія оприлюднила свої висновки, внаслідок чого усі держави-члени ЄС надали Україні статус кандидата на вступ до ЄС.

Проаналізовано праці українських науковців, в яких досліджувалася еволюція євроінтеграційного курсу України та роль у цьому процесі інституту президентства. Окрема увага приділена просуванню євроатлантичним прагненням України. Позитивно оцінюється факт підтвердження на саміті НАТО у Вільнюсі у 2023 р. державами-членами Альянсу своєї відданості майбутньому вступу України до НАТО. Робиться висновок, що комунікативна і політична активність інституту президентства продемонструвала світовій спільноті здатність вносити конструктивні пропозиції і отримувати позитивні рішення на користь обох сторін.

Ключові слова: *Європейський Союз, Організація Північноатлантичного договору, інститут президентства, євроінтеграція, ЄС, НАТО, зовнішня політика.*

Як цитувати: Шкуро, А. С. 2024. Зміст і форми діяльності інституту президентства в досягненні євроінтеграційних успіхів. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Питання політології»* 45: 38-45. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2024-45-05>

In cites: Shkuro, Anton. 2024. Content and Forms of Activity of the Institution of the Presidency in Achieving European Integration Successes. *The journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series «Issues of Political Science»* 45: 38-45. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2024-45-05> (in Ukrainian)

Питання про європейську та євроатлантичну інтеграцію завжди мали принципове значення для України. Процеси зближення з Європейським Союзом та Організацією Північноатлантичного договору мають

доволі багатий історичний досвід і принциповим є те, що він завжди залежав від політичного клімату в нашій державі. Нещодавні події, які розпочалися з лютого 2022 р., засвідчили, що на часі, крім внутрішньої політики, слід звернути увагу на зовнішні обставини, що допоможуть Україні побудувати якісну комунікацію з міжнародними партнерами. Такий момент створює сприятливі умови для наукової спільноти в

© Шкуро А.С., 2024.

This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0

питаннях визначення проблемного поля і його дослідження.

Очевидним залишається те, що будь-які кризові моменти у внутрішній політиці (а їх було вдосталь за весь період незалежності) виражалися в аргументах Європи, що Україні ще рано ставати повноцінним членом європейської спільноти. Проте російська агресія проти України сприяла формуванню нового бачення майбутнього ЄС та того, як буде виглядати безпека на усьому європейському просторі.

Сьогодні науковці схильні стверджувати, що саме статус кандидата може забезпечити Україні дуже швидкий старт і ефективний процес прийняття рішення щодо членства України в ЄС. А ще важливим фактором в педалюванні процесів інтеграції України до ЄС можуть виступати військові загрози, від яких може прямо залежати європейська безпека. Саме тому українська влада в особі цілого інституту президентства має історичний шанс на реалізацію європейських та євроатлантичних амбіцій. Тут доречним буде дослідити місце і значення домінуючого органу у системі прийняття політичних рішень під час особливого правового режиму.

Метою цього дослідження виступає аналіз діяльності інституту президентства в зовнішній політиці та його особливості в реалізації євроінтеграційного курсу України. Досягнення поставленої мети відбудеться за допомогою реалізації цілого ряду завдань, серед яких: окреслити еволюцію євроінтеграційного процесу в українській політиці; проаналізувати сучасні виклики та описати процеси, які впливають на інтеграцію України до Європейського співтовариства; зацентрувати увагу на тому, яким є місце інституту президентства у процесі формування зовнішньополітичного порядку денного.

Цілком виправданою залишається теза про те, що дослідження євроінтеграційних процесів України займає вагоме місце в системі політичної науки. Проте на даному етапі існує гостра потреба в науковому аналізі сучасних подій і процесів, які можуть впливати на формування майбутнього політичного розвитку України. Під час підготовки даного матеріалу принципового значення набули наукові напрацювання вітчизняних дослідників, які окреслили важливі аспекти євроінтеграції України в різні історичні періоди.

Процес еволюції євроінтеграційних устремлінь України ілюструє складність і неоднозначність досліджуваної проблема-

тики. У цьому контексті доречною для орієнтації в специфіці проблематики виступає праця А. Приходько «Євроінтеграційні процеси в Україні: становлення та розвиток», в якій він звертає увагу на те, що процеси європейської інтеграції є динамічними і безперервними та залежать від політичних, соціально-економічних і фінансових перетворень (Приходько 2019: 92-97). Українська влада повинна враховувати вищезазначені моменти та визнавати, що зовнішньополітичні пріоритети держави мають мобілізаційний вплив на все українське суспільство і повноцінне членство в ЄС може сприяти зміцненню національної безпеки та гарантувати територіальну цілісність.

Значимим для повного розуміння процесів еволюції євроінтеграційного курсу став матеріал В. Бурдяк та І. Мороза «Перспективи співробітництва «Україна-НАТО» і роль у ньому польського фактора», де окреслюються засадничі принципи зовнішньої політики Незалежної України в напрямку співпраці з ЄС та НАТО. Дослідницька концепція авторів чітко виокремлює роль президентів України в питаннях симпатії до європейської і євроатлантичної спільноти (Бурдяк, Мороз 2008: 165-174).

Серед важливих напрацювань слід виокремити статтю О. Тимощука, яка безпосередньо стосується питання євроінтеграційних процесів у період російсько-української війни. Автор вдається до аналізу політичних і стратегічних підходів, які лежать в основі політики ЄС. Також, науковець розставляє акценти, що впливають на надання Україні статусу кандидата на вступ до ЄС. Таким чином, у праці окреслюються виключення європейської практики, які здатні реалізувати члени європейської спільноти задля забезпечення миру і безпеки в регіоні (Тимошук 2022: 81-86).

Доволі корисними для наукового розуміння стали результати соціологічних досліджень, які проводились різними інституціями – Соціологічною групою «Рейтинг» (Динаміка зовнішньополітичних настроїв населення 2022) та Соціологічною службою Центру Разумкова (Зовнішньополітичні орієнтації громадян України 2023). Показники, які були презентовані соціологами, засвідчили реальну картину сприйняття українського суспільства євроінтеграційного вектора України вже після запровадження воєнного стану в державі. Також результати проілюстрували ставлення населення держави до діяльності інституту президентства, який відіграє ключову роль при формуванні

зовнішньополітичних пріоритетів під час спротиву російській агресії.

Зауважимо, що питаннями європейської інтеграції України займалися також С. Біличенко, А. Бетейко, А. Гетманчук, Д. Корбут, С. Онуфрів та інші.

Отже, використання цілого комплексу різноманітних за характером джерел дали можливість нам окреслити проблему в широкому розумінні та під сучасним кутом зору, оскільки питання, які піднімаються у цій статті, є актуальними і потребують глибокого наукового аналізу.

Контекст нашого дослідження варто розпочати з розгляду стартових кроків, які були здійснені у період до проголошення незалежності України та після цього, в напрямку євроінтеграції. Доречно тут пригадати думку В. Бурдяк та І. Мороза про те, що першим етапом у формуванні державної євроінтеграційної політики України було прийняття Декларації про державний суверенітет 16 липня 1990 р. (Бурдяк, Мороз 2008: 167). Дослідники звертають увагу на те, що цей етап характеризувався переважальною роллю українського парламенту в прийнятті рішень, які стосувались євроінтеграції. Згодом, у період 1993-2001 р., політичний формат змінився на користь ініціативи з боку інституту президентства. Внаслідок цього, на політичному горизонті з'явилися президентські нормативні акти, що визначали пріоритетні напрямки євроінтеграції. Відтак, Указами Президента було затверджено Стратегію (Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу 2015) та Програму інтеграції України до ЄС (Програма інтеграції України до Європейського Союзу 2000), Державну програму співробітництва «Україна - НАТО» (Про Державну програму співробітництва України з Організацією Північно-Атлантичного Договору 1998).

У подальшому Президенти Л. Кравчук і Л. Кучма демонстрували свою євроатлантичну лояльність шляхом відвідування штаб-квартири НАТО у 1992 р. та 1995 р.

Слід пам'ятати, що євроінтеграційні амбіції української держави стосовно ЄС мають свою багаторічну тривалість та відзначаються достатнім досвідом, який бере початок від 1993 р. Того року Верховною Радою України було підписано Постанову «Про Основні напрями зовнішньої політики України», згідно з якою наша держава взяла за основу напрямок на розширення участі в європейському регіональному співробітництві. Та вже наступного, 1994 р., була

підписана Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейським Союзом та їх державами-членами. Згідно з другим документом між сторонами було зафіксовано встановлення регулярного політичного діалогу та налагодження економічного порозуміння (Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейським Союзом та їх державами-членами 1994).

Під час наукового аналізу важливою виявилась доля Постанови «Про Основні напрями зовнішньої політики України», яка в загальному плані визначала основні євроінтеграційні пріоритети України. Саме на неї від 1993 р. мав прямий вплив інститут президентства у 2010 р. Президент підписав Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», згідно з яким Постанова ВРУ від 1993 р. втратила чинність (Про засади внутрішньої і зовнішньої політики 2010). Варто зауважити, що в цій редакції Закону згадка про ЄС та НАТО була зафіксована тільки один раз у ст. 11. Це свідчить про те, що євроінтеграційна риторика мала мінливий характер та залежала від внутрішньополітичного стану в країні і дуже часто піддавалася суб'єктивному впливу.

Попри такі особливості переконливим залишається те, що саме від інституту президентства залежали європейські та євроатлантичні інтеграційні орієнтири України протягом всього періоду незалежності нашої держави.

Якщо порівняти, яким було сприйняття інститутом президентства ЄС і НАТО у 2010 р. і те, що спостерігаємо у 2024 р., то мусимо дати однозначну відповідь про важливу роль Президента України в артикуляції євроінтеграційного курсу. Підтвердженням цієї тези є політичний досвід, який Україна здобула, пройшовши крізь ряд революційних потрясінь та отримавши бойовий досвід у сучасному протистоянні російській агресії.

Варто погодитись з думкою професора А. Круглашова, що саме українське питання та наполегливість в досягненні своєї зовнішньополітичної мети, на своєму євроінтеграційному шляху, може стати ключовим у відбудові європейської єдності (Круглашов 2023: 23). Сьогодні такі тези набувають предметного значення, оскільки існує пряма загроза підриву європейської стабільності та безпеки.

Переконливим аргументом на користь значення інституту президентства є те, що своїми євроінтеграційними кроками саме він реалізує конституційні повноваження, закладені у статті 102 Основного Закону (Конс-

титутія України 1996). Підкреслимо, що саме Конституція виступає невід'ємною частиною в реалізації євроінтеграційного курсу України Президентом. Це положення демонструє реальну можливість для Президента у здійсненні цивілізаційного вибору України, а також визначенні європейської ідентичності народу України. Статтею 102 також окреслюється стратегічний курс держави у напрямку набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору.

Конституція України однозначно регламентує, що діяльність органів влади покликана підтверджувати незворотність європейського та євроатлантичного курсу нашої держави. У свою чергу інтеграція є також свідомим вибором українського суспільства, що впливає на включення національних інтересів до цілої системи міжнародних відносин (Приходько 2019: 93).

У процесі дослідження євроінтеграційної тематики, в сучасних умовах слід звернути увагу на один принциповий етап, який бере початок з 2022 р. Саме цей рік став початком нових можливостей для інституту президентства, зокрема у сфері впливу на зовнішню політику. Підтвердженням цього може слугувати аналіз діяльності глави держави у перший рік воєнного стану і те, наскільки широко були вибудовані горизонти стратегічних комунікацій з партнерами. Військова агресія РФ породила своєрідну жагу до створення безпечного середовища в Україні та поза її межами.

За рік Президент здійснив 35 виступів у парламентах Європи, Азії, Північної Америки, Австралії, Ізраїлю, а також Нової Зеландії (Перший рік воєнної дипломатії 2023). Президент України мав змогу висловлювати думку про національні інтереси України на міжнародних заходах політичного та експертного форматів, що сприяло формуванню іміджу держави, як зацікавленого партнера у розвитку цінностей безпеки, стабільності і демократії. Завдяки таким виступам, була змога ще раз заявити про Україну, як про гідного оборонця східних кордонів у Європі.

Зовсім новим, але виправданим, виявився інструмент візитів європейських і світових лідерів до Києва та інших міст України, що постраждали внаслідок російської агресії. Подібна практика була використана вперше у такому масштабі в Україні. Іноземні гості прибували до Києва, на запрошення Президента України і мали змогу на власні очі побачити трагедію в Ірпені та Бучі, відчуті сліди війни і побувати в містах,

які вистояли перед атаками військ РФ. Ці зустрічі передбачали спілкування з Президентом і керівництвом країни та прямо впливали на емоційне сприйняття України.

Можливо такий метод не є академічно прийнятним, але практичне його втілення довело свою дієвість. Такі візити допомагають продемонструвати ургентний характер закликів про допомогу Україні. Саме ці зустрічі з міжнародними представниками засвідчують серйозність намірів української сторони про співпрацю та бажання заручитись гарантуванням безпеки для нашої держави.

У науковому та експертному середовищі побутує думка, що з 28 лютого 2022 р. розпочався новий і найпрогресивніший етап євроінтеграції в історії України (Макаренко 2022: 367). Адже на п'ятий день після початку повномасштабного вторгнення, в умовах воєнного стану, Україна подала заявку на вступ до Європейського Союзу. Документ підписали Президент України, прем'єр-міністр України та голова Верховної Ради України. Згодом, на ранковому брифінгу Президент України звернувся до ЄС з проханням розглянути заявку за спеціальною процедурою, що означає невідкладно розпочати процес надання Україні статусу кандидата на членство.

На такий сміливий та однозначний крок української влади європейська спільнота виразила свою готовність бути взаємною (Шлях України до вступу до ЄС 2024) та надала «зелене світло», щоб почати переговори про вступ. 17 червня 2022 р. Європейська комісія оприлюднила висновки щодо заяви на членство України в ЄС, а 23 червня визнала європейські перспективи та надала Україні статус кандидата.

Отримання статусу кандидата створило додатковий стимул для національної політики у системі реформування внутрішнього законодавства для боротьби з корупцією, а також забезпечення рівноправності та захисту прав людини. Важливим залишається адаптація до європейських стандартів, яка у довгостроковій перспективі матиме низку економічних переваг та створить постійну підтримку у сфері безпеки.

Очевидним залишається, що відносини України та ЄС у період військової агресії РФ стали значно прогресивнішими і свідченням цього є хронологія української євроінтеграції, яка після надання статусу кандидата, поповнилась ще чотирма суттєвими етапами:

- 8 листопада 2023 р. Єврокомісія рекомендувала Раді ЄС розпочати переговори про вступ України;
- 14 грудня 2023 р. було прийнято рішення Європейською радою про відкриття переговорів з Україною про вступ;
- 12 березня 2024 р. Європейська комісія представила Раді проект рамок переговорів з Україною щодо вступу;
- 25 червня 2024 р. Європейський Союз офіційно відкрив з Україною переговори про вступ (Шлях України до вступу до ЄС 2024).

Наразі між Україною та ЄС триває робота з підготовки до дискусій у певних галузях, які окреслять процедури та принципи подальших переговорів.

Кількість «кроків назустріч», які здійснив ЄС по відношенню до України свідчить про активну зацікавленість європейських лідерів в налагодженні максимально ефективного діалогу задля того, щоб контролювати процес зовнішньополітичних орієнтирів України. Підкреслимо, що така комунікація відбувається за безпосередньої участі інституту президентства з української сторони, адже саме його політична активність наділена відповідними повноваженнями і має право приймати, перспективні для України, політичні рішення в умовах воєнного стану.

У контексті євроатлантичної тематики слід звернутись до огляду сучасної формули відносин Україна-НАТО, до якої також мав пряме відношення інститут президентства. Тут варто зупинитись на важливому моменті, який було зафіксовано у 2020 р., коли Президент України ухвалив нову Стратегію національної безпеки України (Про рішення Ради національної безпеки і оборони України 2020). Вона в першу чергу сприяла забезпеченню основної частини в розвитку партнерства між Україною та НАТО.

У вересні 2022 р. вже в умовах широкомасштабного вторгнення РФ в Україну наша держава висловила прохання щодо приєднання до НАТО. У відповідь на таке звернення слідував такий крок – на саміті НАТО у Вільнюсі у 2023 р. держави-члени Альянсу підтвердили свою відданість майбутньому вступу України до НАТО (Відносини з Україною 2024). Вони визнали, що Україна досягла значного прогресу у запровадженні реформ, які сприяють євроатлантичній інтеграції та підвищила рівень оперативної сумісності з НАТО.

Подальшим кроком стало те, що на Вільнюському саміті започаткували Раду

Україна-НАТО, яка унаслідувала Комісію Україна-НАТО. Цими діями в Альянсі засвідчили вищий ступінь інтеграції України до НАТО, а також те, що політичні зв'язки між нашою державою та НАТО значно зміцнилися.

Події, що розвиваються навколо євроінтеграційних процесів, завжди викликали наукові дискусії, оскільки «євроінтеграція» як феномен наділяється своєрідним сакральним змістом у цивілізаційному виборі України. Проте у нашому контекстуальному баченні слід звернутись до того, як на сучасному етапі на всі зовнішньополітичні процеси реагує українське суспільство. Його оцінка дозволяє проілюструвати ефективність діяльності інституту президентства та цілої плеяди інших державно-політичних органів, які мають безпосередній вплив на прийняття політичних рішень.

Варто зауважити, що до 2022 р. перспектива вступу до ЄС та НАТО не мала широкої підтримки серед українського населення, вона була аморфною, і саме після початку широкомасштабного вторгнення РФ розпочався своєрідний період зовнішньополітичних трансформацій у напрямку «західного орієнтуру». Питання європейського напрямку часто було викликом для українського народу та середовища тих, хто приймає політичні рішення.

Нагальність євроінтеграційних президентських ініціатив у період воєнного стану була виражена безпрецедентною підтримкою народу України. Стрімка євроінтеграційна динаміка показала цілу низку позитивних зрушень в національній політиці. Цьому є підтвердження, які фіксували українські соціологічні інституції протягом 2022 р. і 2023 р. Так, опитування проведене Соціологічною групою «Рейтинг» наприкінці 2022 р. продемонструвало прогрес у питаннях євроатлантичного вектора. Згідно з результатами опитувань, 86% українців підтримали б вступ України до Європейського Союзу (Динаміка зовнішньополітичних настроїв населення 2022), а підтримка вступу до НАТО стала найвищою за всю історію спостережень – 83%. Така небачена кількість українців підтримали б ініціативу вступу до Альянсу.

Принциповим залишається також аналогічний момент з визначенням зовнішньополітичних симпатій серед українців у 2023 р. Результати опитувань, що проводились соціологічною службою Центру Разумкова на початку 2023 р. показали позитивну картину. Вступ до ЄС підтримує 92%

українців, а підтримка НАТО становить 79% (Зовнішньополітичні орієнтації громадян України 2023). Такі результати є очевидними внаслідок західноорієнтованої політики нинішньої влади, домінування над якою займає інститут президентства.

Таким чином, героїчне протистояння російській агресії та захист східного флангу Європи від рашизму прискорили процес європейської та євроатлантичної інтеграції, а також сприяли входженню України до світової демократичної спільноти. Саме наполегливість української влади, під егідою інституту президентства допомогла прискорити темпи в налагодженні стратегічного партнерства зі світовими лідерами, серед яких: Велика Британія, Канада, США.

Отже, аналіз специфічних особливостей діяльності інституту президентства у сфері реалізації євроінтеграційних кроків дозволяє стверджувати, що події, які пов'язані з російською агресією стали своєрідним каталізатором в питаннях прийняття політичних рішень, особлива роль яких покладається на інститут президентства. Ми встановили, що євроінтеграційні устремління в українській політиці мають довгу історію, яка розпочалася від моменту прийняття Декларації про державний суверенітет 16 липня 1990 р. Так, традиційно було вважати, що рішення про вступ до НАТО мали суто політичний характер, а до ЄС – економічний з виконанням певного ряду вимог, які Україна зобов'язувалась виконувати. Але нинішній етап міжнародних відносин та стан глобальної безпеки створив інше бачення, згідно з яким прийняття і до ЄС, і до НАТО насичене геополітичним змістом, який може мати однаково політичну форму з виключенням зайвих етапів бюрократичного характеру.

Незаперечним залишається той факт, що після 2022 р. курс України в напрямку європейської та євроатлантичної інтеграції значно активізувався та перебуває під повним контролем інституту президентства. У свою чергу результати соціологічних опитувань підтверджують підтримку населенням існуючого зближення з ЄС та НАТО і демонструють правильність вибору євроінтеграційного курсу. Доречно зазначити, що період боротьби з агресивними діями РФ став об'єднувальним у поглядах українців і зафіксував історичні показники в бажанні зближення з європейським співтовариством.

Досягнення зовнішньополітичних цілей має для України сьогодні принципове і стратегічне значення та незважаючи на особливий правовий режим, стимулює до

ефективної дипломатії. Аналіз політичної діяльності довів ефективність дій інституту президентства та сприяв досягненню євроінтеграційних успіхів.

Досвід більш ніж дворічної боротьби з агресором створив нові форми налагодження міждержавних діалогів, серед яких ефективна комунікація зі світовою спільнотою шляхом їх запрошення до Києва та інших міст України, де є можливість продемонструвати реальну картину того, як Україна героїчно і мужньо боронить не тільки свій суверенітет, але й захищає східні кордони Європейського Союзу. Всі ці обставини сприяють формуванню іміджу України, як рівноправного партнера в захисті та гарантуванні глобальної безпеки.

Оскільки інститут президентства передбачає функціонування цілого ряду акторів при формуванні порядку денного та впливу на нього, то перед нами постає завдання для майбутніх наукових розвідок, що полягає в окресленні специфіки впливу апарату президента України на прийняття політичних рішень.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Приходько, А.А. 2019. Євроінтеграційні процеси в Україні: становлення та розвиток. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського* Т. 30 (69) 6: 92-97.
2. Бурдяк, В.І, Мороз, І.І. 2008. Перспективи співробітництва «Україна-НАТО» і роль у ньому польського фактора. *Політичний менеджмент* 3: 165-174.
3. Тимошук, О.Г. 2022. Вплив російсько-української війни на євроінтеграційні процеси в контексті набуття Україною статусу кандидата в члени ЄС: міжнародно-правовий аспект. *Південноукраїнський правничий часопис* 4: 81-86.
4. Динаміка зовнішньо-політичних настроїв населення (1-2 жовтня 2022). URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/dinam_ka_zovnishno-pol_tichnih_nastro_v_naselennya_1-2_zhovtnya_2022.html.
5. Зовнішньополітичні орієнтації громадян України, оцінка зовнішньої політики влади, ставлення до іноземних держав та політиків (лютий-березень 2023 р.). URL: <https://razumkov.org.ua/napiamky/sotsiologichni-doslidzhennia/zovnishnopolitichni-orientatsii-gromadian-ukrainy-otsinka-zovnishnoi-politiky-vlady-stavlennia-do-inozemnykh-derzhav-ta-politikiv-liutyi-berezen-2023r>.
6. Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу : Указ Президента України від 11.06.1998 р. № 615/98 : станом на 10.07.2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/615/98#Text>.
7. Програма інтеграції України до Європейського Союзу від 14.09.2000 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001100-00#top>.

8. Про Державну програму співробітництва України з Організацією Північно-Атлантичного Договору (НАТО) на період до 2001 р. : Указ Президента України від 04.11.1998 р. № 1209/98 : станом на 04.11.1998 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1209/98#Text>.
9. Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейським Союзом та їх державами-членами від 14.06.1994 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_012#Text.
10. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики : Закон України від 01.07.2010 р. №2411-VI : станом на 31.03.2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17?find=1&text=північноатлантичного#wl_1.
11. Круглашов, А.М. 2023. Європа: Єдність заради безпеки. *Буковинський вісник державної служби та місцевого самоврядування* 2: 21-24.
12. Конституція України від 28.06.1996 р. : станом на 01.01.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.
13. Перший рік воєнної дипломатії: аналіз сильних та слабких сторін зовнішньої політики України. 2023. *Європейська правда*. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2023/05/29/7162586/>
14. Макаренко, Н.А. 2024. Нові перспективи вступу України до Європейського Союзу: вплив російсько-української війни 2022 року на євроінтеграцію. *Аналітично-порівняльне правознавство* 1: 366-369.
15. Шлях України до вступу до ЄС. URL: https://eu-solidarity-ukraine.ec.europa.eu/ukraines-path-towards-eu-accession_uk.
16. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14.09.2020 р. «Про Стратегію національної безпеки України» : Указ Президента України від 14.09.2020 р. № 392/2020 : станом на 14.09.2020 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020?find=1&text=воєнний+стан#wl_1.
17. Відносини з Україною. 2024. URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/topics_37750.htm.

Стаття надійшла до редакції 11.03.2024

Стаття рекомендована до друку 23.04.2024.

Anton Shkuro

PhD in Political Science, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

Kafedralna Str., 2, Chernivtsi, Ukraine

shkuroanton@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0001-7271-1894>

CONTENT AND FORMS OF ACTIVITY OF THE INSTITUTION OF THE PRESIDENCY IN ACHIEVING EUROPEAN INTEGRATION SUCCESSES

The article examines the processes that have reinforced Ukraine's European integration trajectory, highlighting the pivotal role of the institution of the presidency as a central decision-making authority following the onset of Russia's open military aggression against Ukraine in 2022.

The author concludes that the Ukrainian response to the unjustified military actions of the Russian Federation did not result in panic and fear. Instead, it unified the nation in its efforts to strengthen and develop its state and political institutions that are tasked with making effective political decisions and providing the necessary conditions for the Ukrainian institution of presidency, particularly in matters of foreign policy.

The article examines the issue of Ukraine's European and Euro-Atlantic integration; solution to which was significantly bolstered by the full-scale invasion of the Russian armed forces in 2022. These events generated a mobilization potential within Ukrainian society concerning foreign policy priorities. It is emphasized that Ukraine's top political leadership promptly applied for EU membership shortly after the introduction of martial law. In June 2022, the European Commission published its conclusions, leading to all EU member states granting Ukraine the status of a candidate for EU membership.

The article analyzes the works of Ukrainian scholars who have studied the evolution of Ukraine's European integration trajectory and the role of the institution of the presidency in this process. Special attention is given to the advancement of Ukraine's Euro-Atlantic aspirations. The author positively notes that at the NATO Summit in Vilnius in 2023, the member states of the Alliance reaffirmed their commitment to Ukraine's future accession to NATO. The article concludes that the communicative and political activities of the institution of the presidency have demonstrated to the international community the ability to make constructive proposals and secure positive decisions benefiting both Ukraine and its partners.

Keywords: *European Union, North Atlantic Treaty Organization, institution of the presidency, European integration, EU, NATO, foreign policy.*

REFERENCES

1. Prihodko, A.A. 2019. European integration processes in Ukraine: formation and development. Academic notes of TNU named after V.I. Vernadsky. T. 30 (69) 6: 92-97. (in Ukrainian)
2. Burdiak, V.I., Moroz, I.I. 2008. Prospects of "Ukraine-NATO" cooperation and the role of the Polish factor in it. *Political management* 3: 165-174. (in Ukrainian)
3. Tymoshchuk, O.H. 2022. The influence of the Russian-Ukrainian war on European integration processes in the context of Ukraine's acquisition of the status of a candidate for EU membership: an international legal aspect. *The South Ukrainian Law Journal* 4: 81-86 (in Ukrainian)
4. Dynamics of foreign policy attitudes of the population (October 1-2, 2022). URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/dynam_ka_zovnishno-pol_tichnih_nastro_v_naselennya_1-2_zhovtnya_2022.html. (in Ukrainian)
5. Foreign policy orientations of citizens of Ukraine, evaluation of the government's foreign policy, attitude towards foreign countries and politicians (February-March 2023). URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/zovnishnopolitychni-orientatsii-gromadian-ukrainy-otsinka-zovnishnoi-polityky-vladystavlennia-do-inozemnykh-derzhav-ta-politykiv-liutyiberezen-2023r>. (in Ukrainian)
6. On the approval of the Strategy of Ukraine's integration into the European Union : Decree of the President of Ukraine dated 11.06.1998 № 615/98. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/615/98#Text>. (in Ukrainian)
7. Program of Ukraine's integration into the European Union dated 14.09.2000. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001100-00#top>. (in Ukrainian)
8. On the State Program of Cooperation of Ukraine with the North Atlantic Treaty Organization (NATO) for the period up to 2001 : Decree of the President of Ukraine dated 04.11.1998 № 1209/98. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1209/98#Text>. (in Ukrainian)
9. Partnership and co-operation agreement between the European communities and their member states, and Ukraine dated 14.06.1994. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_012#Text. (in Ukrainian)
10. On the principles of domestic and foreign policy : Law of Ukraine dated 01.07.2010 №2411-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17?find=1&text=північноатлантичного#w1_1. (in Ukrainian)
11. Kruhlov, A.M. 2023. Europe: Unity for security. *Bukovinian Herald of the State Service and Local Self-Government* 2: 21-24. (in Ukrainian)
12. Constitution of Ukraine dated 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>. (in Ukrainian)
13. The First Year of Military Diplomacy: An Analysis of the Strengths and Weaknesses of Foreign Policy of Ukrainian. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2023/05/29/7162586/>(in Ukrainian)
14. Makarenko, N.A. 2022. New prospects for Ukraine's accession to the European Union: the impact of the Russian-Ukrainian war of 2022 on European integration. *Analytical and comparative jurisprudence* 1: 366-369. (in Ukrainian)
15. Ukraine's path towards EU accession. 2024. URL: https://eu-solidarity-ukraine.ec.europa.eu/ukraines-path-towards-eu-accession_uk. (in Ukrainian)
16. On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated 14.09.2020 "On the National Security Strategy of Ukraine" : Decree of the President of Ukraine dated 14.09.2020 № 392/2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020?find=1&text=воєнний+стан#w1_1. (in Ukrainian)
17. Relations with Ukraine. 2024. URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/topics_37750.htm. (in Ukrainian)

The article was received by the editors 11.03.2024.

The article is recommended for printing 23.04.2024

<https://doi.org/10.26565/2220-8089-2024-45-06>

УДК 327 : 341.62-049.5

Інна Володимирівна Вівчар

Канд. політ. наук, доцент, Рівненського державного гуманітарного університету,
вул. Степана Бандери 12, 33028, м. Рівне
Innavivchar79@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-3661-101X>

Роман Михайлович Крет

Канд. політ. наук, доцент, Рівненського державного гуманітарного університету,
вул. Степана Бандери 12, 33028, м. Рівне,
Roman.kret@rshu.edu.ua, <https://orcid.org/0000-0001-6208-5837>

Оксана Миколаївна Кундеус

Канд. політ. наук, доцент, Рівненського державного гуманітарного університету,
вул. Степана Бандери 12, 33028, м. Рівне
oksana.kundeus@rshu.edu.ua, <https://orcid.org/0000-0002-1162-3858>

МИРОТВОРЧІ ТА БЕЗПЕКОВІ МЕХАНІЗМИ РЕГУЛЮВАННЯ СУЧАСНИХ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Розглянуто багатосторонні інституції та їхні підходи до стабілізації та врегулювання конфліктів у глобальному масштабі. Зокрема проаналізовано основні міжнародні організації, такі як Організація Об'єднаних Націй, Організація з безпеки і співробітництва в Європі, Північноатлантичний альянс та Європейський Союз, а також, виокремлено їхню роль у забезпеченні міжнародної безпеки та підтримці миру. Досліджено, що ООН є центральним суб'єктом глобальної миротворчої діяльності, забезпечуючи місії з підтримання миру в конфліктних регіонах, а також працюючи над попередженням конфліктів шляхом дипломатії та санкцій. Її Рада Безпеки є ключовим елементом прийняття рішень щодо міжнародних безпекових викликів. ОБСЄ, як найбільша регіональна організація, зосереджується на врегулюванні конфліктів у Європі та Центральній Азії, використовуючи превентивну дипломатію, моніторинг виборів та місії спостереження. НАТО, будучи оборонним альянсом, спрямовує свої зусилля на колективну безпеку та стабілізацію через миротворчі місії та операції в кризових регіонах, зокрема в контексті гібридних загроз. ЄС, своєю чергою, розвиває власні механізми забезпечення безпеки через Спільну зовнішню та безпекову політику, яка спрямована на захист інтересів Європи та сприяння глобальному миру. Проаналізовано взаємодію цих організацій у сучасних міжнародних відносинах та їхню ефективність у протидії новим викликам, таким як тероризм, кіберзагрози та зміни клімату. Надано практичні рекомендації щодо вдосконалення миротворчих і безпекових механізмів для більш ефективної відповіді на сучасні виклики міжнародній стабільності та забезпечення чином миру.

Ключові слова: міжнародні відносини, безпека, підтримання миру, врегулювання конфліктів.

Як цитувати: Вівчар, І.В., Крет, Р.М., Кундеус, О.М. 2024. Миротворчі та безпекові механізми регулювання сучасних міжнародних відносин. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Питання політології»* 45: 46-53. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2024-45-06>

In cites: Vivchar, Inna, Kret, Roman, Kundeus Oksana. 2024. Peacekeeping and Security Mechanisms for Regulating Contemporary International Relations. *The journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series «Issues of Political Science»* 45: 46-53. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2024-45-06> (in Ukrainian)

© Вівчар І.В., Крет Р.М., Кундеус О.М., 2024.

This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4

Проблема ефективного застосування миротворчих та безпекових механізмів у сучасних міжнародних відносинах набуває особливої актуальності в умовах глобальних трансформацій, помітно зростання конфліктності та зміни характеру безпекових загроз. Стрімкий розвиток гібридних форм конфліктів, асиметричних викликів, тероризму, поширення зброї масового знищення, а також посилення кіберзагроз висувають нові вимоги до систем колективної безпеки та миротворчих зусиль. Існуючі механізми регулювання міжнародних відносин часто не в повній мірі реагують на ці виклики, що зумовлює необхідність перегляду теоретичних та практичних засад як міжнародних організацій, так і окремих держав у сфері підтримання миру та безпеки.

Глобальні і регіональні інститути, такі як ООН, НАТО, ЄС, стикаються з проблемами ефективного застосування наявних механізмів стримування конфліктів та забезпечення сталого миру, що вимагає вдосконалення правових, організаційних і технологічних аспектів їхньої діяльності. Постійна еволюція геополітичного середовища змушує переглядати існуючі підходи до миротворчої діяльності, зокрема щодо превентивної дипломатії, багатостороннього співробітництва та комплексної стабілізації постконфліктних територій.

Проблема полягає в тому, що сучасні механізми, незважаючи на численні спроби реформування, часто демонструють обмежену ефективність в умовах нових типів конфліктів, що зумовлює необхідність розробки нових концептуальних підходів до регулювання міжнародних відносин, адаптованих до поточних викликів безпеки.

Висвітленню питань щодо ролі сучасних безпекових механізмів присвячена низка досліджень науковців. Так, зокрема дослідженням цього питання займалися: Я.Богів, В.Клинчик, О. Пасечник, Л. Перова, О. Сенаторова та інші. Втім, в умовах сучасних конфліктів, що характеризуються складністю і багатогранністю, роль безпекових механізмів стає ще більш актуальною. Зокрема, зростаюча кількість регіональних та глобальних загроз, таких як тероризм, кібератаки, гібридні війни та інші форми насильства, вимагає від держав і міжнародних організацій розробки нових стратегій та інструментів для забезпечення стабільності та миру, що і зумовлює актуальність подальших досліджень обраної тематики.

Мета статті полягає у комплексному та всебічному дослідженні миротворчих та безпекових механізмів регулювання сучасних міжнародних відносин.

Міжнародне право є сукупністю норм і принципів, які регулюють відносини між суверенними державами та іншими суб'єктами міжнародного права. До фундаментальних засад цієї системи належать принципи державного суверенітету, невтручання у внутрішні справи без згоди відповідної держави, співробітництво з метою розв'язання конфліктів, заборона погрози силою та застосування збройної сили, захист прав людини, а також дипломатичне право й норми, закріплені в міжнародних договорах. Міжнародне право динамічно еволюціонує, адаптуючись до трансформацій у глобальному середовищі та реагуючи на нові виклики (Богів, Клинчик 2023).

У сучасному світі важливими є такі аспекти, як міжнародне гуманітарне право, яке розвивається з метою захисту цивільного населення під час збройних конфліктів, а також питання кібербезпеки та кіберконфліктів, що охоплюють регулювання кібернападів. Існують різні установи та органи, відповідальні за врегулювання конфліктів. Однією з ключових організацій є ООН, яка відіграє центральну роль у підтриманні міжнародного миру та безпеки. Міжнародна організація праці (МОП) займається вирішенням соціально-трудових конфліктів через діалог між роботодавцями та працівниками. Європейський Союз спрямовує свої зусилля на стимулювання економічної співпраці з метою запобігання конфліктам. Також ЄС робить вагомий внесок у діяльність ОБСЄ, Організації економічного співробітництва та розвитку, ООН, НАТО та Ради Європи, допомагаючи розробляти стандарти й передові практики в галузі демократичного управління сектором безпеки (Сенаторова 2018).

Сучасні миротворчі та безпекові механізми є результатом тривалої еволюції міжнародних відносин. Після Другої світової війни було створено Організацію Об'єднаних Націй, яка взяла на себе провідну роль у забезпеченні міжнародного миру і безпеки. Однак холодна війна та численні локальні конфлікти показали, що механізми ООН мають свої обмеження. Основні принципи сучасного міжнародного права є фундаментальними правовими регуляторами міжнародних відносин. Вони стали наріжним каменем сучасної системи міжнародного права. Сім ключових принципів були

закріплені у Статуті Організації Об'єднаних Націй 1945 року, а ще три додаткових принципи були внесені до Гельсінського заключного акту Наради з безпеки і співробітництва в Європі 1975 року. Ці принципи формують нормативну базу для забезпечення стабільності та правопорядку в міжнародних відносинах. Вони визначають його змістовну наповненість та слугують критерієм легітимності дій суб'єктів міжнародного права. Ці принципи тісно взаємопов'язані, а деякі з них суттєво доповнюють один одного. Водночас серед них не існує жодної ієрархічної підпорядкованості (Пасечник 2023).

Правовою основою для проведення міжнародних миротворчих операцій під егідою ООН є кілька ключових документів. По-перше, це Статут ООН, який регулює правові аспекти організації таких операцій. По-друге, кожна операція має свій конкретний мандат. Також важливими є міжнародні акти, що захищають права людини як у мирний, так і у воєнний час. До інших правових документів належать: Угода про статус місії (SOMA), Угода про статус збройних сил (SOFA), Конвенція 1946 року про привілеї та імунітети ООН, Конвенція 1994 року про безпеку персоналу ООН і пов'язаних з нею осіб, меморандуми про взаєморозуміння між урядами країн, які надають ресурси для місії ООН, а також Бюлетень Генерального секретаря ООН 1999 року щодо застосування міжнародного гуманітарного права до миротворчих сил. Крім того, є технічні угоди між оборонними відомствами країн-учасниць та міжнародними організаціями (Перова, 2019).

Діяльність Організації Об'єднаних Націй є складною і багатогранною, проте її основний пріоритет полягає в забезпеченні міжнародного миру та безпеки. Ключовим органом, відповідальним за реалізацію цієї мети, є Рада Безпеки ООН. Її функції включають впровадження заходів, що сприяють підтриманню миру та безпеки, проте діяльність Ради не позбавлена суттєвих проблем і недоліків. Структура та механізми ухвалення рішень у рамках Ради іноді призводять до затримок у процесах або до ухвалення неефективних заходів.

Рада Безпеки ООН має найбільшу відповідальність за реалізацію повноважень Організації, займаючи особливе місце на міжнародній арені. Це єдиний орган, наділений правом ухвалювати рішення про застосування примусових дій, включаючи використання миротворчих контингентів. Рішення,

ухвалені Радою Безпеки, поширюють свою дію навіть на держави, які не є її членами, що забезпечує підтримку загального міжнародного порядку. Важливо відзначити, що ці рішення є юридично обов'язковими і не підлягають оскарженню, що підкреслює їхнє значення та авторитет у сфері міжнародних відносин (Грицина 2024).

На сьогоднішній день у наукових колах та експертному середовищі активно обговорюються можливі напрямки реформування Ради Безпеки ООН. Серед запропонованих ініціатив можна виділити такі:

1. Прийняття рішень у Раді Безпеки виключно консенсусом усіх членів.

2. Добровільна відмова постійних членів Ради Безпеки від використання права «вето» у випадках масових злочинів, таких як геноцид, злочини проти людства та масштабні військові злочини.

3. Дозвіл накладення «вето» лише у випадку, якщо два або більше постійних членів Ради проголосували проти конкретного рішення.

4. Обмеження застосування права «вето» виключно до питань, визначених главою VII Статуту ООН, що стосуються дій щодо загрози миру, порушення миру та актів агресії.

5. Введення можливості подолання права «вето» за умов підтримки двох третин голосів складу Ради Безпеки.

6. Скасування права «вето» в цілому.

7. Обмеження використання права «вето» лише життєво важливими питаннями національної безпеки.

8. Вимога отримання згоди кількох держав перед застосуванням права «вето».

Варто зазначити, що на сьогодні не було досягнуто жодного компромісу щодо реформування механізму Ради Безпеки ООН, що підкреслює необхідність подальшої превентивної роботи для пошуку ефективних рішень у цій сфері (Киргізова, Білоусов 2024).

Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ) відіграє важливу роль у сучасних міжнародних відносинах, фокусуючись на забезпеченні миру і стабільності в європейському регіоні. Організація займається запобіганням конфліктів, моніторингом виборів та захистом прав людини. Вона співпрацює з іншими міжнародними структурами, такими як ООН та НАТО, для координації зусиль у сфері безпеки. Проте сучасні виклики, такі як тероризм і кібербезпека, вимагають від ОБСЄ адаптації своїх підходів. Загалом, ОБСЄ залишається важливим інструментом для сприяння мирному співіснуванню та стабільності в регіоні.

ОБСЄ надає значну увагу розвитку співпраці з іншими міжнародними структурами, науковими закладами, регіональними організаціями та неурядовими установами. Ця взаємодія розглядається як ефективний шлях до вирішення проблем, пов'язаних із запобіганням конфліктам, управлінням кризами та відновленням післяконфліктного середовища. ОБСЄ була створена на основі положень глави VIII Статуту ООН, що передбачає можливість існування «регіональних органів», тобто організацій, які мають повноваження для мирного вирішення конфліктів між державами-членами. У цьому контексті стаття VIII Статуту ООН зазначає, що регіональні угоди та організації можуть суттєво сприяти зусиллям Ради безпеки ООН у забезпеченні миру та безпеки (Peters 1996).

ОБСЄ спрямована на розв'язання конфліктів. Для досягнення цієї мети використовуються два ключові інструменти: проведення польових операцій та функціонування Центру з попередження конфліктів. На початкових стадіях конфлікту Центр виступає в ролі посередника, сприяючи діалогу між сторонами. У рамках польових операцій працівники ОБСЄ прагнуть зменшити джерела напруженості, усунути потенційні загрози, налагодити комунікацію між різними соціальними групами, моніторити розвиток ситуації та допомагати в розробці стратегій для розв'язання конфлікту. Організація активно брала участь у вирішенні конфлікту в Україні, Придністров'ї та Грузії, демонструючи свій внесок у стабілізацію регіону (Пархітько О. 2023).

Пріоритети ОБСЄ демонструють комплексний підхід до вирішення різноманітних викликів, пов'язаних зі стабільністю, безпекою та захистом прав людини в регіоні.

Правова реформа. ОБСЄ фокусується на зміцненні демократичних правових інститутів, підтримуючи ініціативи, які сприяють утвердженню верховенства права та незалежності судової системи. Це передбачає вдосконалення правових норм, трансформацію судової практики та підвищення стандартів справедливості.

Освіта в сфері прав людини. Організація прагне підвищити обізнаність про права людини та їх охорону. Це реалізується через розробку освітніх програм, тренінгів та ініціатив, що сприяють формуванню поваги до прав людини в усіх верствах суспільства.

Боротьба з організованою злочинністю, тероризмом і торгівлею людьми. ОБСЄ реалізує проекти, спрямовані на запобігання та боротьбу з цими загрозами. Це включає

створення механізмів моніторингу, підтримку правоохоронних структур у їхніх зусиллях, а також міжнародну координацію для протидії цим викликам.

Контроль за озброєннями та реформування збройних сил. Організація займається питаннями контролю над озброєннями та вдосконаленням військових структур, що забезпечує прозорість, ефективність і відповідальність у цій сфері.

Захист довкілля. ОБСЄ втілює екологічні ініціативи, зокрема проекти, що сприяють сталому використанню природних ресурсів та охороні навколишнього середовища.

Правоохоронна діяльність та безпека кордонів. Організація підтримує формування ефективних і справедливих систем правоохоронних органів, а також надає допомогу в управлінні кордонами з метою зміцнення безпеки та стабільності.

Свобода ЗМІ. ОБСЄ активно підтримує свободу преси та незалежність медіа, розглядаючи це як ключовий аспект демократичного суспільства.

Вибори. Організація сприяє проведенню вільних і чесних виборів, займаючись моніторингом виборчих процесів і підтримкою демократичних стандартів.

Належне урядування та гендерна рівність. ОБСЄ працює над покращенням управлінських практик, забезпеченням рівності та залученням жінок до процесу прийняття рішень, що сприяє розвитку інклюзивного суспільства (Організація з безпеки і співробітництва в Європі ОБСЄ).

Також, варто зосередити увагу на Північноатлантичний альянс (НАТО). НАТО відіграє важливу роль у підтриманні миру через механізми колективної оборони, що забезпечують стримування агресії. Альянс здійснює миротворчі операції, спрямовані на стабілізацію конфліктних регіонів і підтримання правопорядку. Через партнерства та міжнародну співпрацю НАТО зміцнює безпеку та стабільність, сприяючи змінам у політичних і соціальних структурах країн-партнерів. Організація також активно займається безпековою дипломатією, яка включає розв'язання конфліктів і запобігання ескалації напруженості. Адаптація до нових загроз, таких як кіберзагрози і тероризм, свідчить про гнучкість альянсу в умовах сучасного світу. НАТО – це тема, яка привертає увагу багатьох учених, які досліджують міжнародні відносини, військову стратегію та політичні аспекти колективної оборони, тому багато відомих авторів звертали увагу на НАТО у своїх працях.

Основною і незмінною місією НАТО є гарантування безпеки та свободи своїх країн-членів через використання політичних і військових інструментів. Центральним принципом діяльності Альянсу є колективна оборона, яка створює почуття єдності та солідарності серед членів. НАТО прагне забезпечити тривалий мир у Європі, заснований на спільних демократичних цінностях, таких як свобода, права людини та верховенство права. Ці цінності об'єднують союзників по обидва боки Атлантичного океану, зміцнюючи трансатлантичний зв'язок, за якого безпека Європи та Північної Америки є нерозривно пов'язаною. Принцип колективної оборони визначає, що напад на одного члена НАТО вважається нападом на всіх союзників. Це забезпечує впевненість, що жодна країна не повинна покладатися лише на власні ресурси для захисту своїх національних інтересів, оскільки підтримка Альянсу надає додаткові можливості для забезпечення безпеки. Це загальне відчуття безпеки серед членів НАТО сприяє стабільності в регіоні Євроатлантики, підвищуючи рівень довіри та співпраці між державами-членами (Мета НАТО 2024).

НАТО вважає своїм обов'язком мирне розв'язання суперечок, її основана мета полягає у гарантуванні свободи та безпеки своїх членів за допомогою політичних та військових засобів.

Європейський Союз (ЄС) також відіграє ключову роль у сучасних міжнародних відносинах, зокрема через механізми економічного впливу, безпекову політику та дипломатію. Як найбільший економічний блок, ЄС активно просуває принципи вільної торгівлі та сталого розвитку на глобальному рівні. У сфері міжнародної безпеки він сприяє стабілізації регіонів через миротворчі місії та механізми колективної оборони в рамках спільної політики безпеки та оборони. ЄС також виступає за зміцнення міжнародного права та прав людини, застосовуючи дипломатичні та санкційні інструменти для врегулювання конфліктів. Через такі підходи Європейський Союз формує стабільність у Євроатлантичному регіоні та забезпечує відповідь на глобальні виклики, як-от зміни клімату.

Європейський Союз відіграє ключову роль у підтримці держав, що зазнають негативних наслідків конфліктів і кризових ситуацій. Через Європейський механізм підтримки миру ЄС бере на себе підвищену відповідальність як глобальний гарант безпеки. Цей механізм фінансує спільні

витрати на військові місії та операції в межах Спільної політики безпеки та оборони, а також на миротворчі операції у співпраці з міжнародними партнерами, такими як Африканський Союз. Крім того, він спрямований на зміцнення обороноздатності країн-партнерів, регіональних та міжнародних організацій, і відіграє вирішальну роль у підтримці України у відповідь на російську військову агресію.

Починаючи з лютого 2022 р., з моменту повномасштабного вторгнення Росії в Україну, ЄС також вжив заходів для відновлення глобальної продовольчої безпеки шляхом активної міжнародної співпраці. Крім того, ЄС та його держави-члени залишаються провідними донорами міжнародної гуманітарної допомоги у відповідь на сирійську кризу, спрямовуючи понад 27 мільярдів євро інвестицій з 2011 року на підтримку населення Сирії та країн регіону (Європейський Союз 2024).

Концепція міжнародної безпеки та підтримання миру відображає властиве кожному народові та державі прагнення забезпечити захист у разі агресії. Вона ґрунтується на наявності гарантій з боку інших країн щодо відсутності загрози нападу, а у випадку агресії – на отриманні швидкої та ефективної підтримки з боку міжнародної спільноти для нейтралізації загрози (Frangulis, 1933).

Отже, сучасні міжнародні відносини характеризуються багатополлярністю, гібридними загрозами, включно з асиметричними конфліктами, тероризмом, кібербезпекою та екологічними ризиками. Відповідно, ефективне регулювання конфліктів та забезпечення миру потребує багаторівневого підходу, який включає дипломатичні, економічні, правові та військові механізми. Ключовими миротворчими інструментами залишаються міжнародні організації, такі як ООН, ОБСЄ, НАТО та ЄС, а також регіональні альянси та двосторонні угоди, які сприяють запобіганню конфліктам через діалог, санкції, посередництво та миротворчі операції.

Миротворчі операції також стикаються з викликами адаптації до зміни характеру конфліктів, які все більше мають внутрішньодержавний характер або ведуться за участю недержавних акторів. Таким чином, виникає потреба в інноваційних підходах, таких як цивільно-військові співпраці, залучення локальних громад, зміцнення інституцій держав та боротьба з корупцією для тривалого врегулювання конфліктів.

Перспективи подальших досліджень у цій сфері включають:

аналіз ефективності гібридних миротворчих місій;
дослідження ролі кібербезпеки в контексті міжнародної безпеки;
аналіз динаміки нових типів загроз;
дослідження ефективності санкцій як безпекового механізму.

Таким чином, сучасні миротворчі та безпекові механізми вимагають постійного розвитку і адаптації до нових умов глобальної взаємодії. Подальші наукові дослідження сприятимуть розробці нових підходів і методів, які зможуть ефективно реагувати на нові виклики міжнародної безпеки.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Богів, Я., Клинчик, В. 2023. Роль міжнародного права у регулюванні конфліктів та забезпеченні миру. *Сучасний конституціоналізм та євроінтеграційні процеси в Україні: Зб. м-лів учасників П'ятої міжнар наук.-практ. конф.* Львів: ПП «Видавництво «БОНА»: 152–155. URL.: <https://ekhsuir.kspu.edu/bitstream/handle/123456789/18768/%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%82%D1%83%D1%86%D1%96%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B7%D0%BC.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
2. Сенаторова, О. В. 2018. Права людини і збройні конфлікти: Навч. посібник. Київ: Вид-во «ФОП Голембовська О.О.». 208 с. URL.: https://nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/05/msc_6_copy.pdf
3. Пасечник, О. В. 2023. Окремі тенденції моделювання архітектури сучасних міжнародних відносин. *Актуальні проблеми держави і права: Зб наук праць.* Одеса: Видавн. дім «Гельветика»: 129–136. URL.: http://www.apdp.in.ua/v97/97_2023.pdf
4. Перова, Л. В. 2019. Проблеми міжнародно-правового регулювання миротворчих операцій ООН. *Держава та регіони. Серія: Право* 4(66): 186–191.
5. Грицина, К. В. 2024. Реформа права вето в Раді Безпеки Організації об'єднаних націй: 101–104. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/9751/1/Gricina.pdf>
6. Киргізова, В. С., Білоусов, Є. М. 2024. Особливості реформування ради безпеки ООН (постановка проблеми). *Наукові перспективи*, 5 (47): 1190–1197 URL: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-1190-1197](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-1190-1197)
7. Peters, Ingo. 1996. *New Security Challenges: the adaptation of international institutions.* Lit Verlag. St. Martin's Press, New York: 98–99 URL.: https://www.polsoz.fu-berlin.de/en/polwiss/forschung/international/atasp/publikationen/3_forschungsberichte/Band_21/index.html
8. Пархитько, О. 2023. ОБСЄ – потужна організація чи черговий майданчик для вираження занепокоєння. *Інтент.: Суспільно-політичне видання.: Регіональна мережа якісної журналістики.* URL: <https://intent.press/publications/world/2023/chi-ye-meta-v-obsye/>
9. Організація з безпеки і співробітництва в Європі ОБСЄ. 2024. *Соціальна країна.* URL: <https://welfare.green/docs/tips-guides/donori-ta-finansovi-organizacii/organizaciya-z-bezpeki-i-spivrobitnictva-v-ehvropi-obseh/>
10. Мета НАТО. 2024. URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/topics_68144.htm#:~:text=%D0%9E%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%BC%20%D1%96%20%D0%BD%D0%B5%D0%B7%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%BD%D0%B8%D0%BC%20%D0%B7%D0%B0%D0%B2%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F%D0%BC%20%D0%9D%D0%90%D0%A2%D0%9E,%D1%83%D1%81%D1%96%D1%85%20%D0%B7%D0%B0%D0%B3%D1%80%D0%BE%D0%B7%2C%20%D0%B7%20%D1%83%D1%81%D1%96%D1%85%20%D0%BD%D0%B0%D0%BF%D1%80%D1%8F%D0%BC%D0%BA%D1%96%D0%B2.
11. Європейський Союз. Що це таке і що він робить. 2024. *Європейська комісія.* URL: <https://op.europa.eu/webpub/com/eu-what-it-is/en/>
12. Frangulis, A. F. 1933. *Dictionnaire Diplomatique.* Paris: Academie Diplomatique Internationale, vol.2

Стаття надійшла до редакції 26.04.2024

Стаття рекомендована до друку 3.06.2024.

Inna Vivchar

PhD in Political Science, associate Professor of the Department of International Relations and Political Science of Rivne State University of Humanities, Rivne, Ukraine; 12, Stepana Bandery Street
Innavivchar79@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-3661-101X>

Roman Kret

PhD in Political Science, associate Professor of the Department of International Relations and Political Science of Rivne State University of Humanities, Rivne, Ukraine; 12, Stepana Bandery Street
Roman.kret@rshu.edu.ua, <https://orcid.org/0000-0001-6208-5837>

Oksana Kundeus

PhD in Political Science, associate Professor of the Department of International Relations and Political Science of Rivne State University of Humanities, Rivne, Ukraine; 12, Stepana Bandery Street
oksana.kundeus@rshu.edu.ua, <https://orcid.org/0000-0002-1162-3858>

PEACEKEEPING AND SECURITY MECHANISMS FOR REGULATING CONTEMPORARY INTERNATIONAL RELATIONS

The article explores multilateral institutions and their approaches to stabilizing and resolving conflicts on a global scale. In particular, the author analyzes the key international organizations, such as the United Nations, the Organization for Security and Co-operation in Europe, the North Atlantic Treaty Organization, and the European Union, highlighting their roles in ensuring international security and maintaining peace. The research shows that the UN serves as a central actor in global peacekeeping activities, conducting peacekeeping missions in conflict regions and working on conflict prevention through diplomacy and sanctions. Its Security Council is a key decision-making body in addressing international security challenges. The OSCE, as the largest regional organization, focuses on conflict resolution in Europe and Central Asia, utilizing preventive diplomacy, election monitoring, and observation missions. NATO, as a defense alliance, directs its efforts toward collective security and stabilization through peacekeeping missions and operations in crisis regions, particularly in the context of hybrid threats. The EU, in turn, develops its own security mechanisms through the Common Foreign and Security Policy, aimed at protecting Europe's interests and promoting global peace. The article examines the interaction of these organizations in contemporary international relations and their effectiveness in responding to new challenges such as terrorism, cyber threats, and climate change. The author also provides practical recommendations for improving peacekeeping and security mechanisms to more effectively address modern challenges to international stability and ensure lasting peace.

Keywords: *international relations, security, peacekeeping, conflict resolution.*

REFERENCES

1. Bohiv, Y., Klynchyk, V. 2023. The Role of International Law in Conflict Regulation and Peacekeeping. *Modern Constitutionalism and Euro-Integration Processes in Ukraine* : Collection of materials from participants of the Fifth International Scientific-Practical Conference). Lviv: Publishing House «BONA»: 152–155 URL.: <https://ekhsuir.kspu.edu/bitstream/handle/123456789/18768/%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%82%D1%83%D1%86%D1%96%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B7%D0%BC.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (in Ukrainian).
2. Senatorova, O. V. 2018. Human Rights and Armed Conflicts: Textbook. Kyiv: Publishing House «FOP Holembovska O. O., 208 p. URL.: https://nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/05/msc_6_copy.pdf (in Ukrainian).
3. Pasechnik, O. V. 2023. Certain Trends in Modeling the Architecture of Modern International Relations. *Actual Problems of State and Law*. Collection of scientific works. Odesa: "Helvetika" Publishing House: 129–136 URL.: http://www.apdp.in.ua/v97/97_2023.pdf (in Ukrainian).
4. Perova, L. V. 2019. Problems of International Legal Regulation of UN Peacekeeping Operations. *State and Regions. Series: Law* 4 (66): 186–191 (in Ukrainian).
5. Hrytsyna, K. V. Reform of the Veto Power in the UN Security Council: 101–104. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/9751/1/Gricina.pdf> (in Ukrainian).
6. Kyrhizova, V. S., Bilousov, Y. M. 2024. Features of Reforming the UN Security Council (Problem Statement). *Scientific Prospects*, 5 (47): 1190–1197 [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-1190-1197](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-1190-1197) (in Ukrainian).
7. Peters, I. 1996. New Security Challenges: the Adaptation of International Institutions. Lit Verlag. St. Martin's Press, New York: 98–99 URL. https://www.polsoz.fu-berlin.de/en/polwiss/forschung/international/atasp/publikationen/3_forschungsb_erichte/Band_21/index.html.
8. Parkhitko, O. 2023. OSCE – A Powerful Organization or Just a Platform for Expressing Concerns. *Intent: Socio-Political Publication: Regional*

Network of Quality Journalism. URL:
<https://intent.press/publications/world/2023/chi-ye-meta-v-obsye/> (in Ukrainian).

9. Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE). *Social Country.* URL:
<https://welfare.green/docs/tips-guides/donori-ta-finansovi-organizacii/organizaciya-z-bezpeki-i-spivrobotnictva-v-ehvropi-obseh/> (in Ukrainian).

10. NATO Purpose. 2024. URL:
https://www.nato.int/cps/uk/natohq/topics_68144.htm#:~:text=%D0%9E%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%BC%20%D1%96%20%D0%BD%D0%B5%D0%B7%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%BD%D0%B8%D0%BC%20%D0%B7%D0%B0%D0%B2%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F%D0%BC%20%D0%9D%D0%90%D0%A2%D0%9E,%D1%83%D1%81%D1%96%D1%85%20%D0%B7%D0%B0%D0%B3%D1%80%D0%BE%D0%B7%2C%20%D0%B7%20%D1%83%D1%81%D1%96%D1%85%20%D0%BD%D0%B0%D0%BF%D1%80%D1%8F%D0%BC%D0%BA%D1%96%D0%B2.

11. European Union. Whatisit and what does it do. *European Commission.* URL:
<https://op.europa.eu/webpub/com/eu-what-it-is/en/>

12. Frangulis, A. F. 1933. *Dictionnaire Diplomatique.* Paris: Academie Diplomatique Internationale, vol. 2.

The article was received by the editors 26.04.2024.

The article is recommended for printing 3.06.2024.

<https://doi.org/10.26565/2220-8089-2024-45-07>

УДК 327.51(4-11)(091)"1945/1991"

Ілля Романович Бутенко

Аспірант кафедри політології, Національний університет «Києво-Могилянська академія»

Вул. Г. Сковороди, 2, м. Київ, 04070

ir.butenko@ukma.edu.ua, <https://orcid.org/0009-0007-7299-0196>

ВІД РАДЯНСЬКОГО ВТРУЧАННЯ ДО ВСТАНОВЛЕННЯ СПІВПРАЦІ З НАТО: ЕВОЛЮЦІЯ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН У СХІДНІЙ ЄВРОПІ В 1945-1991 РР.

Розглядаються механізми впливу СРСР на політику держав Центральної та Східної Європи в період Холодної війни в контексті процесів зміни бачення країнами регіону відносин з СРСР та державами НАТО. Аналізуються кейси радянського збройного втручання в політику держав соціалістичного блоку в 1953, 1956 та 1968 рр, а також політики розрядки міжнародних відносин та падіння комуністичних режимів у контексті змін зовнішньої політики країн Центрально-Східної Європи. Науковий інтерес спрямований на визначення основних чинників трансформації міжнародних відносин у Центрально-Східній Європі в період Холодної війни. Визначається геополітична ситуація в регіоні як політика обмеження суверенітету країн з боку СРСР. Увага приділяється процесам створення умов щодо змін балансу сил у регіоні.

За результатами роботи, відзначається, що на процес зміни бачення зовнішньополітичного курсу країн Центральної та Східної Європи вплинули такі фактори, як прецеденти силового втручання СРСР у політику держав-членів Організації Варшавського договору (ОВД), формування тенденції до розбудови відносин між країнами регіону з державами Західної Європи в 1970-рр. та існування образу більш гнучкої та взаємовигідної моделі міжнародної безпекової співпраці у формі євроатлантичного партнерства в рамках НАТО. Зазначається, що на зміну ситуації у сфері міжнародних відносин в регіоні вплинуло падіння комуністичних режимів Центрально-Східної Європи наприкінці 1980-х рр. та формування нових еліт, що розглядали налагодження відносин з НАТО як зовнішньополітичний пріоритет для країн регіону.

Ключові слова: *міжнародна безпека, регіональна безпека, Центрально-Східна Європа, геополітика, європейська політика, Організація Варшавського Договору, НАТО, євроатлантична інтеграція*

Як цитувати: Бутенко, І.Р. 2024. Від радянського втручання до встановлення співпраці з НАТО: еволюція міжнародних відносин у Східній Європі в 1945-1991 рр. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Питання політології»* 45: 54-61. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2024-45-07>

In cites: Butenko, Illia. 2024. From Soviet Intervention to the Establishment of Cooperation With NATO: the Evolution of International Relations in Eastern Europe in 1945-1991. *The journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series «Issues of Political Science»* 45: 54-61. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2024-45-07> (in Ukrainian)

© Бутенко І.Р., 2024.

This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4

Актуальність дослідження полягає у висвітленні обговорення міжнародних відносин у Східній Європі після завершення Другої світової війни, а саме – впливу факторів радянського геополітичного домінування в східноєвропейському регіоні, кейсів силового втручання СРСР у політику держав регіону, політики розрядки та падіння комуністичних режимів на зовнішню політику східноєвропейських держав під час завершення Холодної війни.

Аналіз літератури на цю тему дає уявлення про бачення процесів міжнародних відносин в регіоні з точки зору американських та західноєвропейських дослідників, зокрема в роботі «The Origins of Atlanticism in Central and Eastern Europe» її автори Рональд Асмус та Александр Вондра розглядають досвід радянського домінування в Центральній та Східній Європі як фактор, що сприяв розбудові відносин між посткомуністичними державами та США. На думку авторів, геополітичне суперництво між НАТО та ОВД не відповідало інтересам східноєвропейських держав, при цьому, роль, яку зіграв офіційний Вашингтон в опонуванні Москві посилювала підтримку США з боку контреліт, що наприкінці 1980-х рр. здобули владу в країнах регіону та налагодили відносини з країнами НАТО.

Інші дослідники – Курт Готтфрід та Пол Брекен, – розглядають політику СРСР щодо держав-членів Організації Варшавського договору, як обмеження суверенітету, негативне сприйняття чого в суспільствах регіону додатково посилювалося через те, що кейси силового втручання Москви у політику держав ОВД відбувалися тоді, коли східноєвропейські держави копіювали політики радянських реформ, але перебіг цих реформ міг призводити до дистанціювання прорадянських держав від визначеного радянським керівництвом курсу.

Ми пропонуємо на основі цих бачень пояснити, яким чином в країнах регіону трансформувалося бачення міжнародних відносин у Центральній та Східній Європі впродовж періоду з 1950-х до 1990-х рр. та яким чином на цю трансформацію вплинули такі кейси, як радянська політика силових втручань у політику держав ОВД, розрядка міжнародних відносин в 1960-х рр. та падіння комуністичних режимів наприкінці 1980-х років.

Завершення Холодної війни та актуалізація наприкінці 1980-х рр. загальноєвро-

пейського інтеграційного процесу означало зміну бачення геополітичного місця держав Центральної та Східної Європи. Серед практичних факторів, що сприяли цьому, були такі передумови, як розпад Варшавського Договору як системи колективних безпечових відносин, перегляд відносин з державами-членами НАТО, необхідність формування нової системи регіональної безпеки з урахуванням зміни геополітичних реалій, зміна внутрішньополітичної ситуації в країнах регіону. Окрім того, значний вплив на ті зміни, що відбулися в міжнародних відносинах в регіоні після повалення комуністичних режимів, здійснили неодноразові прецеденти силового тиску Москви на держави-члени ОВД. В такому ключі зміна геополітичного курсу країн регіону відбивала ті трансформації, що відбувалися у зовнішньополітичних стратегіях цих держав, а ті своєю чергою ґрунтувалися на баченні новими елітами іншого способу проводити зовнішню політику, ніж той, що практикувався в часи Холодної війни.

Формування міжнародних відносин після 1945 р. як системи обмеженого суверенітету країн Центрально-Східної Європи

Процес формування міжнародних відносин у Центрально-Східній Європі після Другої світової війни мав низку особливостей, що дозволяють характеризувати геополітичну присутність СРСР у регіоні як створення умов обмеження суверенітету країн регіону на користь встановлення домінування Радянського Союзу як головної сили впливу у регіональній міжнародній політиці. Головним чином, це проявилось в характері встановлення прорадянських урядів в країнах Центрально-Східної Європи, діяльність яких здебільшого керувалась інтересами СРСР. Розглядаючи встановлення прорадянських урядів у державах Центрально-Східної Європи необхідно відзначити, що фактично радянський вплив виявився у форматі тиску з боку СРСР на країни регіону з метою примусу до встановлення комуністичних режимів. Прикладами такого тиску стало втручання радянської окупаційної адміністрації у проголошення прорадянських режимів у Східній Німеччині та Угорщині, вплив на центральноєвропейські держави з метою недопущення їхнього приєднання до плану Маршалла,

Р. Асмус та А.Вондра вважають, що така політика впливала з результатів Ялтинської конференції 1945 року, внаслідок якої між

Вашингтоном і Лондоном, з одного боку, та Москвою – з іншого, фактично було досягнуто домовленості про створення у Європі регіонів впливу на територіях, що звільнялися від нацистської Німеччини. Ці автори зазначають, що через невизначеність післявоєнної системи регулювання міжнародних відносин та відсутність на конференції представників окупованих держав, реальний вплив учасників зустрічі давав їм змогу проводити політику фактичного контролю над післявоєнним розвитком звільнених держав. В цьому аспекті, ситуація у Західній та Східній Європі відрізнялася, причиною чого стали такі фактори:

- Західноєвропейські країни ще з довоєнних часів мали розвинуті відносини з Великою Британією та США. Під час Другої Світової війни ці відносини продовжувалися низкою урядів у вигнанні, що базувалися на території держав Антигітлерівської коаліції, і які після деокупації змогли відновити юрисдикцію у власних державах та були визнані державами-переможцями у Другій світовій війні.

- Східноєвропейські держави, навпаки, мали тривалу історію напружених відносин з СРСР, а їхні уряди у вигнанні не отримали владу за результатами Другої світової війни. Натомість, після завершення бойових дій, Москва почала активно встановлювати в регіоні комуністичні режими, які копіювали практики СРСР у внутрішній та зовнішній політиці (Asmus, Vondra 2005).

Така відмінність у післявоєнному розвитку зумовила сприйняття прорадянських урядів у Східній Європі як режимів, що перш за все відбивали інтереси Москви, а не місцевих суспільств, що підтверджувалося практиками активного втручання СРСР у внутрішні справи країн регіону. Прикладами такого втручання є придушення антикомуністичних протестів у Східній Німеччині в 1953 р., вторгнення в Угорщину у 1956 р. та у Чехословаччину в 1968 р., під час яких радянські війська були використані для зміни зовнішньо- та внутрішньополітичних політик держав-членів Варшавського договору. К. Готфрід та П. Брекен зазначають, що у наведених кейсах процесу змін в державах Центрально-Східної Європи проходили у формі реакції на зміни у зовнішній та внутрішній політиці СРСР, що додатково посилювало сприйняття прорадянських урядів як форми зовнішнього впливу, а втручання Москви – як обмеження національного суверенітету (Gottfried, Bracken 1991: 47-52).

Участь СРСР у придушенні протестів у НДР як прояв окупаційного характеру збройної присутності в регіоні

Перший прецедент збройного втручання СРСР у політику держав Центрально-Східної Європи відбувся в 1953 році. У процесі десталінізації в СРСР подібну політику почали проводити держави з комуністичними урядами, зокрема у Німецькій Народній Республіці (НДР). При цьому, незважаючи на прорадянський характер східнонімецького режиму, офіційний Берлін продовжував сплачувати Москві репарації, що були накладені на Німеччину після завершення Другої світової війни, таким чином встановлення комуністичного уряду в радянській зоні окупації Німеччини фактично являло собою продовження непрямой окупації держави, оскільки зобов'язання НДР перед СРСР були вищими за зобов'язання СРСР перед НДР. В цьому контексті початок десталінізації в Німеччині, аналогічної до радянського процесу, активізував в німецькому суспільстві запит на зміни соціально-економічного характеру, що згодом вилилося у повстання 16 червня 1953 р. Під час придушення повстання був використаний радянський військовий контингент, що підкреслило характер збройної присутності СРСР в регіоні як окупаційний.

Кейс радянського втручання в угорську політику десталінізації як прояв контролю СРСР за внутрішньою політикою держав Центрально-Східної Європи

Аналогічна ситуація відбулася в 1956 р. в Угорщині, де процес десталінізації супроводжувався зміною вищого державного керівництва. Після того, як угорську комуністичну партію очолив Імре Надь, Радянський Союз вдався до прямої агресії проти Угорщини, розпочавши вторгнення до цієї держави, під час якого Надь був усунений від влади. Відмінністю ситуації з радянським вторгненням до Угорщини від втручання в процес десталінізації у Східній Німеччині стало те, що в 1956 році фактично метою радянського втручання стала не лише зміна політичного курсу країни, а й протидія зміні у зовнішній політиці. Прикладом розвороту у зовнішній політиці стало оголошення про вихід з Організації Варшавського договору, яке Москва сприйняла це як загрозу для власного впливу в регіоні. Таким чином, вторгненням до Угорщини СРСР підтвердив власну політику щодо держав Центрально-Східної Європи, що полягала в

дотриманні принципу неприпустимості зовнішньополітичної переорієнтації прорадянських урядів. Необхідно також зазначити, що придушення процесу деєсталінізації в Угорщині відбувалося вже після офіційного визнання в СРСР помилковості єталінізму, і таким чином фактично продемонструвано, що характер відносин між СРСР та східноєвропейськими країнами є відносинами з нерівними зобов'язаннями.

Зміна механізмів реалізації радянського домінування в Центрально-Східній Європі на прикладі вторгнення до Чехословаччини

Наступний практичний приклад радянської політики силового втручання у справи союзних держав відбувся в 1968 році під час вторгнення до Чехословацької Соціалістичної Республіки. Починаючи з середини 1960-х рр. СРСР почав змінювати політику відносин зі США та Західною Європою, реалізуючи політику розрядки, одночасно з цим проводячи економічну реформу, спрямовану на збільшення ролі самостійності економічних гравців від державного контролю. Аналогічно до періоду деєсталінізації, політику схожу до курсу СРСР, стали запроваджувати держави Варшавського договору, внаслідок чого в країнах регіону почали створюватися системні передумови для реорганізації внутрішньої та зовнішньої політики. Найбільш послідовно процес лібералізації розгорнувся в Чехословаччині, де реформи реалізовувалися після зміни комуністичного керівництва. Необхідно зазначити, що на відміну від політики Імре Надя, чехословацький уряд не відмовився від членства в ОВД, проте СРСР та інші члени соціалістичного блоку все одно розпочали військову інтервенцію, під час якої ЧССР відмовилася від політики лібералізації. Порівняно з ситуацією 1956 р., кейс військового вторгнення до Чехословаччини мав низку відмінностей у впливі на сприйняття радянського домінування в регіоні:

- В 1956 році придушення повстання в Угорщині здійснювалося силами СРСР та прорадянських угорських силовиків, в той час як в 1968 р. вторгнення в Чехословаччину відбулося під егідою Організації Варшавського договору. Таким чином, радянська система впливу на держави Центрально-Східної Європи пройшла трансформацію від формату одноосібного тиску СРСР на союзників до створення механізму міжнародного взаємного контролю, відповідно до якого держави з прорадянськими урядами

відслідковували тенденції до послаблення комуністичних режимів одне в одній.

- У 1956 році союзники СРСР одностайно підтримали вторгнення в Угорщину, в той час як в 1968 році вторгнення до Чехословаччини було засуджено Румунією, Албанією та КНР, при цьому Албанія невдовзі після вторгнення оголосила про формальний вихід зі складу Організації Варшавського договору. Таким чином, незважаючи на формально колективне рішення щодо інтервенції в Чехословаччину, фактично окремі комуністичні уряди дистанціювалися від дій СРСР. Необхідно зазначити, що ті держави соціалістичного уряду, що висловилися проти вторгнення, мали у своїй історії відносин з СРСР епізоди конфлікту, зокрема Албанія ще з 1950-х років звинувачувала Радянський Союз у реорганізації імперіалістичної політики, Румунія наприкінці 1950-х рр. домоглася від СРСР виведення військового контингенту зі своєї території, а Китайська Народна Республіка була одним з лідерів розколу в соціалістичному таборі. Це в свою чергу свідчило про нарощення суперечностей вже між самими соціалістичними державами, які не бажали мати постійний контроль за своєю політикою з боку СРСР.

- Вторгнення до Угорщини супроводжувалося силовим опором з боку угорського уряду Імре Надя, в той час як чехословацький уряд віддавав наказ не чинити спротив радянським військам. В довгостроковій перспективі це вплинуло на політику СРСР відносно урядів цих країн – якщо представники уряду Імре Надя були піддані репресіям, то в Чехословаччині санкції нового прорадянського уряду щодо попереднього вищого політичного керівництва головним чином являли собою відставки з ключових владних посад за умови збереження формального членства в комуністичній партії та органах влади Чехословаччини. При цьому, процес відновлення авторитарних тенденцій в Чехословаччині (також відомий як «нормалізація») очолював колишній представник реформаторського крила КПЧ Густав Гусак, а формальний лідер реформаторів Дубчек після вторгнення продовжував займати посади у владній ієрархії та згодом виступав посередником під час падіння комуністичного режиму в Чехословаччині.

Необхідно відзначити, що незважаючи на придушення повстань в 1953, 1956 та реформ в 1968 роках, в подальшому правлячі режими країн Центральної та Східної Європи провадили політику економічної

лібералізації за умови збереження політичного контролю правлячих комуністичних партій, що фактично продовжувало посилювати ті суперечності, які призводили до повстань. Аналогічно, в аспекті зовнішньої політики, незважаючи на втрату можливості провадити окремий від СРСР курс, починаючи з середини 1960-х років прорадянські уряди країн регіону почали активізовувати відносини з країнами Західної Європи, що являло собою продовження тенденції на розрядку в міжнародних відносинах.

**Вплив розрядки на створення передумов
для зміни міжнародних відносин у
Центральній та Східній Європі**

Розрядка міжнародних відносин між блоком соціалістичних країн на чолі з СРСР та НАТО почала спостерігатися в 1960-х рр. Її ключовими чинниками стало усвідомлення сторонами Холодної війни безперспективності прямого протистояння, що особливо чітко проявилось після Карибської кризи в 1962 р., посилення суперечностей всередині протилежних блоків, а також нарощення міжблокової економічної співпраці, що створювала спільний інтерес для супротивників та сприяла зближенню їхніх позицій щодо двосторонніх відносин. В роботі «Розрядка та протистояння. Американсько-радянські відносини від Ніксона до Рейгана» її автор Реймонд Гартоф зазначає, що політика розрядки продовжувалася і після 1968 року, а її головним проявом стала інтенсифікація відносин в економічній сфері, яка полягала в створенні спільних економічних проєктів, незважаючи на те, що геополітичне протистояння при цьому не припинялося (Garthoff 1985).

З-поміж поворотних процесів розрядки необхідно виокремити два рішення, які знаменували зміну сприйняття країнами Східної Європи держав-членів НАТО. Перша подія відбулася в 1966 році, коли Франція, очолювана Шарлем де Голлем, оголосила про вихід з військових структур Альянсу. В результаті цього рішення, що було прийнято іншими державами-членами Північноатлантичного блоку, Париж зміг дистанціюватися від міжблокового протистояння та продемонструвати державам прорадянського блоку спроможність західної країни встановлювати неконфліктні відносини. Окрім того, частковий вихід Франції з НАТО продемонстрував більшу гнучкість Північноатлантичного Альянсу порівняно з ОВД, що особливо чітко проявилось після вторгнення СРСР до Чехословаччини. В

умовах, коли в 1968 році як у Чехословаччині, так і у Франції відбувалися масові протести, ця відмінність у реакції з боку військово-політичних партнерів Праги та Парижу відповідно стала проявлятися більш чітко, зокрема через те, що в обох випадках в акціях протесту активну участь брали ліві політичні сили, які в умовах Холодної війни сприймалися як лояльні до Москви та антагоністичні до НАТО.

Другий процес, що також відкривав шлях до налагодження співпраці між державами різної геополітичної орієнтації, – нова східна політика Німеччини, що почала реалізовуватися після обрання на посаду канцлера ФРН Віллі Брандта. Прийшовши до влади в 1969 р., уряд Брандта розгорнув кампанію активізації відносин між Бонном та державами Варшавського договору, зокрема СРСР, Польщею, Чехословаччиною та НДР. В рамках нової східної політики, Німеччина офіційно визнала кордони з соціалістичними країнами, що склалися за результатами Другої світової війни, а у свою чергу таке рішення створило передумови для покращення відносин ФРН з державами Центрально-Східної Європи, які традиційно сприймали Західну Німеччину як потенційного супротивника. В ключі геополітичного суперництва найбільш вагомим рішенням стало припинення з боку ФРН кампанії з дипломатичного бойкоту НДР, що означало зменшення рівня міжнародної напруги в регіоні, де країни НАТО та ОВД мали найбільш протяжний спільний кордон. Окрім послаблення геополітичного протистояння, уряд Брандта пішов на розбудову геоекономічного партнерства з країнами прорадянського блоку, що проявилось у створенні спільних підприємств та що найбільш важливо – у прокладанні магістральних трубопроводів «Союз», «Уренгой-Помари-Ужгород» та «Дружба» з СРСР до Західної Німеччини через територію Польщі, Чехословаччини, НДР та Угорщини, і яке створило спільний інтерес у нарощуванні міжблокової співпраці та як наслідок – у пошуку шляхів до неконфліктної взаємодії.

У такій ситуації геополітичне та геоекономічне положення країн Центральної та Східної Європи почало змінюватися. Фактично, розрядка дала можливість державам регіону виступати посередником в інфраструктурній взаємодії між СРСР та Західною Європою, а налагодження взаємодії на рівні двосторонніх відносин створило передумову для дистанціювання від СРСР в економічному аспекті. Незважаючи на те, що відносини

між СРСР та прорадянськими урядами в регіоні продовжували ґрунтуватися на засадах блоковості та асиметричності зобов'язань, починаючи з 1970-х рр. Москва стала втрачати системні можливості для впливу на країни регіону, які у свою чергу стали вдаватися до все більшої багатовекторності у власній зовнішній політиці. Таким чином, можна стверджувати, що хоча розрядка у міжнародній політиці і не означала відмову країн Центральної та Східної Європи від орієнтації на Москву, проте створила передумови для формування інституційованого досвіду взаємодії з країнами Західної Європи, що у свою чергу вплинуло на зміну зовнішньополітичного курсу країн регіону під час завершення Холодної війни.

Завершення розрядки було пов'язане з інтервенцією СРСР в Афганістан в 1979 р., що здійснювалося силами Москви без участі інших країн Варшавського договору. Внаслідок вторгнення відносини між Радянським Союзом та західними державами загострилися, окрім того відновилося протистояння між союзниками СРСР з числа країн ОВД та державами Західного блоку. Фактично, посилення міжблокового протистояння означало блокування напрацьованої міжнародної співпраці, а це у свою чергу призводило до загрози економічного занепаду країн регіону. Впродовж 1980-х рр. у країнах регіону посилювалися антикомуністичні тенденції, що призвели до падіння прорадянських урядів країн ОВД.

Ключові чинники зміни міжнародних відносин у Центрально-Східній Європі після завершення Холодної війни

Наприкінці 1980-х рр. міжнародна обстановка в регіоні почала знову змінюватися в бік посилення. Перебудова в СРСР привела до провадження Москвою «нового бачення» у міжнародній політиці, заснованого на припиненні протистояння з Заходом та зниження рівня втручання у внутрішню політику країн ОВД. На практиці, це бачення проявилось у відновленні діалогу з країнами НАТО, укладенні договорів про заборону виробництва ракет середньої дальності між США та СРСР та зміні позиції офіційної Москви щодо об'єднання Німеччини. Окрім того, зміни внутрішньополітичного характеру в СРСР вплинули також і на перегляд концепцій державного управління і в державах прорадянського блоку. Активізація політичного процесу стимулювала початок демократичних трансформацій, що впродовж 1988-1990 рр. вилилися у відмову країн

регіону від комуністичного правління, а згодом і до розпуску ОВД в 1991 році.

За результатами демократизації в державах Центрально-Східної Європи прийшли до влади нові еліти, серед представників яких важливу роль відігравали діячі антикомуністичних рухів, зокрема Вацлав Гавел у Чехословаччині та Лех Валенса у Польщі. Спільною особливістю зовнішньополітичних концепцій посткомуністичних урядів стала ревізія внутрішньої та зовнішньої політики, що проявилось під час створення Вишеградської групи-об'єднання Польщі, Угорщини та Чехословаччини (з 1993 р. – Чехії та Словаччини) на засадах спільного бачення майбутнього вектора розвитку політичного курсу в цих державах.

Одним із найбільш важливих аспектів реформи зовнішньої політики, в якому збіглися бачення Варшави, Праги, Братислави та Будапешту, стало налагодження відносин з НАТО та дистанціювання від Москви. На акцентування відповідних зовнішньополітичних пріоритетів вплинули такі фактори.

- Об'єднання Німеччини в 1989-1990 рр. Прецедент цього об'єднання мав геополітичну унікальність, оскільки за умовами Договору про остаточне врегулювання щодо Німеччини, радянські війська мали бути виведені з території колишньої НДР до кінця 1994 року, таким чином, передбачалося вперше з 1945 року неконфліктне розміщення на одній території військ держав, що протистояли одне одному в часи Холодної війни. Окрім того, за умовами Договору, об'єднана Німеччина залишалася членом НАТО, що у свою чергу призводило до того, що інші центральноєвропейські держави, в яких відбувалося падіння комуністичних режимів, отримували кордон з Альянсом. Поеднання факторів кризи старої геополітичної концепції, тенденції до відновлення розрядки з НАТО та прецеденту інтеграції до Альянсу посткомуністичної країни сприяли активізації відносин між Брюсселем, з одного боку, та Варшавою, Будапештом і Прагою – з іншого.

- Криза двополярної системи, що полягала як в ослабленні впливу СРСР, так і в посиленні ролі тих учасників Холодної війни, що не були лідерами опонуючих таборів-держав Західної Європи та Китаю. Наприкінці 1980-х рр. активізувався процес інтеграції західноєвропейських держав, що проявився у підписанні Єдиного європейського акту в 1986 р. та створенні Європейського Союзу в 1992 р., що свідчило про зміну

акцентів у західноєвропейській політиці в бік посилення економічної складової взаємодії, а не лише безпекової, а отже, давало можливість державам Західної Європи проявити потенційно більшу гнучкість у відносинах з центральноєвропейськими країнами. З іншого боку, політика відкритості Китаю демонструвала можливість для країн соціалістичного табору успішно інтегруватися в процеси глобалізації. В цьому ключі, зміна політичного курсу країн центральноєвропейського регіону означала не лише посилення співпраці з НАТО, проте також і нарощення взаємодії з Європейським Союзом, що мало забезпечити економічні аспекти інтеграції.

Кейси збройного втручання СРСР до країн ОВД продемонстрували, що політика Москви відносно країн Центрально-Східної Європи носила характер підпорядкування їхньої зовнішньої політики інтересам Москви. При цьому, спроби країн-членів ОВД змінити власну міжнародну політику всупереч інтересам СРСР сприймалися як загроза існуванню соціалістичному табору і могли бути змінені в силовий спосіб, як це було зроблено під час протестів у Східній Німеччині в 1953, в Угорщині в 1956 та у Чехословаччині. Варто зазначити, що кейси конфліктів інтересів між політикою національних урядів країн регіону та курсом СРСР були продовженням тих процесів еволюції внутрішньої та зовнішньої політики Радянського Союзу, що переносилися на політичні системи держав ОВД, а саме деєсталінізації в 1950-х рр. та розрядки міжнародної політики в 1960-х рр. Ця тенденція підкреслювала асиметричність у відносинах всередині прорадянського табору, а використання сил ОВД задля силового тиску на східноєвропейські держави ще сильніше демонструвало характер радянського панування в регіоні як не вигідний для країн, що за результатами Ялтинської конференції опинилися у радянській зоні впливу.

У цьому контексті, розрядка у відносинах з країнами НАТО всередині 1960-х рр. давала можливість суспільствам країн регіону переконатися, що порівняно з ОВД, міжнародна політика всередині НАТО засновувалася на принципі визнання можливості країн-членів Альянсу переглядати власну політику щодо наднаціональних структур. Свідченням цієї відмінності були різні реакції НАТО на вихід Франції з військових структур Альянсу в 1966 р. та ОВД на спроби Угорщини та Чехословаччини провадити незалежну від Варшавського договору

політику в 1956 та 1968 рр. відповідно. Також, на зміну відносин між державами антагоністичних блоків вплинуло нарощення економічної взаємодії в 1970-х рр., зокрема побудова трубопроводів з СРСР до Німеччини через територію центральноєвропейських держав. Такі відмінності разом з нарощенням міжблокової співпраці сприяли налагодженню зв'язків між західною та східноєвропейськими державами та створювали передумови для поступового зниження залежності країн регіону від Радянського Союзу. Окрім того, врегулювання відносин з країнами НАТО, що найбільш яскраво проявилось у визнанні урядом ФРН поствоєнних кордонів, призвело до переусвідомлення їхніми суспільствами відносин з Альянсом на користь сприйняття західноєвропейських держав як можливих альтернативних партнерів на фоні падіння підтримки прорадянських урядів у 1980-х рр.

Ключову роль у перегляді центральноєвропейськими державами відносин з НАТО зіграло падіння комуністичних режимів в 1988-1990 рр., а також об'єднання Німеччини в 1989-1990 рр. Факторами, що дозволили використати ці процеси для зняття обмеження на євроатлантичну співпрацю, стало припинення міжблокового протистояння, падіння впливу СРСР у регіоні та прихід до влади нових еліт, що не розділяли усталеного бачення НАТО як ворожої, по відношенню до центральноєвропейських країн, сили.

Налагодження відносин з державами Центральної та Східної Європи також стало можливим завдяки зміні позиції країн НАТО щодо відносин з колишніми країнами ОВД. На це також вплинула низка факторів, найважливішими з яких стало проведення політики більшої відкритості, налагодженню торгівельного партнерства, а також активізація економічної інтеграції західноєвропейських держав одночасно з безпековим партнерством в рамках НАТО. Важливу роль у створенні передумов для інтеграції з країнами Центрально-Східної Європи зіграла «Нова східна політика» Західної Німеччини, що почала реалізовуватися під час каденції В.Брандта на посаді канцлера ФРН. Відповідно до цієї політики, офіційний Бонн визнав суверенітет НДР на території колишньої радянської зони окупації Німеччини, а також підтвердив визнання кордонів Польщі, що були встановлені за результатами Другої світової війни. В подальшій перспективі таке рішення дозволило провести об'єднання Німеччини у неконфліктний спосіб, а

також дозволило зняти суперечності з країнами Центрально-Східної Європи, які з часів

Другої світової війни розглядали Західну Німеччину як гіпотетичного супротивника.

Стаття надійшла до редакції 18.03.2024

Стаття рекомендована до друку 21.04.2024.

Illia Butenko

PhD student, Department of Political Sciences, National University of Kyiv-Mohyla Academy,
2, H. Skovorody str., Kyiv, 04070, Ukraine
ir.butenko@ukma.edu.ua, <https://orcid.org/0009-0007-7299-0196>

FROM SOVIET INTERVENTION TO THE ESTABLISHMENT OF COOPERATION WITH NATO: THE EVOLUTION OF INTERNATIONAL RELATIONS IN EASTERN EUROPE IN 1945-1991

The article examines the mechanisms of Soviet influence on the policies of Central and Eastern European states during the Cold War in the context of the processes of changing the vision of the countries of the region in relations with the USSR and the North Atlantic Alliance (NATO). The article analyzes the cases of Soviet military intervention in the politics of the socialist bloc states in 1953, 1956 and 1968, as well as the policy of détente in international relations and the fall of communist regimes in the context of changes in the foreign policy of Central and Eastern European countries. The research interest is aimed at identifying the main factors of transformation of international relations in Central and Eastern Europe during the Cold War. The author defines the geopolitical situation in the region as a policy of limiting the sovereignty of countries by the USSR. Attention is paid to the processes of creating conditions for changing the balance of power in the region.

According to the results of the study, it is noted that the process of changing the vision of the foreign policy course of the countries of Central and Eastern Europe was influenced by such factors as the precedents of the USSR's military intervention in the policies of the Warsaw Pact (WP) member states, the formation of a trend towards building relations between the countries of the region and the states of Western Europe in the 1970s, and the existence of an image of a more flexible and mutually beneficial model of international security cooperation in the form of the Euro-Atlantic partnership within NATO. It is noted that the change in the situation in the field of international relations in the region was influenced by the fall of the communist regimes in Central and Eastern Europe in the late 1980s and the formation of new elites who considered the establishment of relations with NATO as a foreign policy priority for the countries of the region.

Keywords: *international security, regional security, Central and Eastern Europe, geopolitics, European politics, Warsaw Pact Organization, NATO, Euro-Atlantic integration*

REFERENCES

1. Asmus, Ronald, D. and Alexandr Vondra. 2005. The Origins of Atlanticism in Central and Eastern Europe. *Cambridge Review of International Affairs*. Vol. 18, Number 2 : 203-216.
<https://doi.org/10.1080/09557570500164439>
2. Gottfried, Kurt, Bracken, Paul. 2001. Reforging European Security. From Confrontation to Cooperation. Routledge.
3. Garthoff, Raymond L. 1985. Detente and Confrontation: American-Soviet Relations from Nixon to Reagan. Brookings Institution pp.47-52. URL.:
https://ru.scribd.com/document/534694709/Garthoff-Detente-and-confrontation-from-nixon-to-reagan?language_settings_changed=English

The article was received by the editors 18.03.2024.

The article is recommended for printing 21.04.2024

<https://doi.org/10.26565/2220-8089-2024-45-08>

УДК: 327.5

Олег Сергійович Гайко

ст. викладач, к. політ.н., Харківський національний університет

імені В. Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, Харків, 61022,

O.Gaiko@karazin.ua, <https://orcid.org/0000-0001-9290-2658>,

Оксана Сергіївна Чайка

студентка магістратури кафедри політології. Харківський національний університет

імені В. Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, Харків, 61022,

xa12875807@student.karazin.ua, <https://orcid.org/0009-0004-4811-9999>

ПОЛІТИЧНА КАРИКАТУРА ЯК ЕЛЕМЕНТ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ (2014-2022 РР.)

Розглянуто політичну карикатуру в Росії під час російсько-української війни (2014-2022 рр.). Показано, що починаючи із 2014 року Росія системно і послідовно реалізовувала гібридну війну проти України, в якій політичні дії мали більше значення ніж військові. Підкреслено такий важливий елемент гібридної війни проти України, як реалізація так званої «доктрини Герасимова», як свідчення трансформації війн у ХХІ ст.

Проаналізовано головні особливості та основні завдання російської політичної карикатури, а також деякі підходи ведення гібридної війни, виділено основні ідеологічні наративи російської політичної карикатури як елемент гібридної війни Росії проти України (2014-2022 рр.). Виявлено роль соціальних мереж в якості зручного інструмента для поширення російської політичної карикатури. Показано, що політична карикатура була одним із важливих елементів політичної пропаганди Росії в контексті російсько-української війни періоду 2014-2022 рр. Розглянуто базові особливості і основні завдання російської політичної карикатури в гібридній війні Росії проти України, виділено головні особливості та основні завдання російської політичної карикатури, спрямованих на формування потрібної емоційної реакції. Простежено основні ідеологічні наративи російської політичної карикатури під час російсько-української війни (2014-2022 рр.). Проаналізовано реакцію російської політичної пропаганди (на прикладі політичної карикатури) на заяви міжнародного співтовариства відносно дій Росії в російсько-українській війні. Показано, що російська політична карикатура була досить ефективною та оперативно реагувала на політичні виклики (особливо на реакції з боку міжнародної спільноти відносно дій Росії в російсько-українській війні).

Ключові слова: *політична карикатура, політична пропаганда, гібридна війна, російсько-українська війна, ідеологічні штамп.*

Як цитувати: Гайко, О.С., Чайка, О.С. 2024. Політична карикатура як елемент гібридної війни Росії проти України (2014-2022 рр.). *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Питання політології»* 45: 62-68. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2024-45-08>

In cites: Gaiko, Oleg, Chaika, Oksana. 2024. Political Caricature as an Element of Russia's Hybrid War Against Ukraine (2014-2022). *The journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series «Issues of Political Science»* 45: 62-68. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2024-45-08> (in Ukrainian)

© Гайко О.С., Чайка О.С., 2024.

This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4

Російсько-українську війну протягом 2014-2022 рр. прийнято називати гібридною війною Росії проти України. Хронологічні межі гібридної війни Росії проти України розпочинаються з анексії Криму та завершуються повномасштабним вторгненням Росії на територію України 24 лютого 2022 року. Проваджуючи гібридну війну проти України, Росія системно реалізовувала так звану «доктрину Герасимова», яка констатувала трансформацію війн у XXI ст., що виявляється у відсутності чіткого розмежування між станом війни та миру, зростанні значимості невійськових засобів над військовими, поєднанні політичних і військових заходів (де більшу роль відіграють саме політичні заходи) для досягнення перемоги у війні (Asymmetric Warfare Group 2016: 29). Значну роль при здійсненні гібридної війни Росія приділяла пропагандистським кампаніям, які «поширюючи дезінформацію, прагнуть створити атмосферу збентеження, сумнівів та невпевненості, щоб підірвати довіру як до інститутів, так і для самої концепції демократії» (Coons 2017).

Проблематика гібридної війни Росії проти України (2014-2022 рр.) та інформаційна складова в цій війні, на нашу думку, достатньо добре досліджена як вітчизняними, так і закордонними дослідниками. В цій статті ми плануємо розглянути політичну карикатуру як елемент гібридної війни Росії проти України, оскільки, за нашим переконанням, ця тема недостатньо досліджена станом на сьогоднішній день.

Політична карикатура традиційно відігравала ключову роль в політичній пропаганді, однак із другої половини XX ст., через розвиток телебачення значимість політичної карикатури постійно зменшувалась, і вже у 1990 рр. політична карикатура як інструмент політичної пропаганди відходить на другий план на тлі цілковитого домінування телебачення у медійному просторі, з його потужним «ефектом CNN» як основного і найбільш ефективного інструмента політичної пропаганди. Поширення Інтернету і соціальних мереж детермінує повернення популярності політичної карикатури, саме формат поширення інформації в соціальних мережах виявився досить сприятливим для ефективності політичної карикатури. В гібридній війні Росії проти України значну роль відігравали соціальні мережі, в яких активно використовувалася політична карикатура, відповідно російсько-українська війна (2014-2022 рр.) надає нам багато матеріалу для

вивчення специфіки застосування сучасної політичної карикатури в соціальних мережах.

Проблематика російської політичної карикатури та політичної пропаганди в російсько-українській війні знайшла своє відбиття в роботах таких вітчизняних і зарубіжних дослідників, як П.В. Мороз, Л.Ю. Питльована, О.В. Сніговська, А.В. Малахиті, В.В. Власюк, М. Галеотті.

У статті планується розглянути головні особливості і основні завдання російської політичної карикатури, виділити базові ідеологічні наративи російської політичної карикатури та дослідити реакцію російської політичної пропаганди (на прикладі політичної карикатури) на заяви міжнародного співтовариства відносно дій Росії в російсько-українській війні.

Особливості російської політичної карикатури в період гібридної війни проти України

Американська журналістка Д. Догерті зазначає, що сучасна російська пропаганда базується як на традиційних методах (дезінформація, напівправа й навішування ярликів), так і на величезній кількості сучасної інформаційної зброї (Усі брешуть 2014). Що стосується інформаційної зброї, то Росія застосовує такий підхід ведення гібридної війни, як «рефлексивний контроль». Основна мета методів рефлексивного контролю, які РФ застосувала у війні з Україною, полягала в тому, щоб переконати Захід залишитися осторонь, поки Росія проникає та розкладає на частини Україну. І, варто відзначити, що у Росії це дуже добре вийшло. Адже не дивлячись на пряме втручання РФ у зовнішні та внутрішні справи України, міжнародне співтовариство майже ніяк не реагувало на це. І це, своєю чергою, вилилося у затяжний російсько-український конфлікт (Snegovaya 2015: 7).

Разом із вищеописаним підходом, у контексті гібридної війни проти України Росія обрала ще один досить дієвий спосіб поширення своїх імперіалістичних ідей, який орієнтований на внутрішнього російського споживача, у вигляді політичної карикатури.

Український дослідник М. В. Горох пояснює популярність карикатури, як одного з найбільш впливових засобів пропаганди тим, що кращі зразки карикатурної продукції мають властивість, завдяки своїй доступності, невибагливості до глибоких знань, яскравості образів, подекуди кумедності зображень впливати на широкі верстви

населення і різні вікові групи. До того ж влучні вислови-пояснення закладають міцні ідеологічні установки, ціннісні орієнтири, моделі поведінки (Горох 2019: 346). Таку саму думку висловлює О. В. Сніговська разом із А. В. Малахіті А. В., зазначаючи «...образотворчий ряд завжди активно впливає на наше сприйняття і часто визначає, «диктує», «програмує» розуміння вербального тексту» (Сніговська, Малахіті 2022: 199).

Що стосується саме політичної карикатури, то вона існує у двох вимірах: мистецькому – де являє собою певний художній витвір та пропагандистському – де вона є інструментом формування певних настроїв, мобілізації окремих соціальних груп, стимулювання адресатів до певних дій (Горох 2019: 346; Ковінько 2012:128-129).

На основі аналізу російської карикатури періоду російсько-української війни (2014-2022 років), ми можемо виділити головні особливості цієї карикатури:

1. Створення шаблонних, стереотипних образів Росії, України, світу. Російські карикатури часто використовують спрощені та шаблонні образи для зображення держав і їхніх лідерів. Росія зазвичай представлена у вигляді ведмеда, що символізує силу, добродушність та іноді агресію. Україна зображується або як слабка і залежна держава, або як «блудний син», який збився з правильного шляху. Західні країни, зокрема США і ЄС, часто виставляються у вигляді агресорів або маніпуляторів, які експлуатують Україну.

2. Надмірна гіперболізація. Російська карикатура значно перебільшує риси персонажів і ситуації для досягнення сильного емоційного впливу. Наприклад, російська карикатура часто зображує великі вуха та ніс у Барака Обами. Петро Порошенко зображується маленьким та згорбленим, а Володимир Зеленський – маленький та з дуже довгим носом. Гіперболізація допомагає спрощувати складні політичні ситуації і подавати їх у чорно-білому світлі, що сприяє формуванню стійких стереотипів.

3. Абсолютна відповідність ідеологічним штампам російських ЗМІ та недостовірна інформація. Російська карикатура тісно пов'язана з наративами, які поширюються в державних ЗМІ, вони слідують офіційним лініям пропаганди, підтримуючи ідеї про агресивність Заходу, необхідність захисту «руського мира» та історичну роль Росії як захисника і об'єднувача слов'янських народів. Саме тому такі карикатури часто базуються на спотвореній, або відверто

вигаданій інформації, адже вони створюють альтернативну реальність, де факти змішані з вигадками, щоб підтримувати потрібні пропагандистські наративи. Недостовірна інформація дозволяє створювати зручні образи ворогів і героїв, не обтяжуючи себе дотриманням правди.

4. Безальтернативне відображення подій. Ця особливість впливає з попереднього пункту. Створюючи власну альтернативну реальність російська карикатура не залишає місця для інших точок зору або критичного аналізу. Події і персонажі подаються з однієї, чітко визначеної, позиції, яка відповідає державній пропаганді. Це створює ефект безальтернативності, коли споживачам інформації пропонують лише одну «правильну» інтерпретацію подій.

Виходячи з особливостей політичної карикатури Росії, можна сформулювати основні завдання, які така карикатура виконує:

1. Висвітлення України як жертви Заходу. Україна часто зображується як жертва маніпуляцій Заходу, це робиться з метою викликати співчуття до українців і виправдати російське втручання як акт допомоги і захисту. Українські політики і лідери виставляються як маріонетки, що діють під контролем західних країн, що підкреслює залежність України і її неспроможність самостійно приймати рішення.

2. Підтримка образу непереможної Росії. Карикатура активно формує образ Росії як непереможної сили, що бореться за правду і справедливість. Росія виступає як захисник традиційних цінностей і правди, протистоїть аморальному та агресивному Заходу. Цей образ має на меті підняти патріотичні настрої всередині країни і зміцнити віру в силу та правоту російської політики.

3. Підтримка ідеї «руського мира». Карикатура пропагує ідею того, що Росія не обмежується своїми державними кордонами і має право на захист російськомовного населення в будь-якій країні. Це обґрунтовує втручання у внутрішні справи інших держав, зокрема України, і підкріплює ідею про історичну місію Росії як об'єднувача слов'янських народів.

4. Ідеалізація образу В. Путіна. Російська карикатура часто ідеалізує образ В. Путіна, представляючи його як мудрого і сильного лідера, який завжди знає правильний шлях. Він виступає в ролі захисника Росії і борця за справедливість, що має на меті підкріпити його популярність серед населення і зміцнити віру в його політику.

5. Деморалізація українського суспільства. Карикатура намагається деморалізувати українське суспільство, показуючи його слабкість, корупційність та залежність від Заходу. Це спрямовано на підірив морального духу українців і створення враження, що їхні зусилля марні і що вони не зможуть досягти успіху без підтримки Росії.

Таким чином, російські політична карикатура виконує комплексну функцію пропаганди, формуючи суспільну думку в потрібному напрямку і підтримуючи ідеологічні штампи, які вигідні російській владі.

Основні наративи у російській політичній карикатурі під час гібридної війни проти України

У попередній частині ми говорили про особливості російської політичної карикатури під час гібридної війни і на основі цих особливостей можемо виділити також і популярні наративи, які висвітлюються у карикатурі Росії. Отож, ми маємо кілька груп основних наративів притаманних політичній російській карикатурі періоду гібридної війни Росії проти України (2014-2022 роки):

1. Майдан і західне втручання. Основна теза карикатур на тему Майдану полягає у тому, що ці події були інспіровані Західними країнами. Російська карикатура зображає Майдан як штучно створене дійство, де українці виступають у ролі маріонеток, керованих західними політиками.

2. Газові війни та енергетична залежність. Головне гасло яке прослідковується в таких карикатурах, – це «Європа без російського газу замерзає».

3. Відносини України із Заходом та безвізовий режим. Ці наративи зосереджуються на тому, що відносини України із Заходом є не вигідними і навіть згубними для країни. Карикатура часто зображує українців як слуг або підлеглих західних політиків, які лише використовують Україну для своїх цілей.

4. Висміювання українських та західних політичних лідерів. Російська карикатура часто висміює фізичні риси та поведінку українських політичних лідерів, щоб показати їх неідеальними і слабкими. Не кращою ситуація зі ставленням російських карикатуристів до західних політиків, які зображуються смішними, зарозумілими, лицемірами, дурнями із відсутністю моральних якостей та навіть як злочинці (Hutchings, Szostek 2015: 185).

5. Нищість і деградація українського населення. Карикатура РФ часто зображує українців як п'яниць, ледарів або жебраків, підкреслюючи їхню нищість та деградацію. Типовий образ українця – це чоловік у шароварах, з пляшкою горілки і шматком сала, що символізує примітивність і відсталість. Ці образи створюють негативний стереотип про українське населення і знецінюють його в очах російських громадян.

6. Дискримінація російськомовного населення. Віднедавна до російських карикатур додався дискурс про притиснення російськомовного населення в Україні. Ця карикатура зображує російськомовних українців як жертв, які піддаються утискам і потребують захисту з боку Росії.

7. Процвітання нацизму в Україні. У період 2014-2022 років російські карикатуристи активно використовують уявлення про процвітання нацизму чи фашизму в Україні. Такі карикатури виправдовують російську агресію, зображуючи українців як сучасних нацистів, яких треба викорінювати.

8. Найяскравіший образ російських карикатур – це образ Президента Росії В. Путіна. Він (Путін) ніколи не зображується в карикатурних формах, а, навпаки, – він ідеалізований. Часто з оголеним торсом, суворий і підтягнутий. У російських карикатурах він сипле мудрими фразами і ніколи не зображується в агресивних формах.

Отож, ми бачимо, що російська карикатура не багата на образи. Ми можемо побачити на карикатурі великого ведмеда, а інколи зустрічаємо образ ведмежатка якого захищає великий ведмідь. Цей образ менш поширений і не конкретний (так інколи зображуються як країни колишнього СРСР, так і Крим). Показовим елементом таких карикатур є те, що головні герої завжди тільки захищаються. У негативних образах виступає Україна, Євросоюз, США та їх політичні діячі.

Реакція російської політичної карикатури на заяви міжнародного співтовариства відносно дій Росії в період гібридної війни проти України

Виходячи зі сказаного вище, ми можемо зробити висновок про те, що російська політична карикатура дуже гостро реагує на будь-які реакції міжнародної спільноти відносно дій та ролі РФ у російсько-українській війні. Росія, як ми уже знаємо, обрала складний, але дієвий спосіб ведення гібридної війни, який зосереджений на виявленні та «грі» на слабких місцях противника,

уникаючи при цьому прямої та відкритої конфронтації (Galeotti 2014: 1). Також Росія використовує новітні технології та насичує їх матеріалами антиукраїнського змісту, щоб впливати на свідомість громадян та розпалювати національну і релігійну ворожнечу (Сегеда, Шевчук 2019: 34). Саме тому, для пропагандистської машини Кремля важливо не лише постійно моніторити міжнародні реакції, але й вчасно переосмислювати та сформувати нову альтернативну реальність із беззаперечною правотою РФ та виправданням її дій.

Саме тому російські карикатуристи працюють дуже оперативно. Як тільки важлива інформація про Україну чи її союзників потрапляє у простори Інтернету, за кілька годин з'являються перші карикатури, які висміюють, перекручують факти та поширюють «натикану» пропагандою картинку. Це підтверджується великою кількістю карикатур у вільному доступі в мережі Інтернет та на проросійських сайтах, таких як, наприклад, «Пікабу». На цьому сайті є безліч карикатур на різні теми: Майдан 2014 року, зміни у формі українських військових у 2017 році, нові законопроекти про українську мову у 2021 році, президентство Зеленського тощо. Якщо більш детально заглибитися у цю проблематику, то ми можемо виділити кілька важливих пунктів щодо того, якою саме є реакція РФ на заяви міжнародного співтовариства у тій чи іншій ситуації:

1. Реакції на санкції Заходу проти Росії.

Російська карикатура активно реагує на санкції, запроваджені Заходом проти Росії. Ці карикатури часто зображують західних політиків, які запроваджують санкції, як недалекоглядних та безпорадних. Наприклад, на деяких карикатурах можна побачити західних лідерів, що стріляють собі у ногу, вводячи санкції, що натякає на їхню нібито самоушкоджуючу політику. Інші карикатури висміюють економічні проблеми Заходу, стверджуючи, що санкції більше шкодять самим країнам, що їх запроваджують, ніж Росії.

2. Ідеї «загниваючого» Заходу. Тут карикатури активно підтримують дискурс про «загнивання» Заходу, демонструючи його як морально та економічно занепадаючий. Західні країни зображуються як старі та слабкі держави, що переживають кризи та розкол. Цей наратив підкреслюється зображенням західних лідерів як старих, немічних та некомпетентних, що не здатні впоратися з внутрішніми проблемами своїх країн.

3. Військова підтримка України Заходом та міжнародна підтримка загалом. Реакція на військову підтримку України з боку Заходу також широко відображена у карикатурі. Російська карикатура зображує західних політиків як агресорів, які намагаються втягнути Україну у конфлікт. Наприклад, карикатура може показувати західних лідерів, які штовхають українців на війну проти Росії, підкреслюючи при цьому, що Україна є лише пішаком у руках Заходу. Щодо міжнародної підтримки, то російські карикатуристи зображують таку підтримку для України як нібито підставну та нещирі. Показують, що західні країни використовують Україну для досягнення своїх політичних цілей, не піклуючись про її народ. Наприклад, карикатури можуть зображувати західних політиків, що обіймають українських лідерів із підступними посмішками, натякаючи на їхню приховану зраду.

4. Образи США та НАТО. США та НАТО часто зображуються як головні агресори та маніпулятори, які прагнуть знищити Росію та знецінити її вплив. Карикатури на цю тему показують США великим жандармом світу, що втручається у справи інших країн, використовуючи їх для втілення власних цілей. НАТО зображується як агресивний блок, що оточує Росію та загрожує її безпеці. Часто карикатури демонструють військову техніку та солдатів НАТО, що загрожують мирним росіянам.

5. Ідеалізація Путіна, що перекликається із попередніми підрозділами. Карикатури зображують Путіна як сильного, мудрого і рішучого лідера, що захищає не тільки інтереси Росії на міжнародній арені, а й бореться з тероризмом, виступає за мир та свободу.

Отже, російська політична карикатура, в цілому, відзначається системністю, ефективністю та оперативністю. Спотворене зображення реальних подій дозволило російській політичній карикатурі створити в російському суспільстві значну підтримку політики В. Путіна, гібридної війни, війни на Донбасі та зовнішньої політики Росії загалом. Карикатура як вид політичної зброї дуже підходить до російської ментальності сприйняття світу, подаючи події так, як їх хоче бачити пересічний громадянин. Політична карикатура показує опонента саме так, як це подається через ЗМІ, при цьому особливості карикатури дозволяють багаторазове перебільшення, що теж підходить до концепції сучасної політики Росії.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Asymmetric Warfare Group. 2016. Russian New Generation Warfare Handbook, Version 1. Fort Meade: US Army. URL.: <https://info.publicintelligence.net/AWG-RussianNewWarfareHandbook.pdf>
2. Coons, C. 2017. Are We at War with Russia? URL.: <https://www.brookings.edu/articles/are-we-at-war-with-russia/>
3. Усі брешуть, або як трансформувалися російські ЗМІ. URL.: <https://ms.detector.media/manipulyatsii/post/11448/2014-08-21-usi-breshut-abo-yak-transformuvalysya-rosiyski-zmi/>
4. Snegovaya, M. 2015. Putin's Information Warfare in Ukraine: Soviet Origins of Russia's Hybrid Warfare. *Institute for the Study of War*. URL.: <https://www.understandingwar.org/sites/default/files/Russian%20Report%201%20Putin%27s%20Information%20Warfare%20in%20Ukraine-%20Soviet%20Origins%20of%20Russias%20Hybrid%20Warfare.pdf>
5. Горох, М. В. 2019. Політична карикатура на шпальтах окупаційної преси: Сумська область (1941- 1943 рр.). *Сіверщина в історії України*. 12: 333- 347.
6. Сніговська, О. В., Малахиті, А. В. 2022. Політична карикатура як вид креолізованого тексту в контексті кризи українсько-російських відносин (на матеріалі грецької преси). *Міжнародні та політичні дослідження* 35: 179-202. URL.: <http://heraldiss.onu.edu.ua/article/view/259387>
7. Ковінько, К. В. 2012. Жанр політичної карикатури: функціональні, дискурсивні та стилістичні особливості. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Стилістика»*. 1003: 125-130
8. Hutchings, S., Szostek, J. 2015. Dominant Narratives in Russian Political and Media Discourse during the Ukraine Crisis. URL.: <https://www.e-ir.info/wp-content/uploads/2015/03/Ukraine-and-Russia-E-IR.pdf>
9. Galeotti, M. 2014 .The 'Gerasimov doctrine' and Russian Non-Linear War. URL.: <https://inmoscowsshadows.wordpress.com/2014/07/06/the-gerasimov-doctrine-and-russian-non-linear-war/>
10. Сегеда, С. П., Шевчук, В. П. 2019. Гібридна війна Росії проти України: історичний вимір. *Наука і оборона*. 1: 31-35. <https://doi.org/10.33099/2618-1614-2019-6-1-31-35>

Стаття надійшла до редакції 25.03.2024

Стаття рекомендована до друку 30.04.2024

Oleg Gaiko

Assistant professor, PhD in Political Science, V. N. Karazin Kharkiv National University, 4, Svoboda Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine,
O.Gaiko@karazin.ua, <https://orcid.org/0000-0001-9290-2658>

Oksana Chaika

Master's student at the Department of Political Science V. N. Karazin Kharkiv National University, 4, Svoboda Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine,
xa12875807@student.karazin.ua, <https://orcid.org/0009-0004-4811-9999>

POLITICAL CARICATURE AS AN ELEMENT OF RUSSIA'S HYBRID WAR AGAINST UKRAINE (2014-2022)

The article deals with the political caricature of Russia in the Russian-Ukrainian war (2014-2022). It is shown that since 2014, Russia has systematically and consistently implemented a hybrid war against Ukraine, in which political actions were more important than military actions. The authors emphasize such an important element of the hybrid war against Ukraine as the implementation of the so-called "Gerasimov Doctrine" as evidence of the transformation of wars in 21st century.

The main features and main objectives of Russian political caricature, as well as some approaches to hybrid warfare, are analyzed, and the main ideological narratives of Russian political caricature as an element of Russia's hybrid war against Ukraine (2014-2022) are highlighted. The role of social networks as a convenient tool for the dissemination of Russian political caricature is revealed. It is shown that political caricature was one of the important elements of Russia's political propaganda in the context of the Russian-Ukrainian war of 2014-2022. The basic features and main tasks of Russian political caricature in Russia's hybrid war against Ukraine are considered, the main features and main tasks of Russian political caricature aimed at forming the desired emotional reaction are highlighted. The main ideological narratives of Russian political caricature during the Russian-Ukrainian war (2014-2022) are traced. The authors analyze the reaction of Russian political propaganda (on the example of political

caricature) to the statements of the international community regarding Russia's actions in the Russian-Ukrainian war. It is shown that the Russian political caricature was quite effective and promptly responded to political challenges (especially to the reactions of the international community to Russia's actions in the Russian-Ukrainian war).

Keywords: *political caricature, political propaganda, hybrid war, Russian-Ukrainian war, ideological stamps*

REFERENCES

1. Asymmetric Warfare Group. 2016. Russian New Generation Warfare Handbook, Version 1. Fort Meade: US Army
2. Coons, C. 2017. Are We at War with Russia? URL.: <https://www.brookings.edu/articles/are-we-at-war-with-russia/>
3. Everyone lies, or how the Russian media have been transformed (in Ukrainian). URL.: <https://ms.detector.media/manipulyatsii/post/11448/2014-08-21-usi-breshut-abo-yak-transformuvalysya-rosiyski-zmi/>
4. Snegovaya, M. 2015. Putin's Information Warfare in Ukraine: Soviet Origins of Russia's Hybrid Warfare. *Institute for the Study of War*. URL.: <https://www.understandingwar.org/sites/default/files/Russian%20Report%201%20Putin%27s%20Information%20Warfare%20in%20Ukraine-%20Soviet%20Origins%20of%20Russias%20Hybrid%20Warfare.pdf>
5. Gorokh, M. V. 2019. Political cartoons in the occupation press: Sumy region (1941-1943). *Sivershchyna in the history of Ukraine*. 12: 333- 347(in Ukrainian).
6. Snigovskaya, O. V., Malakhiti, A. V. 2022. Political cartoon as a type of creolized text in the context of the crisis of Ukrainian-Russian relations (based on the Greek press). *International and Political Studies*. 35: 179-202 (in Ukrainian).
7. Kovinko K. V. The Genre of Political Caricature: Functional, Discursive and Stylistic Features. *Bulletin of V.N. Karazin Kharkiv National University, series «Stylistics»*.1003: 125-130 (in Ukrainian).
8. Hutchings, S., Szostek, J.2015. Dominant Narratives in Russian Political and Media Discourse during the Ukraine Crisis. URL.: <https://www.e-ir.info/wp-content/uploads/2015/03/Ukraine-and-Russia-E-IR.pdf>
9. Galeotti, M. 2014 .The 'Gerasimov doctrine' and Russian Non-Linear War. URL.: <https://inmoscowsshadows.wordpress.com/2014/07/06/the-gerasimov-doctrine-and-russian-non-linear-war/>
10. Sehed, S. P., Shevchuk, V. P. 2019. Russia's Hybrid War against Ukraine: Historical Dimension. *Science and Defense*. 1: 31- 35. <https://doi.org/10.33099/2618-1614-2019-6-1-31-35> (in Ukrainian).

The article was received by the editors 25.03.2024.

The article is recommended for printing 30.04.2024

<https://doi.org/10.26565/2220-8089-2024-45-09>

УДК 305:323.2.342.8

Дмитро Юрійович Варич

Аспірант кафедри політології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна,
майдан Свободи, 4, 61022, м. Харків, Україна

dmitrijvarich@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0002-7646-8067>

ПЕРЕДУМОВИ ПОЯВИ ФЕМІНІСТИЧНИХ РУХІВ ТА ЧОТИРИ ХВИЛІ ФЕМІНІЗМУ

Описано історичний контекст та розвиток руху фемінізму, починаючи з боротьби жінок за рівні права жінок у суспільстві, політиці та економіці у хронологічній послідовності. Проаналізовано, як саме перші феміністки домоглися значних змін, включаючи право на освіту та власність. Враховуються внутрішні розколи через різні підходи до досягнення рівності.

Визначено пріоритети фемінізму другої хвилі, у XX столітті, коли акцент змістився на соціальну рівність та особисті свободи жінок, водночас продовжуючи боротьбу за політичні, економічні та репродуктивні права. Період другої хвилі підкреслюється суміжністю соціального та політичного життя, а саме ті проблеми, з якими стикаються жінки в побуті та на роботі, мають системний характер.

Розглянуто особливості руху фемінізму третьої хвилі, його головні цілі. Підкреслено зосередженість руху на більш локальних проблемах, з якими масово стикались жінки у повсякденності та кар'єрному зростанні. Виявлено характерні риси фемінізму третьої хвилі, появу нових проблематик у феміністському наративі (маскуліність, фемінність та андрогінність як поведінкові норми чоловіків та жінок).

Зосереджено увагу на трансформацію феміністичного руху та зміщення його в поле інтернет-активізму з високим рівнем комунікації і соціальної мобілізації для привернення уваги до проблем. Визначено фактори переходу до четвертої хвилі фемінізму та його особливості. Зокрема згадується використання інформаційних технологій, що дало початок таким феноменам, як соціальні мережі, блоги, хештеги. В рамках четвертої хвилі описується плюралізм значень цього руху для різних груп суспільства.

Ключові слова: фемінізм, феміністські рухи, рівність, громадянські права, суффражистки, соціальні реформи, політичні права, хвилі фемінізму, соціальна рівність, емансипація, жіночий рух

Як цитувати: Варич, Д. Ю. 2024. Передумови появи феміністичних рухів та чотири хвилі фемінізму. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Питання політології»* 45: 69-74. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2024-45-09>

In cites: Varych, Dmytro. 2024. Prerequisites for the Emergence of Feminist Movements and Four Waves of Feminism. *The journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series «Issues of Political Science»* 45: 69-74. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2024-45-09> (in Ukrainian)

Появі такого соціального феномена, як фемінізм і феміністські рухи, сприяла велика кількість факторів. Перехід до індустріалізації та робота жінок на фабриках були вирішальним фактором, оскільки жінки змушені були поєднувати працю на виробництві

з сімейними та побутовими обов'язками. Рівність чоловіків і жінок в можливостях отримати працю не дало їм рівних соціально-політичних прав. Громадянські та політичні права, такі як право голосу, для жінок були взагалі недоступні в силу їх низького соціального становища. Звісно це не виключає можливість жінок працювати, мати приватну власність, захист від насильства з боку чоловіка та юридичні підстави на розлучення та опіку над дітьми.

© Варич Д.Ю., 2024.

This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0.

Проте жінки відчували глузливе ставлення, якщо йшлося про незалежність від чоловіка. Спроби жінок самореалізуватись не лише у сімейному житті привели до появи образу «нової жінки». Він втілював бажання жінок розкріпачити себе як особистостей. Поступово формується фемінний наратив у літературі, розширювалося коло тем, які ставали предметом обговорення і все більше привертала увагу суспільних діячів. Одним із проявів активності жінок того часу був «бунт дочок», що виступав проти усталених громадських звичаїв залежності жінки від чоловіка у сімейному та економічному житті. Цей бунт також свідчив про те, що жінки бачать свою роль не лише у пошуку чоловіка для створення сім'ї.

Зростання громадської активності жінок припало на 70-ті роки XIX ст. Участь у шкільних радах, допомога робочому класу, рухи за соціальні реформи показали що жінки теж можуть впливати на суспільство не менше за чоловіків. Одним із таких рухів був рух переселенок у Британії та Америці. Він був спрямований на покращення умов життя робітничого класу. Цей період також відзначається створенням незалежних робітничих організацій, що очолювались жінками або за їх активної участі. Роботодавці часто негативно ставились до подібних організацій та профспілок, крім того розширити активність жінкам заважали їхні домашні обов'язки. Проте не варто забувати, що з поширенням профспілкової діяльності потреби жінок-робітниць вносились до порядку денного (Bryson 2003: 88-89).

Таким чином, можна стверджувати, що жіночі рухи були не були формальними організаціями, а мали суттєвий вплив. Жінки поступово ставали обізнаними у справах збору коштів для діяльності організацій або клубів, втім ці організації не були спрямованими на фемінізм. Залишалась важлива проблема, на яку вказувала Мері Уолстонкрафт під час з'їзду в Сенека Фоллз в 1848 році, а саме право голосу. Воно вважалось ключовим правом, якого жінки були незаслужено позбавлені.

Після отримання політичних прав всередині суфражистської організації виникли дискусії, гострота яких призвела до розколів на різні течії. Наприклад, відхід від ліберальної основи руху та самої концепції рівних прав. Серед течій, які виникли, можна виділити ті які дотримувалися ліберальної концепції рівності права для всіх, та ті, які керувалися утилітаристською логікою, яка ґрунтувалась на ідеї відбору гідних для

отримання політичних прав. Для прикладу, одна з прихильниць ідеї відбору Керрі Чапмен Кет пропонувала позбавити права голосу тих, хто не має достатнього рівню матеріального доходу і віддати це право жінкам. Якщо поглянути на англійський досвід боротьби за права, то можна побачити селекцію за майновим цензом, що по суті ізолювало нижчі верстви населення від можливості голосувати, жінок з нижчих класів це стосується так само. Згідно з цією логікою, виборча система позбавляла участі в ній неосвічених мас, враховуючи класову систему. Деякі суфражистки вважали майновий ценз лише проміжною ланкою для досягнення загального виборчого права. Варто зважувати на те, що на кінець 19 століття навіть не всі чоловіки мали право голосу. Після набуття більшістю чоловіків цього права вимога про загальне виборче право розглядалася і сприймалася у суспільстві як спроба жінок виступити у ролі окремого класу, отримати низку своїх прав, що своєю чергою посилювало класові відмінності. Особливо сильно ця думка поширилася завдяки войовничим суфражисткам з «Women's Social and Political Union» (WSPU – «Жіночий соціально-політичний союз»), до яких найчастіше входили жінки із середнього класу. Організація позиціонувала себе як демократична та пролейбористська, але із залученням нових членів фокус діяльності організації переключився з жінок середнього класу на заможніших в силу їх більшої матеріальної підтримки. Ще пізніше характер організації ставав все більш авторитарним та недемократичним. У зв'язку з цими трансформаціями всередині організації розвивалась неприязнь до середнього класу і чоловіків як їх типових представників (Bryson 2003: 76).

Американський досвід боротьби за соціально-політичні права стикався зі ще більшим антидемократизмом через наявність расового питання. Американський суфражизм будувався в рамках боротьби проти рабства, але після набуття жінками політичних прав питання про права чорношкірого населення не лише залишались, а й загострювались. Після того як суфражистська кампанія перестала сприйматись як щось радикальне, суфражистки привернули увагу багатьох жінок, які були здебільшого консервативні у своїх поглядах. Тому становище чорного населення, за відсутності підтримки з боку будь-яких політичних сил, різко погіршилося, крім того, на це впливали і расові забобони в суспільстві (Bryson 2003:

86). Про права кольорових жінок взагалі не йшлося.

З іншого боку, можна виділити соціалістичний напрямок суфражистського руху. У своїй основі він так само має право голосу, але з певними відмінностями. Соціалістичний напрямок виступав за загальне виборче право, але не бачив в ньому фінальну ціль. Загальне виборче право виступало в цій концепції як відправна точка для кардинальних змін у суспільстві. Але не було жодної політичної сили, яка б ставило за мету боротьбу за право голосу для жінок. Це зумовлено недостатнім впливом жінок у політиці, тому думка про право голосу як кінцеву ціль не була репрезентативною і вела скоріше до стагнації ніж до політичного розвитку. Варто зазначити, що запровадження загального виборчого права використовувалося як метод отримання більшої кількості голосів на виборах.

Перша хвиля фемінізму, як прийнято вважати, бере свій початок зі з'їзду в Сенека-Фоллз. На цьому з'їзді обговорювались соціальні, громадянські та релігійні права жінок. По завершенні з'їзду було ухвалено 12 резолюцій, що закликали до надання конкретних прав, включаючи право голосу (The First Convention Ever Called 1848).

У той час жіночий рух був міцно пов'язаний з рухом, що виступав за скасування рабства (вони ще себе називали аболіціоністами). Лідери аболіціоністського руху, наголошували на загальному виборчому праві незалежно від раси (Seneca Falls Convention 2017). Проте ідея про загальне виборче право для всіх рас не зустріло підтримку серед білих жінок, незважаючи на всю роботу з боку чорношкірих. Тому рух за права жінок утвердився як рух білих, використовуючи расову ворожнечу як стимул до роботи.

Після прийняття 15-ї поправки в 1870 р. жіночі рухи значно активізувались і перетворились на суфражистські. Ця поправка давала право голосу чорношкірим чоловікам, що викликало суттєве занепокоєння серед жінок, що фактично після поправки ставило їх статусом нижче ніж колишні раби (15th Amendment to the U.S. Constitution).

Незважаючи на расистські настрої серед жіночого руху, суфражистками були поставлені радикальні цілі досягти рівних можливостей у виборчому праві, здобутті освіти та володінні власністю для білих жінок.

З розвитком жіночого руху на порядок денний висувалося питання про репродук-

тивні права жінок. Одним із прикладів певних досягнень у цьому сенсі є попри закону штату Нью-Йорк про використання протизаплідних засобів заснування в США клініки з контролю народжуваності. Пізніше було засновано клініку з назвою «Плановане батьківство».

У 1920 році Конгрес прийняв 19-ту поправку, що дало жінкам право голосу. Теоретично він давав право жінкам всіх рас, але практично чорношкірим жінкам, як і раніше, було важко реалізувати право голосувати, особливо на Півдні (19th Amendment to the U.S. Constitution).

19-та поправка стала найвизначнішим успіхом першої хвилі фемінізму. Після прийняття поправки всередині руху почались розколи. Можна відзначити діяльність окремих груп, що боролись за репродуктивні права, але спільної мети більше не було до 60-х років.

Суфражистська кампанія з самого початку поділилась на дві гілки. Перша ставила за кінцеву мету отримання виборчих та репродуктивних прав, друга – була менш ліберальною і схилилась до радикалізму; вони намагались досягти повної свободи та незалежності від чоловіків. Друга хвиля фемінізму починається з книги Бетті Фрідан «Жіноча містика», що вийшла 1963 року. До Фрідан були мислителі-феміністки, які згодом стали асоціюватися з другою хвилею – насамперед Симона де Бовуар, чия «Друга стаття» вийшла у Франції в 1949 р. і в США в 1953, але саме «Жіноча містика» стала феноменом. За три роки було продано 3 мільйони копій.

«Жіноча містика» виступає проти системного сексизму, що полягав в ізоляції жінки в рамках домогосподарства. Жінки вважали себе пригнобленими, про те існував стереотип, що якщо жінка незадоволена бути домогосподаркою, то вона зіпсована. Бетті Фрідан вважала жінок незаслужено пригнобленими системою, що не дає реалізувати їхні творчі та інтелектуальні здібності. По суті змістовно ця книга не внесла нічого нового в феміністичний дискурс, оскільки більшість проблем вже було висвітлено. Революційною «Жіноча містика» стала завдяки тиражу та масштабом кола читачів. Книга змусила домогосподарок по-іншому поглянути на існуючий стан та замислитись щодо несправедливості по відношенню до них.

У рамках другої хвилі було визначено, що особисті випадки набувають ознак системності. Це пов'язано з тим, що індивідуальні проблеми жінок у повсякденності, народженні дітей, стосунках

складають загальну картину, якщо розглядати індивідуальні випадки в сумі. Тобто, говорячи про пригнічення, виникає ідея пригнічення на державному рівні. Таким чином, феміністичний рух отримав новий культурний імпульс для своєї діяльності.

Фемінізм другої хвилі досяг кардинальних юридичних та законодавчих змін у суспільстві. Закон про рівну оплату праці оголосив про відсутність гендерного розриву в оплаті, але лише в теорії; в 60-70 ті роки ХХ ст. було надано право жінкам, незалежно від їхнього статусу, користуватись протизаплідними засобами, що дало гарантії репродуктивної свободи жінкам.

Фемінізм другої хвилі зосереджував свою увагу на можливості відкривати банківські картки під своїм ім'ям та можливість отримати іпотечну позику, захист від фізичного та сексуального насильства вдома та домагань на роботі. Також важливим напрямом діяльності жінок була зміна ставлення суспільства до жінок в силу поширеного стереотипу про жінок як домогосподарок та прикраси для чоловіка.

Жіночий рух другої хвилі теж не забував про проблеми расизму, але припускався помилок у контексті кольорових жінок. Феміністичні рухи активно використовували антикапіталістичну та антирасистську риторіку. Проте чорношкіре населення, особливо жінки, продовжували відчувати себе відчуженим від основної ідеї фемінізму. Це було зумовлено тим, що пригноблення чорношкірого населення відрізнялося від пригноблення білих жінок середнього класу.

«Жіноча містика» та її «проблема, у якій немає назви», відбивали інтереси білих жінок із середнього класу, які були змушені працювати для забезпечення собі комфортного життя. Для чорношкірих жінок наявність роботи поза їхнього дому не була суттєвою проблемою, тим більше що у більшості з них така робота вже була. Проблеми полягали в примусовій стерилізації чорного населення з обмеженими можливостями. І це все відбувалося разом зі спільними зусиллями, чорних і білих жінок за репродуктивні права. Як наслідок деякі чорні феміністки відмовилися від фемінізму, щоб зберегти жіночність.

Навіть із обмеженими можливостями фемінізм другої хвилі на піку свого розвитку був досить радикальним. Щоб налякати людей з метою сформувати негативне ставлення до жіночого руху, поширювались міфи про феміністок як агресивних жінок,

які масово спалюють бюстгальтери та не доглядають за собою. Хоча це було не більше, ніж міф, але це сформувало нові стереотипи щодо феміністок. Проте одна акція, де було спалення бюстгальтерів, відбулась у 1968 р. на протесті проти конкурсу краси «Міс Америка» як символу сексуальної об'єктивізації жінок та принизливого ставлення до жінок. Жінки викидували всі речі, які на їхню думку, означали об'єктивізацію жінок, в тому числі і бюстгальтери та журнали Playboy.

У 1980-ті роки поширювались стереотипні думки про жінок як дріб'язкових людей, що переймаються незначними проблемами та намагаються таким чином компенсувати свою самотність та відсутність чоловіка. Тоді вважалося, що чоловіки ніколи не візьмуть феміністку в дружини. Саме тому в суспільстві, вкорінився образ про феміністок як агресивних, самотніх та непривабливих ненависниць чоловіків. Цей образ почав бути канонічним, оскільки друга хвиля почала втрачати свою силу і продовжує переслідувати те, як ми говоримо про фемінізм сьогодні. Це також стане основою для позиціонування третьої хвилі жіночого руху у світі.

Немає ще твердої ясності щодо змісту та хронологічних меж третьої хвилі. Початком третьої хвилі вважають справу Аніти Хілл у 1991р. Вона свідчила проти кандидата Верховного суду за сексуальні домагання та зґвалтування на роботі. Це викликало цілий ряд подібних заяв проти проявів сексизму з боку впливових чоловіків. Однак Верховний суд проігнорував позов, що вивело питання про надмірну кількість чоловіків на керівних посадах на загальнонаціональний рівень. У 1992 р. в Палату представників пройшло 24 жінки, 3 жінки отримали місця в сенаті, що отримало дуже позитивну реакцію в суспільстві.

Основний фокус діяльності фемінізму третьої хвилі був зосереджений на боротьбі з сексуальними домаганнями та збільшенням кількості жінок на керівних посадах. Важливо відзначити теоретичний розвиток концепції фемінізму. На основі гендерних проблем та расової дискримінації було створено термін «інтерсекційність», щоб вказати перетин багатьох ознак дискримінації. Почали з'являтися гендерні теорії, де стверджується, що такі поняття, як стать і гендер розділені, а гендер може змінюватись, що своєю чергою легітимізує трансгендерів. У зв'язку з цим трансгендери почали включатись в сферу боротьби за

права і, відповідно, стали фундаментальною частиною інтерсекційного фемінізму.

Однією з ключових відмінностей між феміністками другої та третьої хвилі було сприйняття слова «дівчина». Активістки другої хвилі вимагали до себе ставлення як до дорослих жінок без зневажливості та глузування. Прихильники третьої хвилі, навпаки, вносили новий сенс у це слово, роблячи його більше надихаючим. По суті третя хвиля виступала як перезавантаження з точки зору мови та естетики жінок.

Частково третя хвиля боротьби за жіночність була відповіддю на антифеміністську реакцію 1980-х років, яка стверджувала, що друга хвиля була занадто радикальною, «непривабливою» і не жіночною, і що такі жінки не могли бути бажаними для чоловіків. Концептуально третя хвиля ґрунтувалася на переконанні, що заперечення жіночності є проявом мізогінії: на думку прихильників третьої хвилі, жіночність не менш важлива і цінна, ніж мужність або андрогінність. Також рух базувався на усвідомленні того, що ефективний фемінізм має враховувати як ризики, так і радощі патріархальних структур, які диктують стандарти краси, і що не варто засуджувати окремих жінок за вибір того, що їм приносить задоволення. Третя хвиля фемінізму відрізнялася своїм підходом і мовою від другої, проте їй бракувало потужної культурної підтримки, яка допомогла здобуткам другої хвилі (навіть «Рік жінок» був проривом, але після 1992 року кількість жінок у політиці швидко стабілізувалася). Ця хвиля була дифузним рухом без єдиної мети, тому не залишила за собою таких значних законодавчих змін, як, наприклад, 19-та поправка для першої хвилі або рішення у справі «Роу проти Вейда» – для другої.

Феміністки очікували приходу четвертої хвилі ще з 1986 року, коли у листі до Wilson Quarterly було висловлено думку, що вона вже наростає. У 2014 році інтернет-тролі намагалися запустити свою версію четвертої хвилі, просуваючи ідеї сексуалізації, худорлявості та боротьби з надмірною вагою, що суперечило ідеям третьої хвилі, намагаючись викликати розкол у феміністичному русі. Однак останніми роками, з початком рухів #MeToo та Time's Up, а також щорічними Жіночими маршами та рекордною кількістю жінок, які балотуються на керівні посади,

стає зрозумілим, що четверта хвиля справді почалася. Проте багато медіа досі описують #MeToo як рух, що належить до третьої хвилі фемінізму.

Сьогодні четверту хвилю фемінізму можна охарактеризувати як «фемінізм у мережі», оскільки активісти зустрічаються, обговорюють і організовують свою діяльність в Інтернеті. Активізм четвертої хвилі проявляється як у цифровому форматі (твіти з хештегом #MeToo), так і на вулицях (Жіночі марші), але його поширення і формування відбувається через мережу. Початок четвертої хвилі часто пов'язують з 2008 роком, коли такі платформи, як Facebook, Twitter та YouTube, стали широко використовуватись, а феміністські блоги, зокрема Jezebel і Feministing, набули популярності. До 2013 року ідея про четверту хвилю була настільки поширена, що про це писали в The Guardian.

Четверта хвиля ознаменувалася рухами #MeToo та Time's Up, але до цього були інші важливі ініціативи, як, наприклад, проект «Mattress Performance» Емми Сулкович, коли жертва зґвалтування в Колумбійському університеті носила матрац кампусом, поки її кривдника не виключили. Також значущими були кампанії четвертої хвилі, такі як #YesAllWomen після стрілянини в Каліфорнійському університеті в Санта-Барбарі та #StandWithWendy, коли Венді Девіс виступила проти закону про аборти в Техасі. Можна також вважати, що SlutWalks, які почалися в 2011 році на знак протесту проти ідеї, що жінки можуть запобігти зґвалтуванню, змінивши свій одяг, також належать до четвертої хвилі.

Як і весь фемінізм, четверта хвиля не є однорідним рухом. Для різних людей вона має різні значення. Однак основні ідеї, які були виділені як частина четвертої хвилі фемінізму ще у 2015 р., залишаються актуальними для багатьох її прихильників: це квір-фемінізм, секс-позитивність, інклюзивність транс-людей, бодіпозитивність та цифрова спрямованість. Також стверджується, що фемінізм четвертої хвилі не є мізандристським, але деякі прихильники в Інтернеті часто іронічно розмірковують про мізандрію, що, ймовірно, має більше прескриптивний, ніж описовий характер (Constance Grady 2018).

Dmytro Varych

PhD student, Department of Political Sciences

V.N. Karazin Kharkiv National University 4, Svoboda Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine

dmitrijvarich@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0002-7646-8067>**PREREQUISITES FOR THE EMERGENCE OF FEMINIST MOVEMENTS AND
FOUR WAVES OF FEMINISM**

The article describes the historical context and development of the feminist movement, starting with women's struggle for equal rights in society, politics and economics in chronological order. It analyzes how the first feminists achieved significant changes, including the right to education and property. Internal splits due to different approaches to achieving equality are taken into account.

The priorities of second-wave feminism in the twentieth century, when the emphasis shifted to social equality and personal freedoms for women, while continuing to fight for political, economic, and reproductive rights, are identified. The period of the second wave is emphasized by the interconnectedness of social and political life, namely, the problems faced by women in everyday life and at work are systemic in nature.

The features of the third wave feminist movement and its main goals are considered. The focus of the movement on more localized problems faced by women in everyday life and career development is emphasized. The characteristic features of third-wave feminism, the emergence of new issues in the feminist narrative (masculinity, femininity and androgyny as behavioral norms of men and women) are identified.

Attention is focused on the transformation of the feminist movement and its shift to the field of Internet activism with a high level of communication and social mobilization to draw attention to the problems. The factors of the transition to the fourth wave of feminism and its features are identified. In particular, the author mentions the use of information technology, which gave rise to such phenomena as social networks, blogs, and hashtags. Within the framework of the fourth wave, the author describes the pluralism of meanings of this movement for different groups of society.

Keywords: *feminism, feminist movements, equality, civil rights, suffragettes, social reforms, political rights, waves of feminism, social equality, emancipation, women's movement*

REFERENCES

1. Bryson, Valerie. 2003. Feminist Political Theory - An Introduction. 2-ге видання. Hampshire: Palgrave Macmillan. URL: [Bryson, Feminist Political Theory - An Introduction, 2nd ed \(2003\).pdf \(xyonline.net\)](#)
2. The first convention ever called to discuss the civil and political rights of women. 1848. *Seneca Falls*, N.Y., URL: [The first convention ever called to discuss the civil and political rights of women, Seneca Falls, N.Y., July 19, 20, 1848 | Library of Congress \(loc.gov\)](#)
3. Seneca Falls Convention (2017) URL: [Seneca Falls Convention - Definition, 1848, Significance | HISTORY](#)
4. 15th Amendment to the U.S. Constitution. *Library of Congress*. URL: <https://guides.loc.gov/15th-amendment>
5. 19th Amendment to the U.S. Constitution. *Library of Congress*. URL: <https://guides.loc.gov/19th-amendment>
6. Grady, Constance. 2018. The waves of feminism, and why people keep fighting over them, explained. *Vox*. URL: [The waves of feminism, and why people keep fighting over them, explained | Vox](#)

The article was received by the editors 4.03.2024.

The article is recommended for printing 19.04.2024

<https://doi.org/10.26565/2220-8089-2024-45-10>

УДК 327.8; 94(410+415)

Маріанна Михайлівна Марусинець

доцент кафедри історії та суспільних дисциплін, канд. філол. наук,
старший дослідник Науково-дослідного центру імені Тіводора Легоцькі

Закарпатського угорського інституту імені Ф. Ракоці ІІ,

пл. Кошута, 6, м. Берегово, 90200

maruszinec.marianna@kmf.org.ua, <https://orcid.org/0000-0001-7366-9328>

ОСОБЛИВОСТІ ІРЛАНДСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ ТА РОЗВИТОК ДІАСПОРИ У ВЕЛИКОБРИТАНІЇ

Розглянуто особливості ірландської еміграції та розвиток ірландської діаспори у Великій Британії, яка включає етнічних ірландців та їхніх нащадків за межами Ірландії. Ірландська діаспора є найбільшою групою меншин в Англії та Шотландії і становить найчисельнішу іммігрантську громаду у Великій Британії. Зазначено, що історичні відносини Великої Британії та Ірландії відрізняються від відносин з іншими країнами ЄС. Громадяни Ірландії мають вигідніші умови у Великій Британії, ніж громадяни інших країн ЄС. Підкреслено значення підписання англо-ірландського договору 1921 р. для запровадження правової конструкції захисту прав громадян обох країн та Угоди про Єдиний міграційний простір (ЄМП) для зберігання особливого правового статусу громадян Ірландії у Великій Британії. ЄМП гарантує взаємні права громадян Ірландії та Великої Британії на територіях один одного.

Доводиться, що ірландська діаспора зіграла важливу роль у соціально-економічному та політичному розвитку Великої Британії, зокрема в будівництві та транспорті, особливо в Англії та Шотландії. Ірландці створили емігрантські мережі, включно зі щоденною газетою «The Irish Post» і Федерацією ірландських товариств. Відзначена сильна політична присутність Ірландської діаспори у Великій Британії. Дана оцінка конфлікту у Північній Ірландії, який викликав широкий резонанс серед ірландської діаспори у Великій Британії. Деякі емігрантські організації засудили кампанію Ірландської республіканської армії (ІРА) Війовничі активісти діаспори підтримували республіканські устремління і критикували британський «імперіалізм».

Ключові слова: Республіка Ірландія, Велика Британія, Англія, Шотландія, діаспора, емігранти, імміграція, Єдиний міграційний простір(ЄМП).

Як цитувати: Марусинець, М. М. 2024. Особливості ірландської еміграції та розвиток діаспори у Великобританії. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Питання політології»* 45: 75-86. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2024-45-10>

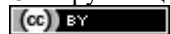
In cites: Marusynets, Marianna. 2024. Peculiarities of Irish emigration and development of the diaspora in the UK. *The journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series «Issues of Political Science»* 45: 75-86. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2024-45-10> (in Ukrainian)

Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що міграція ірландців до Великобританії була безперервним процесом з найдавніших часів донині. Історія ірландської діаспори переплетена з історією англійського колоніального правління і після здобуття Ірландією незалежності – з постколоніальною

взаємозалежністю. Протягом 120-річного періоду з 1801 р. до 1921 р. з Ірландії емігрувало близько 8 млн. осіб. Близькість Ірландії та Великобританії спричинила постійне переміщення людей між двома островами. Цей рух був схильний до коливань залежно від політичних, економічних і соціальних умов в обох країнах.

Сьогодні мільйони громадян Великобританії мають ірландське походження або право на отримання ірландського паспорта, оскільки їхні батьки, бабусі та дідусі

© Марусинець М. М., 2024.

This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0.

народилися в Ірландії. За оцінками авторитетного британського видання «The Guardian», близько шести мільйонів людей, які живуть у Великій Британії, мають хоча б одного ірландського дідуся чи бабусю – приблизно 10 % населення Великобританії. Сьогодні термін «британські ірландці» використовується для позначення осіб ірландської національності, які мігрували з острова Ірландія до Великобританії, а також їхніх нащадків, що народилися у Великій Британії (Bowcott 2006).

До середини 1930–х рр. Великобританія стала найкращим місцем призначення для значної частини ірландських мігрантів. Економіка Великобританії воєнного часу (1939–1945 рр.) і наступний повоєнний бум залучили значну кількість ірландців у міста країни, включаючи Лондон, Ліверпуль, Манчестер, Бірмінгем, Глазго і Лутон. Міжконфесійне насильство на острові Ірландія, що тривало з 1968 р по 1998 р. до, до підписання Угоди Страсної п'ятниці 1998 р. (Northern Ireland Act 1998), а також його подальші економічні наслідки були ще одним істотним чинником, що вплинув на еміграцію ірландців, як з Республіки Ірландія, так і з Північної Ірландії перед усім до Англії та Шотландії.

Міграційна тенденція почала змінюватись лише у 1990–х рр. з економічним процвітанням – періодом так званого «кельтського тигра», що тривав до початку світової фінансово-економічної кризи 2008 р. У цей період констатується масове повернення ірландських емігрантів на батьківщину не лише з Великобританії, а й з інших країн компактного проживання ірландських емігрантів. Економічний крах так званого «кельтського тигра» став причиною пошуку молодими ірландцями економічного притулку в усталених діаспорних громадах чи у нових включно з Великою Британією.

У 1997 р. уряд Республіки Ірландія опублікував «Білу книгу» із зовнішньої політики, в якій говорилося, що у Великій Британії проживає близько двох мільйонів ірландських громадян. Перепис населення 2011 р. також показав, що ірландці частіше обіймають керівні або професійні посади, ніж ті, кого відносять до «білих британців» (Data and analysis from Census 2011). Дані, опубліковані у червні 2011 р., свідчать про те, що еміграція ірландців до Великобританії з 2010 р. почала зростати. Однак перепис населення Великобританії у 2021 р. засвідчив той факт, що кількість ірландців, які

народилися у Великобританії почала скорочуватися (D'Angelo 2022).

Проте за межами Великої Британії кількість громадян країни, які мають ірландське коріння значно збільшилося. Це дає підстави говорити про феномен «глобального ірландця». На сьогодні констатується збільшення ірландських культурних і громадських центрів по всій Великій Британії, а ірландська громада сьогодні процвітає. Кількість людей, що звертається до цих центрів, а також ті, хто бере активну участь у проведенні заходів у цих культурних центрах, підтверджують зростаюче розмаїття ірландського населення по всій Британії та інтерес до ірландської культури з боку британців.

У вітчизняній історіографії констатується недостатня кількість робіт, що присвячені проблемам ірландських емігрантів та особливостям розвитку ірландської діаспори у Великобританії. Тому джерельною основою дослідження став науковий доробок американських, ірландських та європейських дослідників. У контексті цього дослідження необхідно виокремити науковий доробок, присвячений проблемам емігрантів, політики Великобританії щодо громадян Республіки Ірландія та британцям ірландського походження, а також функціонування ірландської діаспори у Сполученому Королівстві. У цьому контексті на особливу увагу заслуговують наукові розвідки таких дослідників, як А. Д'Анджело, Л. Харт, Д. Кренгл, Г. Доусон, Б.Хейзлі, Ф. Рулстон, Д. Кертіс, К. Бартон, Г. Стердж, Е. Ділейні, Д. МакРейлд, К. Кенні, А.Дуглас, Д.Бредлі, Г.Лі та інші.

Серед нових публікацій інтерес становить колективне дослідження британських дослідників «Голоси з тіні: Пам'ять про конфлікт між поколіннями та північноірландська ідентичність другого покоління в Англії». У цьому дослідженні підкреслюється неоднорідність ірландської ідентичності другого покоління у Великій Британії. Проте різновиди самоідентифікації, яких дотримуються діти батьків-ірландців, що виросли в Англії, залишаються майже повністю недослідженими. Дане наукове дослідження заповнює цю прогалину, досліджуючи зв'язок між спогадами, що були передані батьками про етнополітичний конфлікт у Північній Ірландії (1969–1998 рр.) і формами ідентичності та саморозуміння, які ці діти розвивають протягом свого життя в Англії. Спираючись на оригінальні усноісторичні свідчення та використовуючи концепції «нарративного успадкування і постпам'яті» як інтерпретаційні інструменти, дослідження

демонструє складний взаємозв'язок, що існує між різноманітними підходами батьків до обміну пам'яттю та обговоренням успадкованої пам'яті про конфлікт їхніми дітьми, коли вони дискурсивно позицінують себе в сучасному англійському суспільстві (Harte, Crangle, Dawson, Hazley, Roulston 2024).

На основі уважного прочитання п'яти усноісторичних інтерв'ю аналіз розкриває спектр творчих практик «поствам'яті» та прояву ідентичності, за допомогою яких оповідачі активно визначають себе у зв'язку зі значеннями, які вони приписують успадкованим спогадам або їх відсутності, коли вони орієнтуються у своїх заплутаних транснаціональних зв'язках і уподобаннях. У статті також досліджується, як ці практики і дії тонко реагують на зміну ставлення оповідачів до їхньої наративної спадщини в міру того, як їхній досвід та усвідомлення власного життя та життя їхніх батьків поглиблюються протягом життя (Harte, Crangle, Dawson, Hazley, Roulston 2024).

Всебічне уявлення про життя ірландців у Великій Британії представляють інтернет-ресурси «Ірландія у Великій Британії» (Ireland in Great Britain) та «Ірландці у Британії» (Irish in Britain). На цих веб-ресурсах можна детально дізнатися про торговельну, громадську, культурну, дипломатичну та ділову активність Республіки Ірландія та британців ірландського походження у Великій Британії. Наводяться інтерв'ю відомих політичних діячів, зірок кіно і шоу-бізнесу, письменників і простих британців ірландського походження.

Абсолютно повна інформація про життя ірландської діаспори, її проблеми та досягнення у Великій Британії представлена на інтернет-ресурсі Бібліотека Палати громад Великої Британії. На ресурсі аналізуються двосторонні відносини Великобританії та Республіки Ірландія. Цікавим є дослідження, що пов'язані з впливом виходу Великобританії зі складу ЄС – Брексітом на двосторонні відносини і на ірландську діаспору. У цьому контексті досліджуються проблеми та перспективи Єдиного міграційного простору (ЄМП) між Республікою Ірландія та Великобританією (Curtis, Barton, Sturge 2017).

Під час вивчення проблем ірландської еміграції та діаспори у Великій Британії представляє інтерес проект «Crosscare», що є результатом роботи великої кількості громадських організацій у Великій Британії, діяльність яких спрямована на підтримку громадян ірландського походження з різних актуальних питань. Проект підтримки

ірландської діаспори «Crosscare» запустив новий веб-сайт – «diasporasupport.ie!». Цей спеціальний веб-сайт дозволяє отримати всю останню інформацію з підтримки громадян Ірландії, які виїжджають за кордон і повертаються до Ірландії. З новими зручними функціями та ресурсами, «diasporasupport.ie» був розроблений з урахуванням інтересів «глобальних ірландців». Цей новий веб-сайт дає змогу громадянам Ірландії ухвалювати обґрунтовані рішення про еміграцію та повернення на батьківщину (Launching diasporasupport.ie! 2023).

Будучи найбільшою громадою мігрантів у Великій Британії, ірландці створили емігрантські мережі. «The Irish Post» – періодичне видання ірландської діаспори, що засновано у 1970 р., є всеосяжним новинним ресурсом, яке відбиває основні проблеми ірландців у Великій Британії. Лише за три роки потому було створено Федерацію ірландських товариств, покликану активізувати громадські центри й організації, що з'являються по всій Великій Британії.

Основна мета дослідження полягає у вивченні та аналізі ірландської еміграції, умов розвитку та проблем ірландської діаспори у Великій Британії.

У період масової еміграції ірландського населення перш за все промисловість Британії приваблювала переселенців з острова Ірландія. У цей період, наприкінці XVIII ст., чисельність населення Ірландії скоротилася вдвічі і складало близько 4 млн. осіб, що було більш ніж удвічі менше, ніж в Англії – 7 млн. осіб. Катастрофічне скорочення населення Ірландії сталося завдяки вирощуванню картоплі починаючи з 1720-х рр., яка збільшила поживну здатність ділянки землі втричі. Завдяки цьому, населення Ірландії подвоїлося у період з 1780 р. по 1831 р., коли воно становило майже 8 млн. осіб. Однак незабаром чисельність населення Ірландії різко скоротилася – картопляна хвороба 1845, 1846 і 1848 рр. знищила основу зростання населення Ірландії. У період з 1845 до 1855 р. більше мільйона осіб померли від голоду, а лише за десятиліття з 1845 р. по 1855 р. понад 2 млн. осіб емігрували.

В Англії не було жодного середнього або великого міста без ірландського співтовариства, і збіднілий ірландський робітник був поглинений індустріальним розвитком Англії та розширенням її імперії. Вже у 1830 р. британська армія була суттєво залежна від ірландських наборів. До 1830 р. ірландці становили 42 відсотки довгострокової армії Британії, підтримуючи порядок в Ірландії та

просуваючи інтереси Британії в колоніях, особливо в Індії, і в Опіумній війні 1839–1842 рр. у Китаї. Вплив великих ірландських спільнот на англійські промислові конкурбації XIX ст. був не тільки економічним, а й політичним. Наприклад, чверть населення Ліверпуля була ірландцями або ірландського походження, і до 1929 р. ірландське населення північного кінця Ліверпуля обирало ірландського націоналіста в члени парламенту Вестмінстера (Delaney 2000).

Однією з причин тривалої еміграції після середини XVIII ст. була нездатність Ірландії виробляти свій власний капітал, її економіка просто не могла забезпечити своє населення, і хоча велика, але невизначена кількість людей переїхала на Британський материк між 1841 і 1925 рр., сталася масова еміграція за межі британських берегів: чотири з половиною мільйони емігрували до США, близько 75 тис. до Канади і майже 400 тис. до Австралії. До 1911 р. третина всіх народжених в Ірландії людей жили за кордоном. Констатується поява антиірландського расизму у цей період. Ірландські емігранти XIX ст. часто були об'єктом расистського дискурсу приниження. В Англії з середини XVIII ст. у наукових колах були еволюційні дебати, які призвели расистських ідеологів до частих порівнянь ірландців з мавпами (MacRaild 1999).

Відтак, у цілому, можна констатувати, що роль Ірландії в Британській імперії сама по собі становить значний інтерес. Ірландія була колонією імперії – або, в кращому разі, явно підлеглим партнером Сполученого Королівства. Проте ірландці також зіграли помітну роль у завоюванні, заселенні та управлінні іншими британськими колоніями за кордоном. Деякі історики побачили у цьому парадокс. Проте немає нічого аномального у тому, що представники одного колонізованого народу допомагають керувати своєю батьківщиною або іншими частинами тієї ж імперії.

Насправді, як правило, європейська колонізація в Азії, Африці та Америці спиралася на місцевих партнерів і союзи. Індійці, наприклад, допомагали керувати Індією, а також у величезній кількості служили в британській армії як усередині країни, так і за кордоном. Ірландія, проте, посідала вельми своєрідне становище в імперії. На відміну від інших колоній, вона посилала представників до парламенту; і ірландців можна було зустріти в кожній частині імперії – не тільки як солдатів, адміністраторів і лікарів в Індії та місіонерів

в Азії та Африці, але також, у набагато більшій кількості, як мігрантів і поселенців у Північній Америці, Австралії та Новій Зеландії. На кожного британського офіцера ірландського походження припадали десятки інших, які, записуючись до британської армії, скоріше, з економічних, ніж з патріотичних причин, і, часто, виходили озлобленими або радикалізованими через цей досвід (Kennedy 2017).

Служба британській імперії сприяла розселенню ірландців по всьому світу, що могло вбити їх або дати їм основу для кар'єри. Однак служба в армії ніколи не була основою для ірландської еміграції. Переважна більшість ірландських емігрантів були не імператорськими слугами, а звичайними чоловіками, жінками і дітьми. До цього великого руху людей слід підходити не просто як до суми життєвих історій окремих людей, але як до колективного феномена, який допоміг визначити ірландців як народ. За всього різноманіття і відмінностей усередині нього досвід ірландської еміграції як масового руху має впізнаванні й виразні контури. Це також може допомогти науковцям почати розуміти саму ідею діаспори та її роль у світі (Kennedy 2017).

Незважаючи на ірландську незалежність, еміграція тривала впродовж 1920–х і 1930–х рр. У цей період констатується зниження еміграції до Сполучених Штатів, що частково було пов'язане з Великою Депресією, і з середини 1930–х рр. Великобританія стала основним напрямком для ірландських емігрантів. Під час Другої світової війни ірландські жінки та чоловіки становили цінний трудовий резерв для Великобританії та призвели до появи живої молодшої лондонської ірландської культурної сцени.

Еміграція тривала протягом усього XX ст.; понад півмільйона ірландців вирушили до Великої Британії під час Другої світової війни, щоб працювати в промисловості і служити в британських збройних силах. У повоєнну епоху відновлення кількість іммігрантів почала зростати, багато хто з них оселявся у великих містах Великої Британії. З 1950–х і 1960–х рр. ірландці стали асимілюватися з британським населенням. Згідно з переписом населення 2001 р., близько 850 тис. осіб у Великій Британії народилися в Ірландії (The 2001 Census of Population).

Найбільші ірландські громади встановлені переважно у великих і малих містах: у Лондоні, що має одну з основних громад ірландського походження за межами Ірландії, Ліверпулі, який обрав перших ірландсь-

ких націоналістів членами парламенту, Глазго, Брістолі, Сандерленді та Портсмуті. Великі промислові міста, такі як Салфорд, Манчестер, Лутон, Ковентрі, Бірмінгем, Шеффілд, Вулвергемптон, Кардіфф, а також частини Ньюкасла та Ноттінгема також мають великі діаспори через промислову революцію і автомобілебудування у 1960–х та 1970–х рр. Такі міста, як Хебберн, Джарроу та Коатбрідж, як відомо, отримали прізвисько «Маленька Ірландія» через велику кількість ірландців (Douglas 2022).

Центральним для ірландської громади у Великій Британії були стосунки громади з Римо-католицькою церквою, завдяки чому вона зберігала сильне почуття ідентичності. Церква стає найважливішим центром життя серед деяких іммігрантів та їхніх нащадків. Найбільша етнічна група серед римо-католицького духовенства Британії залишається ірландською, де верхні шари церковної ієрархії мають переважно ірландське походження. Колишнім главою Римо-католицької церкви в Шотландії є кардинал ірландського походження К. О'Браєн.

Шотландія зазнала значного обсягу ірландської імміграції, особливо до Глазго, Единбурга та Коатбриджа. Це призвело до створення кельтського футбольного клубу в 1888 р., який збирав гроші на допомогу громаді. Подібним чином ірландська спільнота в Лондоні сформована Лондонським ірландським клубом регбі. За даними перепису 2001 р. у Шотландії 50 тис. осіб, ідентифікованих як такі, що мають ірландське походження. У Лондоні знову проводиться офіційне публічне святкування Дня Святого Патрика, яке, хоча й було скасовано у 1970–х рр. через республіканське насильство в Ірландії, тепер знову є національним святом, і понад 60 відсотків населення регулярно відзначають цей день незалежно від свого етнічного походження (Bradley 2007).

Ірландці у Великій Британії зробили значний і багатогранний внесок у соціальний, економічний і культурний розвиток країни. Життя ірландців і британців переплітається протягом тисячоліть, маючи багату історію взаємодії та взаємного впливу. Н. Галлахер, голова організації «Ірландська спадщина» (англ. Irish Heritage), що відзначає творчість ірландських письменників, композиторів, співаків і музикантів, які намагаються утвердитися як професіонали у Великій Британії та за її межами, назвав внесок ірландців у культурне життя Британії «незліченним» (Irish people's contribution to British life is incalculable 2014).

Ірландці зберегли сильну політичну присутність у Великій Британії, здебільшого в Шотландії, в органах влади і на національному рівні. Колишні прем'єр-міністри Д. Кемерон, Т. Блер, Дж. Мейджор і Дж. Каллаган були серед багатьох жителів Британії, які мають частково ірландське походження. У минулому ірландці також мали політичний вплив – два прем'єр-міністри Великої Британії В. Петті, другий граф Шелбурн, і А. Велслі, перший герцог Веллінгтон, – народилися в Ірландії. Під час їхнього правління Ірландія входила до складу Сполученого Королівства Великої Британії та Ірландії.

Протягом десятиліть ірландська робоча сила була найважливішим компонентом британської будівельної індустрії: ірландські робітники зіграли ключову роль у створенні найперших тунелів для лондонського метро, а також у більш сучасних проектах, таких як лінія «Вікторія». Крім того, ірландці зробили значний внесок у розвиток Національної служби охорони здоров'я (НСЗ). Під час свого державного візиту до Великої Британії у 2014 р. тодішній президент Республіки Ірландія М. Гігінс віддав данину поваги їхнім заслугам. Станом на вересень 2021 р. майже 14 тис. співробітників НСЗ в Англії вказали свою національність як ірландську. У це число входять трохи менше ніж 2,4 тис. лікарів і понад 4,5 тис. медсестер (NHS Workforce Statistics 2021).

Навіть після нового економічного підйому у 1990–х рр. в Республіці Ірландія еміграція продовжувала збільшувати британську ірландську спільноту. У 2000 р. близько 850 тис. ірландців проживали у Великобританії. Але крім вражаючого успіху молодих ірландських випускників, багато ірландців у Британії все ще жили в поганих умовах і страждали від високих показників смертності. Оскільки Республіка Ірландія ставала багатшою, виникли розмови про репатріацію або принаймні про допомогу бідним ірландцям у Великобританії. Те, що зробило і продовжує робити ірландську діаспору особливою, – це її унікальна динаміка, заснована на більш-менш безперервному переселенні нових мігрантів. Еміграція була постійним явищем в історії ірландської національної держави, і багато хто бачив це як основний недолік самостійної ірландської держави. Але ця ж міграція також сформувала характер і жвавість її діаспори. У сферах ідей і культури діаспора забезпечила постійне «бурління», яке захистило Ірландію від культурного ізоляціонізму і провінціалізму.

лізму від її більшого острівного сусіда (Lee 2009).

У 2021 р. в Англії та Уельсі проживало на 80 тис. осіб ірландського походження менше, ніж десятиліттям раніше. Це один із висновків, що випливають із даних перепису населення Великої Британії, нещодавно опублікованих та проаналізованих Управлінням національної статистики. Результати перепису населення змусили багатьох говорити про скорочення діаспори. Однак необхідно враховувати аналіз повних даних перепису населення 2021 р. Дійсно, кількість людей, які народилися в Республіці Ірландія і проживають в Англії та Уельсі у 2021 р., дорівнює 324 670, що означає скорочення більш ніж на 82 687 осіб – приблизно на 20 відсотків порівняно з переписом 2011 р. Аналогічним чином кількість народжених у Північній Ірландії скоротилася з 214 988 до 198 344 осіб. Однак ця значна зміна відбулася на тлі загального збільшення населення, яке народилося за межами Великої Британії, яке зросло з 7,5 млн. у 2011 р. до 10 млн. у 2021 р. – приблизно на 33 відсотки (D'Angelo 2022).

Таким змінам у показниках статистики сприяло безліч чинників, включно з віковим складом ірландського населення у Великій Британії (значно старше за середній показник по країні) та історичною зміною міграційних тенденцій, включно зі значним елементом зворотної міграції до Республіки Ірландія. Фактично можна прогнозувати подальше скорочення їхньої чисельності найближчими роками, оскільки перші покоління ірландських мігрантів стають старшими.

З метою збереження ірландської культурної, історичної та етнографічної спадщини у Великій Британії створено кілька великих проектів. Наприклад, інтерес становить проект усної історії про ірландських медсестер на пенсії та їхній неоціненний внесок у національну систему охорони здоров'я. Зі свого боку, ірландська громадська організація у Великій Британії – «Ірландці в Британії» (Irish in Britain) нещодавно оголосила нову ініціативу, що фінансується Національним Фондом Спадщини і спрямована на збереження ірландської культурної спадщини у Великій Британії (Forgotten Irish 2024).

Необхідно зазначити, що зосередження уваги лише на даних про «країну народження» може призвести до спрощеного сприйняття ширшої картини. Якщо поєднати статистичні дані про громадянство, національну ідентичність та етнічну приналеж-

ність, в історію додаються нові нашарування. Візьмемо, наприклад, дані перепису про «наявність паспорта». У 2021 р. в Англії та Уельсі проживало 364 725 осіб, у яких був паспорт, виданий Ірландською Республікою. Ця кількість являє собою лише дуже невелике скорочення (–2,1%) порівняно з переписом 2011 р. (372 389) і майже компенсує скорочення кількості ірландців «за народженням». При аналізі перепису населення необхідно враховувати, що також дані про етнічну приналежність відображають лише частину другого і третього поколінь ірландської спадщини (D'Angelo 2022).

Можна припустити, що у цьому випадку дається взнаки ефект Брекзиту: люди, які раніше мали британський паспорт, подали заяви на отримання ірландського завдяки сімейним зв'язкам. Можливо, це прагматичний вибір, але він також став приводом для багатьох прийняти свою ірландську спадщину в умовах після виходу Великобританії зі складу ЄС – Брекзиту.

Понад 507 тис. осіб у Великобританії назвали себе в переписі «білими ірландцями», більшість з яких народилися в Ірландії. Майже третину – 32 відсотки – білого ірландського населення становлять пенсіонери, в той час як в Англії та Уельсі їх майже п'ята частина – 19 відсотків. Сам факт, що у категоріях перепису населення ірландці змішуються із «білими», викликає дедалі більшу проблему. У період із 2011 р. до 2021 р. в Англії та Уельсі відбулося помітне збільшення кількості «змішаних або множинних етнічних груп»: з 1,2 до 1,7 млн. осіб – 2,9 відсотка всіх жителів (D'Angelo 2022). Хоча і зараз є люди, які приїжджають з Республіки Ірландія до Великої Британії на роботу, у будь-якому разі їхня кількість, можливо, врівноважується смертністю серед старших поколінь. Також необхідно враховувати той факт, що чимало дітей ірландських іммігрантів тепер вважають себе швидше британцями, ніж ірландцями (Nickman 2020: 152).

Управління національної статистики (УНС) публікує оцінки чисельності населення за країнами народження і громадянства, засновані на даних щорічного медичного обстеження населення. Оскільки ці дані засновані на вибірці, вони схильні до певної невизначеності. За оцінками УНС, у середньому за рік по червень 2021 р. у Великій Британії мешкало 412 тис. осіб, які народилися в Республіці Ірландія. Справжня цифра, найімовірніше, перебуває в діапазоні від 377 тис. до 447 тис. За оцінками УНС, у Великій

Британії також проживало близько 370 тис. громадян Республіки Ірландія. Справжня цифра, найімовірніше, становить від 336 тис. до 404 тис. (Population of the UK by country of birth and nationality 2021).

Оцінка УНС за національністю не завжди дає чітке уявлення про людей, які мають ірландське громадянство або мають на нього право. Щорічне медичне обстеження населення фіксує тільки одне громадянство людини, а це значить, що деякі люди, які є громадянами Ірландії та іншої країни (або країн), найімовірніше, не потраплять у цю цифру. До цієї цифри також не включені всі жителі Великої Британії, які мають право на ірландське громадянство. Більшість людей, які народилися в Північній Ірландії, можуть претендувати на ірландське громадянство, як і люди, народжені в інших країнах, чий батьки, бабусі й дідусі були ірландцями або народилися в Ірландії (Entitlement to Irish citizenship 2021).

На двосторонні ірландсько-британські відносини, а також на еміграцію ірландців і розвиток ірландської діаспори у Великій Британії істотно вплинув етнополітичний конфлікт у Північній Ірландії (1968–1998 рр.). Коли Ірландію було розділено у 1921 р., Північна Ірландія залишилася у складі Сполученого Королівства. З кінця 1960–х рр. ірландські республіканці (що представляли місцеве католицьке населення та мали ліву спрямованість), які прагнули незалежної, об'єднаної Ірландії, вели, на їхню думку, «антиімперіалістичну» партизанську кампанію проти британського правління. Головною силою, що протидіяла Великій Британії, була Ірландська республіканська армія (ІРА). Своєю чергою головним противником ІРА став протестантський Помаранчевий орден і праворадикальні протестантські організації, що підтримували його.

У Північній Ірландії конфлікт спровокував низку заходів у відповідь, серед ірландської діаспори у Великій Британії. Деякі організації ірландської діаспори, особливо ірландські клуби та об'єднання в рамках Федерація ірландських товариств (ФІТ) – публічно засудили кампанію ІРА і пообіцяла зробити позитивний внесок у громадське життя Великої Британії. ФІТ була сформована у 1973 р. для об'єднання зростаючої кількості ірландських центрів по всій країні і позиціонувала себе як «офіційний» голос ірландців у Великій Британії. Хоча деякі з провідних діячів ФІО прагнули до возз'єднання Ірландії, вони відкидали і засуджували кампанію ІРА, віддаючи

перевагу конституційній політиці (Federation of Irish Societies 2011). Навпаки, більш войовничі активісти діаспори сформували Представницьку групу ірландців у Британії в 1981 р., яка зайняла протилежну позицію. Підтримуючи республіканські устремління, ці радикальні емігранти стверджували, що британський «імперіалізм» спричинив конфлікт у Північній Ірландії. Їхня критика британської держави також лягла в основу їхніх кампаній проти дискримінації та маргіналізації, від яких страждають багато ірландців у Великій Британії (Irish Diaspora Activism and Memory 2024).

Північноірландський конфлікт залишив незгладимий слід у свідомості багатьох британців ірландського походження. Дослідження сімейної пам'яті важливі для розуміння минулого і сьогодення, оскільки вона відіграє ключову роль у передачі соціальних і політичних цінностей. Ірландська ідентичність другого покоління у Великій Британії неоднорідна. Діти ірландських батьків в Англії стикаються з різними формами самоідентифікації. Спогади батьків про заворушення у Північній Ірландії впливають на самоідентифікацію їхніх дітей. Діти адаптуються до успадкованої конфліктної пам'яті, позиціонуючи себе по-різному в сучасному англійському суспільстві (Harte, Crangle, Dawson, Hazley, Roulston 2024).

У цілому можна констатувати, що Республіка Ірландія має давню історію зі Сполученим Королівством, і вважається, що ці дві країни досить тісно переплетені. Республіка Ірландія наслідує приклад Сполученого Королівства. Дві країни мають доволі бурхливу історію, що характеризується війнами, боротьбою та переговорами. Оскільки дві країни так пов'язані між собою як географічно, так і політично, вони йдуть схожими шляхами у своїй зовнішній політиці. У сфері зовнішньої політики дві країни уклали низку угод, які вказують на те, що Ірландія наслідує приклад Сполученого Королівства. Серед інших зовнішньополітичних заходів – врегулювання спорів, торговельні угоди. Перша з них пов'язана з кордоном між Північною Ірландією та Республікою Ірландія. Навколо цього кордону розгорівся один із найтриваліших конфліктів у світі, який завершився у 1998 р. підписанням Угоди Страсної п'ятниці (Northern Ireland Act 1998). Ця угода визначила характер політичних, економічних і географічних відносин між Республікою Ірландія та Сполученим Королівством, Республікою Ірландія та Північною

Ірландією, а також Північною Ірландією та Сполученим Королівством (Brassil 2018).

Крім того, Ірландію можна розглядати як послідовника Сполученого Королівства в інших економічних і зовнішньополітичних угодах. Однією з найбільш помітних є Шенгенська зона. Республіка Ірландія та Сполучене Королівство є двома країнами, які відмовилися від участі в угоді, що має на меті полегшення потоку товарів і послуг по всій Європі. Шенгенська зона була створена для скасування прикордонного контролю та координації процедур отримання віз і притулку. Однак Республіка Ірландія і Велика Британія вирішили, що з міркувань безпеки для обох країн буде краще, якщо потік людей, послуг і товарів через кордон буде здійснюватися на їхній власний розсуд (Brassil 2018).

На Республіку Ірландія, безумовно, має значний вплив Брекзйт, оскільки вона межує з Північною Ірландією, яка є частиною Великої Британії. Республіка Ірландія, яка наразі залишається відданою членству в ЄС, є єдиною країною ЄС, яка має спільний сухопутний кордон з Великою Британією. Наразі цей кордон дозволяє вільно переміщатися з Північної Ірландії до Республіки Ірландія. Ця проблема є ключовою частиною переговорів між Республікою Ірландія, Великою Британією та ЄС з метою недопущення прикордонного контролю. Контрольно-пропускні пункти на цьому кордоні не з'являлися з часів Угоди Страсної п'ятниці 1998 р. (Northern Ireland Act 1998), яка поклала край війні між двома країнами.

Наразі ірландський уряд прагне забезпечити якомога менше бар'єрів для торгівлі та подорожей між сухопутним кордоном. Єдиний міграційний простір (англ. Common Travel Area) – це спеціальний міграційний простір між Республікою Ірландія та Великою Британією, островом Мен і Нормандськими островами. Громадяни Великої Британії та Республіки Ірландія можуть вільно подорожувати територією Єдиного міграційного простору (ЄМП), не піддаючись паспортному контролю. Велика Британія та Республіка Ірландія проводять окрему імміграційну політику, проте існує значний ступінь практичної співпраці та координації політики для забезпечення безпеки ЄМП (The Common Travel Area 2023).

У цілому можна констатувати, що історичні відносини Великої Британії з Республікою Ірландія сильно відрізняються від відносин Великої Британії з іншими державами-членами ЄС. Це означає, що

громадяни Республіки Ірландія, які перебувають у Великій Британії або бажають приїхати до неї, перебувають у набагато вигіднішому становищі, ніж громадяни інших країн ЄС, і це становище зберігається після набрання чинності Угоди про Брекзйт 31 грудня 2020 р. Після підписання англо-ірландського договору 1921 р., який уможливив створення Ірландської вільної держави, було вжито різних правових заходів для захисту прав британських та ірландських громадян, які проживали або хотіли стати резидентами на територіях одна одної, що привело до створення ЄМП. Коли Республіка Ірландія була утворена шляхом ухвалення Закону 1948 р., положення угод, що стосуються ЄМП, були передані та збережені між Великою Британією і Республікою, захищаючи взаємні права їхніх громадян. Ці положення були збережені після того, як обидві країни вступили до ЄС, і залишилися після Брекзйту (Peterson 2022).

Громадяни Республіки Ірландія мають особливий статус у законодавстві Великої Британії, який не тільки існує, а й виник ще до того, як вони стали громадянами ЄС, коли обидві країни були його членами. Одним словом, Республіка Ірландія не вважається «іноземною державою», з точки зору законодавства Великої Британії, а ірландські громадяни не вважаються «іноземцями». Більше того, ірландські громадяни розглядаються як такі, що мають постійний імміграційний дозвіл на перебування у Великій Британії з моменту отримання «звичайної посвідки на проживання». Цей особливий статус впливає на права громадян Республіки Ірландія в низці сфер, включно з правом на отримання британського громадянства, правом голосувати і виставляти свою кандидатуру на виборах, а також правом на отримання деяких соціальних допомог (The Common Travel Area 2023).

Особливий статус громадянина Республіки Ірландія законодавчо закріплено у розділі 1 (3) Закону про імміграцію ще у 1971 р., в якому йдеться про те, що особи, які домагаються в'їзду до Великобританії з Республіки Ірландія, не підлягають імміграційному контролю. Таким чином, ЄМП передувє вступу Великобританії до ЄС і уряди Великобританії та Ірландії зобов'язалися зберегти його після Брекзйту. У законодавстві Великобританії про Брекзйт є спеціальний пункт, присвячений підтвердженню прав громадян Ірландії у Великій Британії, коли вони більше не можуть покладатися на свої права ЄС на вільне

пересування. Таким чином, хоча Республіка Ірландія продовжує твердо заявляти про свою прихильність до членства в ЄС, на відміну від Великобританії, в обох країнах існують положення, які забезпечують взаємні права їхніх громадян, що знаходяться на територіях один одного (Peterson 2022).

Сьогодні громадяни Республіки Ірландія, які приїжджають на проживання до Великобританії, вважаються такими, що «облаштувалися», і тому немає вимог для отримання дозволу на роботу або посвідку на проживання. Вони можуть вільно пересуватися, як і громадяни Великобританії, між двома країнами, які є учасниками ЄМП. Це означає, що коли громадяни Ірландії приїжджають жити до Великобританії, вони автоматично набувають так званого «безстрокового дозволу на проживання» або «статусу постійного жителя». Громадяни Республіки Ірландія та Сполученого Королівства можуть працювати як у Великій Британії, так і в Ірландії, у тому числі займатися samozайнятістю. Уряди обох країн працюють над продовженням визнання професійних кваліфікацій, виданих в обох країнах (Peterson 2022).

Громадяни Республіки Ірландія можуть приїжджати вчитися до Великобританії та уряди обох країн працюють над тим, щоб громадяни обох країн мали право подавати заявки на студентські позички та інші програми доступу до освіти. Обидва уряди також віддані збереженню прав своїх громадян на доступ до допомоги, пенсій, соціального житла тощо. У посібнику про ЄМП зазначено, що у разі роботи громадянин підпорядковуватиметься лише одному зведенню законодавства про соціальне забезпечення, а саме законодавству країни, в якій він працює. Громадяни Республіки Ірландія мають доступ до системи охорони здоров'я, і під час відвідування Великобританії вони мають право на доступ до її послуг, якщо це необхідно, за умови надання підтвердження ірландського громадянства. Громадяни Ірландії можуть голосувати на виборах у Великій Британії, як національних, так і місцевих, як і громадяни Ірландії. Однак оскільки громадяни Великобританії більше не є громадянами ЄС, їм, ймовірно, не дозволять голосувати на європейських виборах в Республіці Ірландія (Peterson 2022).

Уряди Великої Британії та Республіки Ірландія підтвердили свій намір продовжити роботу ЄМП без змін після Брекзиту в Меморандумі про взаєморозуміння,

підписаному в травні 2019 р. (Memorandum of Understanding 2019). Зобов'язання продовжувати функціонувати ЄМП після Брекзиту також було закріплено в частині Угоди про вихід з ЄС і Великої Британії від жовтня 2019 р. – Протоколі щодо Північної Ірландії (Northern Ireland Protocol Bill 2022). Міністерство внутрішніх справ повідомило ірландським громадянам, що їм не потрібно подавати заяву на отримання статусу поселенця або попереднього поселенця, щоб забезпечити собі право на проживання у Великій Британії. Однак неірландські та небританські члени сімей ірландських громадян, які проживають у Великій Британії відповідно до законодавства ЄС про вільне пересування, повинні будуть подати заяву на отримання статусу в рамках схеми розселення ЄС.

Незважаючи на те що громадянам Республіки Ірландія не потрібно було подавати заяву на отримання статусу поселенця за схемою ЄС для забезпечення свого проживання одразу після Брекзиту, відносно невелика кількість людей все ж таки подали заяву і отримали такий статус. Згідно зі щоквартальною статистикою Міністерства внутрішніх справ Великої Британії, у період із серпня 2018 р. до кінця грудня 2021 р. громадяни Ірландії подали 16 тис. заяв на отримання статусу поселенця. Заяви від громадян Ірландії становили 3 % від загальної кількості заяв. Статистика не робить відмінностей між окремими особами, тому одну й ту саму особу може бути враховано кілька разів, якщо вона подала більше однієї заяви (Curtis, Barton, Sturge 2017).

Необхідно зазначити, що відносини між Великою Британією та Ірландією до референдуму ЄС 2016 р. щодо Брекзиту були найкращими від часів незалежності Ірландії 1922 р., про що свідчать історичні державні візити королеви до Ірландії у травні 2011 р. і дев'ятого президента Республіки Ірландія М. Гігінса до Великої Британії у квітні 2014 р. Розбіжності між ЄС і Великою Британією з приводу того, як запобігти «жорсткому кордону» між Республікою Ірландія та Північною Ірландією після Брекзиту, призвели до напруженості у відносинах між урядами двох країн. Однак дискусії між тодішнім прем'єр-міністром Б. Джонсоном і тодішнім ірландським прем'єр-міністром Л. Варадкаром зіграли важливу роль у виході з глухого кута між ЄС і Великою Британією у жовтні 2019 р., що призвело до перегляду Протоколу Північної Ірландії. Це дало змогу обом сторонам підписати Угоду про Брекзит,

яка регулювала вихід Великої Британії з ЄС і дала змогу уникнути сценарію «виходу без угоди» (Entitlement to Irish citizenship 2021).

Відтак, розбіжності між ЄС і Великобританією, що продовжуються з приводу реалізації Протоколу Північної Ірландії, включно з твердженнями Великої Британії про те, що вона може задіяти механізм захисту згідно зі статтею 16 Протоколу, посилили напруженість у відносинах між урядами Великої Британії та Республікою Ірландія. Незважаючи на це, Лондон і Дублін продовжують тісно співпрацювати з питань, що становлять взаємний інтерес.

Таким чином, проаналізувавши особливості ірландської еміграції та розвиток ірландської діаспори у Великій Британії, ми дійшли таких висновків.

Велика Британія та Республіка Ірландія мають особливі відносини, які розвивалися протягом століть і відрізняються від відносин з іншими країнами ЄС. В англо-ірландських відносинах були напруженість і насильство, особливо після англійської реформації в XIV ст. Ірландія протягом століть відігравала важливу роль у розвитку Великобританії, починаючи з Британської імперії, в якій вона була колонією або підлеглим партнером Сполученого Королівства. Проте ірландці зіграли помітну роль у завоюванні, заселенні та управлінні іншими британськими колоніями за кордоном. Ірландія була британською колонією, але також відігравала важливу роль в управлінні іншими британськими колоніями. Ірландці служили в армії і брали участь в управлінні колоніями, що відрізняло їх від інших колонізованих народів.

Ірландська діаспора включає етнічних ірландців та їхніх нащадків за межами Ірландії. Низка історичних подій зумовила постійний переїзд значної кількості ірландських іммігрантів, а також і формування великої та впливової, в соціально-економічному та політичному аспектах, ірландської діаспори. Насамперед міграція ірландців до Великої Британії та в інші країни була викликана голодом та низкою інших причин. Після Першої світової війни ірландська діаспора асимілювалася в більшості країн, включно з Великою Британією. Немає точних даних про чисельність ірландської діаспори у Великобританії, але припускають, що вона становить, за різними підрахунками і даними, близько 3 млн. осіб.

Еміграція була постійним явищем в історії ірландської держави, яка зробила і продовжує робити ірландську діаспору

Великобританії та світі особливою. Діаспора забезпечила постійний розвиток у всіх сферах суспільного розвитку Великобританії і захистило Ірландію від культурного ізоляціонізму і провінціалізму. Ірландці у Великобританії зробили значний і всебічний внесок у соціально-економічний, політичний та культурний розвиток країни.

Ірландська діаспора зробила помітний внесок у будівництво і розвиток транспортної інфраструктури в Англії. Ірландці справили глибокий вплив на формування Шотландії, побудувавши водосховища, порти, залізниці та міські райони. У Великобританії ірландці беруть активну участь у політичному житті, включно з прем'єр-міністрами та іншими політиками, які вплинули на хід британської історії. Ірландська діаспора залишила свій слід у культурі Великобританії. Ірландські письменники і драматурги допомогли сформувати британську культуру.

Північноірландський конфлікт (1968–1998 рр.), відомий як «Смута», викликав широкий резонанс серед ірландської діаспори. Деякі емігрантські організації засудили кампанію Ірландської республіканської армії і зробили внесок у громадське життя та думку Великої Британії. Радикальні активісти діаспори підтримували республіканські устремління і критикували британський «імперіалізм». Ірландські діаспоральні організації також виступали проти дискримінації та маргіналізації ірландців у Великій Британії.

Громадяни Республіки Ірландія мають вигідніші умови для перебування у Великій Британії порівняно з громадянами інших країн ЄС. Єдиний економічний простір (ЄЄП) було створено у 1921 р. для захисту прав громадян обох країн. Після утворення Ірландської Республіки у 1948 р., ЄМП було збережено між Великою Британією та Республікою Ірландія. ЄМП продовжує діяти і після виходу Великої Британії з ЄС – Брекзиту. ЄМП гарантує взаємні права громадян обох країн, включно з правом на роботу та освіту. Громадяни Республіки Ірландія мають також право на доступ до системи соціального забезпечення та охорони здоров'я у Великій Британії. Громадяни Республіки Ірландія можуть голосувати у Великій Британії, але не в європейських виборах.

Республіка Ірландія наслідує приклад Великобританії у багатьох сферах. Дві країни мають доволі насичену подіями історію, що характеризується війнами,

боротьбою та переговорами. Оскільки дві країни так пов'язані між собою як географічно, так і політично, вони йдуть схожими шляхами у своїй зовнішній політиці. Сьогодні питання міграції, інтеграції та незалежності продовжують домінувати в

громадських дебатах Великої Британії та Республіки Ірландія після Брекзиту, який виявився реальним іспитом у двосторонніх відносинах і суттєвим зовнішньополітичним розходженням.

Стаття надійшла до редакції 6.03.2024.

Стаття рекомендована до друку 21.04.2024.

Marianna Marusynets

associate Professor Department of History and Social Sciences, Ph.D. philol. sciences,
senior researcher of the Tivadar Lehoczy Social Sciences Research Centre
of the F. Rakotsi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education,
Koshuta Square, 6, Beregovo, 90200, Ukraine
maruszinec.marianna@kmf.org.ua, <https://orcid.org/0000-0001-7366-9328>

PECULIARITIES OF IRISH EMIGRATION AND DEVELOPMENT OF THE DIASPORA IN THE GREAT BRITAIN

The article examines the peculiarities of Irish emigration and the development of the Irish diaspora in Great Britain, which includes ethnic Irish people and their descendants outside Ireland. The Irish diaspora is the largest minority group in England and Scotland and constitutes the largest immigrant community in Great Britain. It is noted that the historical relations between Great Britain and Ireland differ from those with other EU countries. Irish citizens enjoy more favorable conditions in Great Britain than citizens of other EU countries. The author emphasizes the importance of the Anglo-Irish Treaty of 1921 for the introduction of a legal framework for the protection of the rights of citizens of both countries and the Common Travel Area Agreement (CTA) for the preservation of the special legal status of Irish citizens in the UK. The CTA guarantees the mutual rights of Irish and UK citizens in each other's territories.

It is proved that the Irish diaspora has played an important role in the socio-economic and political development of Great Britain, in particular in construction and transport, especially in England and Scotland. The Irish have created emigrant networks, including the daily newspaper *The Irish Post* and the Federation of Irish Societies. There is a strong political presence of the Irish diaspora in Great Britain. An assessment is given of the conflict in Northern Ireland, which has caused a wide resonance among the Irish diaspora in Great Britain. Some diaspora organisations condemned the campaign of the Irish Republican Army (IRA). Militant diaspora activists supported republican aspirations and criticised British "imperialism".

Keywords: *Republic of Ireland, Great Britain, England, Scotland, diaspora, emigrants, immigration, Common Travel Area (CTA).*

REFERENCES

1. Bowcott, Owen. 2006. More Britons applying for Irish passports. *The guardian*. September 13. URL: <https://www.theguardian.com/uk/2006/sep/13/britishidentity.travelnews>
2. Northern Ireland Act 1998. *World Intellectual Property Organization*. URL: <https://wipolex-res.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/gb/gb443en.pdf>
3. Data and analysis from Census 2011. *Office for National Statistics of the UK*. URL: <https://www.ons.gov.uk/census/2011census>
4. D'Angelo, Alessio. 2022. Irish in Britain – Census Analysis. *Census 2021 analysis' project*. July 21. URL: <https://alessiodangelo.wordpress.com/2022/07/21/irish-in-britain-census-analysis/>
5. Harte, Liam & Crangle, Jack & Dawson, Graham & Hazley, Barry & Roulston, Fearghus. 2024. Voices from the Shadows: Intergenerational Conflict Memory and Second-Generation Northern Irish Identity in England. *Societies* 14(6): 86. <https://doi.org/10.3390/soc14060086>
6. Ireland in Great Britain. *This is Ireland*. URL: <https://www.ireland.ie/en/greatbritain/>
7. *Irish in Britain (1973-2023)*. URL: <https://www.irishinbritain.org/>
8. Curtis, John & Barton, Cassie & Sturge, Georgina. 2022. The Irish diaspora in Britain. *House of Commons*. March 17. URL: <https://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/CDP-2022-0055/CDP-2022-0055.pdf>
9. Launching diasporasupport.ie! 2023. *Crosscare Migrant Project*. URL:

<https://www.migrantproject.ie/2023/09/26/launching-diasporasupport-ie/>

10. Delaney, Enda. 2000. *Demography, State, and Society: Irish Migration to Britain, 1921–1971*. Liverpool: Liverpool University Press.

11. MacRaild, Donald. 1999. *Irish migrants in modern Britain, 1750–1922*. Social History in Perspective. New York: St. Martin's Press. 1999.

12. Kenny, Kevin. 2017. The Irish diaspora. *AEON*. September 7. URL:

<https://aeon.co/essays/the-irish-experience-and-the-meaning-of-modern-diaspora>

13. The 2001 Census of Population. 2001. *Government of the UK*. URL:

<https://www.gov.uk/government/publications/the-2001-census-of-population>

14. Douglas, Andrew. 2022. 10 Largest Cities in The United Kingdom. *World Atlas*. October 11. URL: <https://www.worldatlas.com/cities/10-largest-cities-in-the-united-kingdom.html>

15. Bradley, Joseph. 2007. Gaelic sport, soccer and Irishness in Scotland. *Sport in Society* 10 (3): 439–456. URL: <https://doi.org/10.1080/17430430701333844>

16. Irish people's contribution to British life is incalculable. 2014. *The Irish Post*. April 12. URL: <https://www.irishpost.com/news/irelands-contribution-to-british-cultural-life-is-incalculable-25306#:~:text=Gallagher%20describes%20the%20contribution%20of%20the%20Irish%20to,with%20the%20richness%20and%20diversity%20of%20their%20talent>

17. NHS Workforce Statistics. 2021. *Government of the UK*. September. URL: <https://www.gov.uk/government/statistics/nhs-workforce-statistics-september-2021>

18. Lee, Gregory. 2009. Making and Maintaining the Irish Diaspora. *The journal of The Barcelona Center for International Studies*. Special issue on Ireland. URL:

https://www.researchgate.net/publication/40270179_Making_and_Maintaining_the_Irish_Diaspora

19. Forgotten Irish: Lives, letters and legacies. 2024. *Heritage Fund of the UK*. URL: <https://www.heritagefund.org.uk/projects/forgotten-irish-lives-letters-and-legacies>

20. Hickman, Marry. 2020. Irish Britain. In: R. Fox, M., Cronin, & B. Conchubhair, (Eds.), *The Routledge*

International Handbook of Irish Studies. London: Routledge: 149–157.

21. Population of the UK by country of birth and nationality: individual country data. 2021. *Office for National Statistics*. June. URL:

<https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/populationandmigration/internationalmigration/datasets/populationoftheunitedkingdombycountryofbirthandnationalityunderlyingdatasheets>

22. Entitlement to Irish citizenship. 2021. *Citizens Information, Entitlement to Irish citizenship*. 10 March. URL:

<https://www.citizensinformation.ie/en/moving-country/irish-citizenship/your-right-to-irish-citizenship/>

23. Federation of Irish Societies. *Government of the UK*. 2011. URL:

<https://www.gov.uk/government/publications/federation-of-irish-societies>

24. Irish Diaspora Activism and Memory. 2024. *Conflicted Identities*. URL: <https://conflicted-identities.webador.co.uk/historical-background>

25. Brassil, Bridget. 2018. Irish Foreign Policy. *Politics of European Integration*. October 23. URL: <https://sites.lafayette.edu/govt412-fa18/2018/10/23/irish-foreign-policy/>

26. The Common Travel Area and the special status of Irish citizens in UK law. 2023. *House of Commons Library*. August 16. URL:

<https://commonslibrary.parliament.uk/research-briefings/cbp-7661/>

27. Peterson, Geraldine. 2022. The Rights of Irish Citizens in the UK after Brexit. *Richmond Chambers*. October 15. URL:

<https://immigrationbarrister.co.uk/the-rights-of-irish-citizens-in-the-uk-after-brexite/>

28. Memorandum of Understanding between the UK and Ireland on the CTA. 2019. *Government of the UK*. May 8. URL:

<https://www.gov.uk/government/publications/memorandum-of-understanding-between-the-uk-and-ireland-on-the-cta>

29. Northern Ireland Protocol Bill. 2022. *Institute for Government of the UK*. June 14. URL: <https://www.instituteforgovernment.org.uk/explainer/northern-ireland-protocol-bill>

The article was received by the editors 6.03.2024.

The article is recommended for printing 21.04.2024.

<https://doi.org/10.26565/2220-8089-2024-45-11>

УДК 32:303.442.3

Віктор Володимирович Рубановпрофесор, д. політ. н. Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, Харків, 61022
victor.rubanov@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-6988-2705>

ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК НАУКОВОЇ СКЛАДОВОЇ ПРОГРАМИ ПІДГОТОВКИ ДОКТОРІВ ФІЛОСОФІЇ У ГАЛУЗІ ПОЛІТОЛОГІЇ В ХАРКІВСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ ІМЕНІ В. Н. КАРАЗІНА

Обґрунтовується актуальність дослідження умов виникнення та розвитку наукової складової програми підготовки докторів філософії в галузі політології в Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна.

Визначається, що існуюча в університеті програма підготовки докторів філософії в галузі політології повністю відповідає місії та стратегічним цілям сучасного закладу вищої освіти, в тому числі й в аспекті інтернаціоналізації та міжнародної наукової співпраці. Зазначено особливу роль у процесі розробки вказаної програми викладачів кафедри політології, які використали відповідний досвід підготовки докторів філософії не тільки в університетах Європи та США, але й існуючі наукові традиції Харківської школи політичного аналізу. В зв'язку з цим, досліджується зміст, умови формування та вплив перших праць з політології професорів університету Й. Ланга, Т. Степанова та А. Каченовського як на розвиток світової політичної науки в цілому, так і на формування вже в 1830-х роках наукових засад і традицій підготовки фахівців-політологів у Харківському університеті. Підкреслюється, що традицію системного та системно-структурного підходів у дослідженні політичних проблем було не лише продовжено провідними професорами та їх учнями радянського і пострадянського періоду, а й закладено в логіку, зміст та структуру Освітньо-наукової програми фахової підготовки сучасних докторів філософії в галузі політології в Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна.

Ключові слова: *Харківська школа політичного аналізу, наукова складова програми підготовки докторів філософії, системний підхід, Й. Ланг, Т. Степанов, А. Каченовський.*

Як цитувати: Рубанов, В. В. 2024. Формування та розвиток наукової складової програми підготовки докторів філософії у галузі політології в Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Питання політології»* 45: 87-93. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2024-45-11>

In cites: Rubanov, Victor. 2024. Formation and Development of the Scientific Component Program for the Training of Doctors of Philosophy in the Field of Political Science at V. N. Karazin Kharkiv National University. *The journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series «Issues of Political Science»* 45: 87-93. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2024-45-11> (in Ukrainian)

Актуальність вирішення досліджуваної нами проблеми зумовлено як теоретичною, так і практичною її значущістю для підготовки докторів філософії в галузі політології не тільки в Харківському національному університеті імені

університеті імені В. Н. Каразіна, але й інших вищих навчальних закладах України і світу в цілому. Це пояснюється насамперед тим, що теоретична та практична цінність наукової складової програми підготовки докторів філософії в галузі політології, яка існує в нашому університеті, була сформована та розвинута завдяки впливу двох відповідних базових факторів.

З одного боку, для підготовки та реалізації програми підготовки докторів

© Рубанов В.В., 2024.

This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0.

філософії викладачі кафедри на чолі з її керівником – професором Олександром Фісуном, вивчали, окрім вітчизняного, досвід формування таких програм в Європі та США, зокрема, їх форму, зміст та концептуальний дизайн – в університеті Віконсин-о-Клер та університеті Де Пол у Чикаго, а також в центрі Вільсона у дослідницьких університетах м. Вашингтон (Відомості про самооцінювання освітньої програми 2021: 3). З іншого, боку, теоретична та практична цінність вказаної програми зумовлена багатьма традиціями організації відповідного процесу підготовки фахівців – політологів самої Харківської школи політичного аналізу, яка, як нами було доведено в спеціальній роботі, вже з моменту свого виникнення в першій половині 19 століття, завдяки професійній діяльності та творчим зусиллям її засновників – професорів університету – Йосипа Ланга, Тихона Степанова та Андрія Каченовського – в питаннях наукового дослідження політики цілком відповідала найкращим його європейським та американським зразкам не лише того часу, але й сьогодення (Рубанов 2017:7-9). Це сталося, по-перше, завдяки тому, що вказані вчені, як і закордонні їх колеги того часу, були активними прихильниками ідей актуалізації розвитку політичного знання на основі політичного реалізму. Для них він означав, насамперед, відкритість політичної реальності та її принципову пізнаваність, що не тільки сприяло диференціації та спеціалізації, але й інтеграції політичних наук, а відтак і формуванню професійної політичної аналітики як цілісної системи наукового знання. А, по-друге, відповідно, вони досягли таких позитивних результатів якраз тому, що в процесі дослідження та вирішення політичних проблем активно використовували інструментальні можливості та настанови усіх трьох існуючих рівнів реального функціонування політології – теоретико-фундаментального, інструментально-емпіричного та практично-прикладного (Рубанов 2017:10-11).

Ці традиції в процесі багаторічної реалізації кафедральної наукової теми «Реформування політичної системи України у глобальній та порівняльній перспективі» зберегли та збагатили в своїх роботах провідні професори кафедри політології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна: Олексій Маркович Куць (Куць, Лісничий, Куць 2002), (Куць 2004), (Куць, Мадін 2009); Борис Трифонович Личко (Личко 1993), (Личко, Топалова 1997), (Личко,

Назаренко 2000; Олександр Олександрович Мамалуй (Мамалуй 1979), (Мамалуй 1996), (Мамалуй 2000); Микола Федорович Ніколаєвський (Николаевский 1981), (Николаевский, Зинов 1989), (Николаевский, Шеремет 1989); Любов Миколаївна Півнева (Pivneva 2001), (Півнева 2006), (Півнева 2012); Микола Іванович Сазонов (Сазонов, Кучеренко 2000), (Сазонов 2002), (Порівняльна політика 2008), Олександр Анатолійович Фісун (Фісун 1998; (Бакіров, Фісун 2003; Фісун 2005); Василь Іванович Чигрінов (Чигрінов, Поліщук 2001; Чигрінов, Тульпа 2005; Чигрінов 2006) та усі їх талановиті учні, які в дослідженні політичних проблем, як свідчать самі назви і зміст їхніх наукових та навчальних робіт, завжди використовували не лише усе розмаїття наукових політологічних підходів, але насамперед, системний, та системно-структурний підходи, особливо в аналізі складних, теоретико-прикладних питань політичного життя сучасного суспільства.

Окрім цього, на формування та подальший розвиток наукової складової програми підготовки докторів філософії в галузі політології в Харківському університеті активно вплинули і суто організаційні фактори її інституціоналізації. Так, згідно з наказом № 0104-2/330 від 03.06.1991 р. Харківський університет поступово стає не лише одним із лідерів становлення та розвитку політичної науки в Україні, але й справжнім спеціалізованим центром з підготовки професійних політологів усіх рівнів їх підготовки: з 2003 р. - бакалаврів, з 2007 р – магістрів, а з 2016 р. і докторів філософії в галузі політології (Відомості про самооцінювання освітньої програми 2021: 3).

Таким чином, сама практика суспільно-політичного життя сучасного суспільства, як і принципи її наукового дослідження фахівцями-політологами, наочно свідчили про ефективність і правильність обраного ними шляху формування та подальшого розвитку наукових традицій та настанов як раз Харківської школи політичного аналізу. Її сучасні представники – випускники аспірантури кафедри політології – це відомі вчені і керівники академічних, практично-прикладних, в тому числі незалежних експертно-аналітичних центрів та наукових закладів, які відомі не лише в Україні, але й за її межами. Це, насамперед, Тетяна Журженко – професорка інституту політичних наук Віденського університету (Австрія), Вікторія Шевчук – виконавча директорка аналітичного центру

«Обсерваторія демократії», Антон Авксентьев – провідний експерт цього ж науково-прикладного центру та відомий харківський політтехнолог та старший викладач університету, Вадим Карасьов – директор спеціалізованого «Інституту стратегічних досліджень», Володимир Фесенко – керівник «Центру прикладних досліджень «Пента» у Києві та Микола Назаров, який очолює сьогодні один із найкращих наукових центрів України – «Центр досліджень регіональної безпеки Сумського державного університету». Як вже відзначалося, це сталося насамперед тому, що кафедра, як і університет в цілому, змогли створити дійсно ефективні системні можливості для формування та розвитку наукової складової програми підготовки докторів філософії в галузі політології. На практиці, це знайшло своє втілення в тому, що сьогодні ми не лише реально залучаємо до аудиторних занять провідних політологів-теоретиків і практиків, а й маємо двосторонні договори про співробітництво з 191 ЗВО та організаціями-партнерами 48 країн світу, в тому числі 17 країн ЄС (Відомості про самооцінювання освітньої програми 2021: 22).

Завдяки цьому аспіранти регулярно беруть участь у міжнародних теоретико-прикладних наукових заходах – літніх школах, конференціях, навчальних візитах, а також успішно публікуються у міжнародних наукових виданнях, в тому числі, що індексуються у Scopus. І це вже стало науковою традицією. Так, тільки у 2023 році каразінці взяли участь у 119 наукових конференціях, 49 з яких - міжнародні. Таким чином, нині університет – це дійсно «осередок концентрації інтелектуального капіталу, що дозволяє здійснювати системний вплив на освіту, науку, економіку та культурний розвиток громад і прифронтових територій» (Щорічний звіт ректора 2023).

Саме тому вказану традицію – традицію системного підходу в дослідженні та вирішенні політичних проблем було закладено і в логіку, зміст та структуру освітньо-наукової програми підготовки сучасних докторів філософії в галузі політології в Харківському національному університеті:

1 - рік навчання в аспірантурі – це вибір аспірантом теми та визначення основних параметрів майбутньої дисертації з обов'язковим урахуванням профільної кафедральної теми наукового дослідження. Розробка індивідуального плану реалізації обраної теми з обов'язковим проектуванням частини необхідної емпіричної бази наукового

дослідження та узгодження з керівництвом кафедри можливих фінансових витрат. Виступ з обґрунтуванням теми та її затвердженням на засіданні кафедри та Вченої ради факультету. Підготовка проекту першого розділу дисертації та публікація не менше однієї статті або фахових тез у наукових закордонних або вітчизняних фахових виданнях. Затвердження теми наукового дослідження та індивідуального плану роботи аспіранта та його звітування про їх реалізацію на засіданні кафедри та Вченої ради факультету.

2-рік навчання – це проходження аспірантом обов'язкової асистентської педагогічної практики під керівництвом провідних викладачів кафедри. Участь аспіранта в реалізації кафедральної теми наукового дослідження та підготовка на основі зібраного теоретичного та емпіричного матеріалу другого розділу дисертації. Формування проекту авторського дизайну наступних розділів дослідження та пошук, спільно з науковим керівником дисертації, майбутніх її рецензентів та опонентів. Підготовка та публікація не менш двох наукових статей та тез доповідей з теми дослідження

Звітування про процес виконання індивідуального плану аспіранта на засіданнях кафедри політології та Вченої ради факультету.

3-рік - формування та реалізація аспірантом на базі зібраного теоретичного та емпіричного матеріалу, змісту третього розділу дисертації та її загальних основних висновків та практичних рекомендацій. Підготовка та публікація на основі сформованого матеріалу третього розділу дисертації, не менш однієї наукової статті або фахових тез. Звітування про хід виконання індивідуального плану аспіранта на засіданнях кафедри політології та Вченої ради факультету.

4 - рік - узгодження аспірантом загального дизайну, змісту, висновків, рекомендацій дисертації та висновків і рекомендацій окремих її розділів. Підведення підсумків щодо повноти висвітлення результатів дисертації в наукових фахових статтях. Апробація її результатів на наукових заходах та впровадження в профільну політико-управлінську практику. Подання документів на попередню експертизу дисертації. Проходження попереднього захисту дисертації на засіданні кафедри. Доопрацювання та підготовка дисертації до основного захисту. Затвердження опонентів.

Звітування про хід виконання індивідуального плану аспіранта на засіданнях

кафедри політології та Вченої ради факультету. Затвердження опонентів. Подання у відповідну структуру документів на попередню експертизу дисертації. Надання відділу аспірантури університету кафедрального та факультетського висновків про наукову новизну, теоретичну та практичну значущість результатів дослідження здобувача наукового ступеню доктор філософії в галузі політології (Рубанов 2023: 117-120).

Тим самим, в науковій складовій програми підготовки докторів філософії в галузі політології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна реально запроваджено не лише цілісну систему взаємопов'язаних між собою конкретних процедур, націлених на оптимальну, с точки зору реально існуючих можливостей і часу, профільну фахову підготовку майбутніх докторів філософії в галузі політології, але й передбачено обов'язкове набуття випускниками такої необхідної інтегральної компетенції як «здатність розв'язувати комплексні спеціалізовані завдання професійної та дослідницько-інноваційної діяльності у політичній сфері» (Освітньо-наукова програма 2023: 6). Ця компетенція, як передбачено п. 6 програми, потребує відповідну комбінацію обов'язкових та вибіркових дисциплін в процесі фахової підготовки майбутніх докторів філософії в галузі політології. Саме тому, тільки силами штатних викладачів кафедри політології, а це 5 докторів та 8 кандидатів політичних наук, пропонується і реалізується вивчення здобувачами таких обов'язкових та вибіркових дисциплін як : 1) «Теорія та методи сучасної політології»; 2) «Політична методологія»; 3) «Теорія суспільного вибору»; 4) «Політологічна освіта та викладання політологічних дисциплін»; 5) «Аналіз політики»; 6) «Політологічний практикум»; 7) «Global Governance/ вимірювання політичних режимів та політичних систем»; 8) «Новітні тенденції розвитку політичної науки»; 9) «Новий інституціоналізм в порівняльній політології»; 10) «Пострадянська політика»; 11) «Порівняння політичних інститутів». А за допомогою фахівців кафедри теоретичної та практичної філософії та кафедри іноземних мов університету здобувачам наукового ступеню доктор філософії викладаються допоміжні навчальні курси з філософських засад наукового дослідження політичних проблем, підготовки дисертації до захисту та спеціалізовані курси з англійської мови (Освітньо-наукова програма 2023: 6).

Усі перелічені дисципліни створюють необхідну теоретико-методологічну, інструментально-емпіричну та практично-прикладну базову основу для проведення здобувачем не тільки власного самостійного політологічного дослідження в процесі навчання в аспірантурі, але і розширення його реальної профільної наукової nobilityності та можливості участі в реалізації сумісних міжнародних наукових проєктів з політичних проблем – необхідного продукту творчої діяльності кожного здобувача наукового ступеня доктор філософії в галузі політології.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Відомості про самооцінювання освітньої програми ID 36715 Політологія. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. Рівень вищої освіти «Доктор філософії». Спеціальність 052 «Політологія» 2021 р.
2. Рубанов, В. В. 2017. Витоки харківської школи політичного аналізу та її вплив на формування теорії та методології політичної аналітики. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна, серія «Питання політології»* Вип. 31: 5-11.
3. Куць, О.М., Лісничий, В.В., Куць, Ю.О. 2002. Етнонаціональні чинники державотворення. Х.: Видавництво ХарРі УАДУ, «Магістр». 108 с.
4. Куць, О.М. 2004. Мовна політика в державотворчих процесах України: Навчальний посібник. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна. 275 с.
5. Куць, О., Мадін М. 2009. Етнонаціональна свідомість у державотворчих процесах Х. : ПП «Новое слово». 318 с.
6. Личко, Б. Т. 1993. Громадянське суспільство. *Основи політології: курс лекцій*: Навч. посібник для вузів/ М. Сазонов, Б. Решетняк, О. Авксентьев та ін.. За ред. М. Сазонова. Х.: Основа. 1993: 134-157.
7. Личко, Б., Топалова, С. 1997. Особливості становлення партійної системи в сучасній Україні. *Проблеми демократії в реформованій Україні*: Сборник научных трудов. Харків: КиПи: 23-24 .
8. Личко, Б. Т., Назаренко, С. І. 2000. Демократія в контексті еволюції суспільства. Харків. 100с.
9. Мамалуй, А. А. 1979. Методология «Капитала К. Маркса и системное единство диалектического и исторического материализма. Х: Вища школа. 176 с.
10. Мамалуй, О. 1996. Кінці без кінця, або ситуація «пост (недо) модерну». *Постметодика*. 1 (11): 3-7.
11. Мамалуй, О. 2000. ДЕРРІ/ДА/ДІАДА. Пост(недо) модерні привіди до «Привідів Маркса» Ж. Дерріда. Ж. Дерріда. *Привіди Маркса*. Х.: Око: 5-33.
12. Николаевский, Н. Ф. 1981. Идейно-нравственный климат инженерного коллектива. Харьков: Вища школа. Изд-во при Харьк. ун-те. 144 с.

13. Николаевский, Н. Ф., Зинов, В. Г. 1989. Система политической учебы научно-технической интеллигенции: проблемы, опыт, рекомендации. Методические рекомендации. Харьков. 38 с.
14. Николаевский, Н. Ф., Шеремет, И. И. 1989. Система противоречий воспитательного процесса в условиях перестройки *Пути перестройки идейно-политического воспитания научно-технической интеллигенции*: Аннотация Программы науч.-практ. конф. партийно-пропагандистского актива. Харьков : 47-48.
15. Pivneva, L.N. 2001. Political aspects of reforming the higher education system in Ukraine. *Education and Civic Culture in Post-Communist countries* / Stephen Webber and Ilkka Liikanen (eds). Basingstoke: Palgrave: 248-259.
16. Півнева, Л. М. 2006. Політична і популярна культура як предмет політологічного аналізу *Політичний менеджмент* 6: 74-81.
17. Півнева, Л. М. 2012. Стан та проблеми розвитку науки в системі вищої освіти. *Ефективність державного управління*. 32: 338-345.
18. Сазонов, М. І., Кучеренко, Т. В. 2000. Деякі теоретичні і методологічні питання суспільної політики України. *Десяті Харківські політологічні читання «Формування суспільної політики: теоретичний, практичний та правовий аспекти»*: зб. наук. ст. Харків : 21-23.
19. Сазонов, М. І. 2002. Реформувати політичну систему України. *Вісник Харківського університету «Питання політології»*. № 555 (вип. 4): 5-15.
20. *Порівняльна політика. Основні політичні системи сучасного світу* / За заг. Ред. В. Бакірова, М. Сазонова 2008. Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна. 576 с.
21. Фісун, О. А. 1998. Політичні системи неопатримонального типу. *Політологія*: навч. посібн. Для вузів/ упоряд. та ред. М. Сазонова. Харків: Фоліо: 700-728.
22. Бакіров, В. С., Фісун, О. А. 2003. Політико-режимна еволюція України: від системи «переможець отримує все» до пакту еліт? *Сучасна українська політика: політика і політологи про неї*/редкол.: І. Ф. Курас, М. І. Михальченко та ін. К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України: 152-158.
23. Фісун, О. А. 2005. Типології політичних систем: основні підходи. *Політичний менеджмент*: 39-50.
24. Чигринов, В. І., Поліщук, І. Щ. 2001. Політична ментальність українського суспільства: історія і модерн. Харків: ХІБМ. 202 с.
25. Чигринов, В. І., Тульпа, І. А. 2005. Система комплексної оцінки та контролю знань студентів при використанні модульної системи викладання // Особливості використання маркетингових технологій в умовах інноваційних змін в економіці: Мат-ли Міжнар. наук.-практ. конф. 4.02. 2005 р. Харків: ХІБМ: 311-316.
26. Чигринов, В. І. 2006. Державотворча традиція України: політико-культурний вимір: Монографія. Харків: ХІБМ. 380 с.
27. Щорічний звіт ректора: інформаційно-аналітичні матеріали за підсумками 2023 року / за загальною редакцією ректора професора Тетяни КАГАНОВСЬКОЇ. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2023. 174 с. https://karazin.ua/storage/documents/1014_fNfzN02tEl7EdLlkKCGYr9Sa.pdf
28. Рубанов, В. В. 2023. Логіка, зміст та структура наукової складової програми підготовки докторів філософії в галузі політології в Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна // Третій рівень освіти в Україні становлення та тенденції: матеріали VII міжнар. наук.-практ. конф., 17-19 листопада 2023 р. Львів-Торунь: Liha-Pres, 2023. 260 с. С. 117-120. DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-331--9-33>
29. Освітньо-наукова програма Політологія. Третій (освітньо-науковий) рівень вищої освіти. Затверджено Вченою радою Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна 01.05.2023 року протокол № 8. URL.: http://philosophy.karazin.ua/ua/nauka/phd/politicalscience_2023.pdf

Стаття надійшла до редакції 15.03.2024.

Стаття рекомендована до друку 26.04.2024

Victor Rubanov

Professor of the Department of Political Science, Kharkiv National University

V.N. Karazin.SvobodaSq, Kharkiv, 61022, Ukraine,

victor.rubanov@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-6988-2705>

FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE SCIENTIFIC COMPONENT PROGRAM FOR THE TRAINING OF DOCTORS OF PHILOSOPHY IN THE FIELD OF POLITICAL SCIENCE AT V. N. KARAZIN KHARKIV NATIONAL UNIVERSITY

The acute relevance of a profile study of the conditions for the emergence and real functioning of such a phenomenon as a scientific school of political science, the influence of its theoretical-methodological and practical-political traditions on the emergence, formation and development of the modern scientific component of the preparation programme for doctors of philosophy in political science is substantiated.

In carrying out this task, the author determines that the existing educational and scientific educational preparation programme for PhD in political science of the V. N. Karazin Kharkiv National University fully corresponds to the mission and strategic goals of a modern institution of higher education, including in the aspect of internationalization and international scientific activity. This is due, first of all, to the fact that during its development, the lecturers of the political science department used not only the relevant preparation experience of PhD in modern universities in Europe and the USA, but also the existing scientific traditions of the Kharkiv School of Political Analysis itself. For this purpose, with the help of historical-genetic, systemic and systemic-structural approaches, for the first time in the political science literature was researched the origins, design, content and logic of development of the scientific component of the preparation programme for PhD in political science at the V. N. Karazin Kharkiv National University.

In particular, the specific content, conditions of formation and influence of the first works in political science of the university professors Yosyp Lang, Tikhon Stepanov and Andriy Kachenovskyi are researched, as on the development of world political science, and so on the formation of scientific foundations and traditions of preparation in the 30s of the 19th century of political scientists precisely in the Kharkiv School of Political Analysis, which at that time was already not only been functioning, but also in practice fulfilling its duties as a specialized center for political scientists preparation.

In this regard, it is emphasized that the scientific value of the first works in political science of the specified scientists, as well as their purposeful professional activity to create the institutional foundations for the development of political science at the university, consisted and currently consists primarily in the fact that Y. Lang, T. Stepanov and A. Kachenovskyi already at that time advised political scientists to use the instrumental capabilities and guidelines of all three levels of the real functioning of political science - theoretical-fundamental, instrumental-empirical, and practical-applied. So the tradition of systemic and systemic-structural approaches to the study of political problems, was not only been formed and continued by leading professors and their students of the Soviet and post-Soviet periods of development of the Kharkiv School of Political Analysis, but also embedded in the logic, content and structure of the educational and scientific preparation programme of modern PhD in political science at the V. N. Karazin Kharkiv National University.

Keywords: *Kharkiv School of Political Analysis, Scientific Component of the Doctor of Philosophy Training Program, Systematic Approach, Y. Lang, T. Stepanov, A. Kachenovsky*

REFERENCES

1. Information on self-evaluation of the educational program ID 36715 Political science. V. N. Karazin Kharkiv National University. The level of higher education is Doctor of Philosophy. Specialty 052 «Political Science» 2021 (in Ukrainian).
2. Rubanov, V. V. 2017. The origins of the Kharkiv school of political analysis and its influence on the formation of the theory and methodology of political analysis. *The journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series «Issues of Political Science»*, Vol. 31: 5-11. (in Ukrainian).
3. Kuts, O.M., Lisnychiy, V.V., Kuts, Yu.O. 2002. Ethno-national factors of state formation. Kh.: Harkiv Publishing House of the Ukrainian Academy of Sciences, «Master» (in Ukrainian).
4. Kuts, O.M. 2004. Language policy in the state-building processes of Ukraine: Study guide. Kh.: V. N. Karazin Kharkiv National University 275 p. (in Ukrainian).
5. Kuts, O., Madin M. 2009. Ethno-national consciousness in state-building processes Kh.: PP «New Word». 318 p. (in Ukrainian).
6. Lychko, B. T. 1993. Civil society. Basics of political science: a course of lectures: Education. a guide for universities/ M. Sazonov, B. Reshetnyak, O. Avksentiev and others. Edited by. M. Sazonova. H.: Basis. 1993: 134-157. (in Ukrainian).
7. Lychko, B., Topalova, S. 1997. Peculiarities of the formation of the party system in modern Ukraine. Problems of democracy in the reformed Ukraine: Collection of scientific works. Kharkiv: KP: 23-24. (in Ukrainian).
8. Lychko, B. T., Nazarenko, S. I. 2000. Democracy in the context of the evolution of society. Kharkiv. 100 p. (in Ukrainian).

9. Mamalui, A. A. 1979. The methodology of "Kapitala K. Marx and the systemic unity of dialectical and historical materialism. X: Higher school. 176 p. (in Ukrainian).
10. Mamalui, O. 1996. Ends without an end, or the "post (pre)modern" situation. Postmethodology. 1 (11): 3-7 (in Ukrainian).
11. Mamalui, O. 2000. DERRY/DA/DYAD. Post(nedo)modern pretexts for "Ghosts of Marx" by J. Derrida. J. Derrida. Marx's examples. H.: Eye: 5-33.
12. Nikolaevsky, N. F. 1981. Ideological and moral climate of the engineering team. Kharkiv: Higher School. Kharkiv Publishing House. University of Technology. 144 p. (in Russian).
13. Nikolaevskiy, N.F., Zinov, V.G. 1989. System of political education of the scientific and technical intelligentsia: problems, experience, recommendations. Methodological recommendations. Kharkov. 38 p. (in Russian).
14. Nikolaevsky, N. F., Sheremet, I. I. 1989. The system of contradictions of the educational process in the conditions of perestroika. party propaganda asset. Kharkiv: 47-48. (in Russian).
15. Pivneva, L.N. 2001. Political aspects of reforming the higher education system in Ukraine. *Education and Civic Culture in Post-Communist countries* / Stephen Webber and Ilkka Liikanen (eds). Basingstoke: Palgrave: 248-259.
16. Pivneva, L. M. 2006. Political and popular culture as a subject of political analysis Political Management 6: 74-81. (in Ukrainian).
17. Pivneva, L. M. 2012. State and problems of the development of science in the system of higher education. Efficiency of public administration. 32: 338-345 (in Ukrainian).
18. Sazonov, M. I., Kucherenko, T. V. 2000. Some theoretical and methodological issues of public policy of Ukraine. Tenth Kharkiv political science readings "Formation of public policy: theoretical, practical and legal aspects": coll. of science Art. Kharkiv: 21-23 (in Ukrainian).
19. Sazonov, M. I. 2002. Reforming the political system of Ukraine. Bulletin of Kharkiv University "Questions of Political Science". No. 555 (issue 4): 5-15 (in Ukrainian).
20. Comparative politics. The main political systems of the modern world / According to general Ed. V. Bakirova, M. Sazonova 2008. Kh.: V. N. Karazin Kharkiv National University. 576 p. (in Ukrainian).
21. Fisun, O. A. 1998. Political systems of the neopatrimonial type. Political science: education. manual For universities/ arrangement. and ed. M. Sazonova. Kharkiv: Folio: 700-728 (in Ukrainian).
22. Bakirov, V. S., Fisun, O. A. 2003. Political-regime evolution of Ukraine: from the "winner takes all" system to the pact of elites? Modern Ukrainian politics: politics and political scientists about it / ed. by: I. F. Kuras, M. I. Mikhalchenko and others. J. K.: Institute of State and Law named after V. M. Koretsky National Academy of Sciences of Ukraine: 152-158. (in Ukrainian).
23. Fisun, O. A. 2005. Typologies of political systems: basic approaches. Political management: 39-50 (in Ukrainian).
24. Chygrinov, V. I., Polishchuk, I. Sh. 2001. Political mentality of Ukrainian society: history and modernity. Kharkiv: KhIBM. 202 p. (in Ukrainian).
25. Chygrinov, V. I., Tulpa, I. A. 2005. The system of comprehensive assessment and control of students' knowledge when using a modular teaching system // Peculiarities of the use of marketing technologies in the conditions of innovative changes in the economy: Materials of the International. science and practice conf. 4.02. 2005. Kharkiv: KhIBM: 311-316 (in Ukrainian).
26. Chygrinov, V. I. 2006. State-building tradition of Ukraine: political and cultural dimension: Monograph. Kharkiv: KhIBM. 380 p. (in Ukrainian).
27. The rector's annual report: informational and analytical materials based on the results of 2023 / ed. by the rector, professor Tetiana Kaghanovska. Kharkiv: V.N. Karazin KhNU, 2023. 174 p. https://karazin.ua/storage/documents/1014_fNfFzN02tEl7EdLlkKCGYr9Sa.pdf (in Ukrainian).
28. Rubanov, V. V. 2023. Logic, content and structure of the scientific component of the program for training doctors of philosophy in the field of political science at the Kharkiv National University named after V. N. Karazin // The third level of education in Ukraine, formation and trends: materials of the VII international. science and practice conference, November 17-19, 2023. Lviv-Torun: Liha-Press, 2023. 260 c. C. 117-120. DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-331-9-33> (in Ukrainian).
29. Educational and scientific program Political Science. The third (educational and scientific) level of higher education. Protocol No. 8 was approved by the Academic Council of V. N. Karazin Kharkiv National University on May 1, 2023. URL.: http://philosophy.karazin.ua/ua/nauka/phd/political_science_2023.pdf

The article was received by the editors 15.03.2024.

The article is recommended for printing 26.04.2024

ПРАВИЛА ДЛЯ АВТОРІВ

Послідовність розміщення матеріалу. Анотації, текст – 14 pt, список літератури – 12 pt через півтора інтервали.

Індекс УДК міститься у верхньому лівому куті сторінки – великими літерами жирним шрифтом 12 pt. **Ім'я та по батькові, прізвище** автора малими жирними літерами через кому – у лівому куті - 12 pt., на рядок нижче – посада, місце роботи, ел.пошта, та посилання на реєстрацію на сайті **orcid.org** – 10 pt через 1 інтервал. Потім після пропуску одного рядка розміщується **НАЗВА СТАТТІ** (жирним шрифтом 14 pt., великим літерами, вирівнювання по центру). На рядок нижче – анотація (не менше 1800 знаків без пробілів) українською (або англійською, якщо стаття написана англійською). Потім :

Як цитувати: Петренко, М.С. 2021. Назва статті. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Питання політології»*: 43: __ - __. <https://doi.org/10.26565>

In cites: Petrenko, Mykyta. 2021. The title of the article. *The journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series «Issues of Political Science»*: 43: __ - __. <https://doi.org/10.26565> (in Ukrainian)

Після пропуску одного рядка друкується текст статті. Абзаци починаються з червоного рядка (1 см). Використані в статті літературні джерела подаються згідно з гарвардським стилем (замість [1, с.26] буде (автор + рік: сторінка). Приклади: (Гелд 2005: 160); (Моделі демократії 2005). Список літератури складається в порядку цитування згідно також за гарвардським стилем.

– після СПИСКУ ЛІТЕРАТУРИ пишемо :

Стаття надійшла до редакції 25.03.2023

Стаття рекомендована до друку 30.04.2023

Потім у верхньому лівому куті сторінки 12 pt. ті самі дані про автора англійською. Нижче назва та анотація статті англійською (якщо сама стаття написана англійською, то назва і анотація – українською) з ключовими словами, далі REFERENCES, де література перекладається англійською. Нижче –

The article was received by the editors 6.04.2023.

The article is recommended for printing 21.04.2023.

Відповідно, якщо стаття написана англійською, то подається СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ (література мовою оригіналу)

Переклад англійською має бути професійним. Перед англійською та російською анотаціями також друкується прізвище, ім'я та по батькові, нижче – назва статті відповідними мовами) з ключовими словами (не менше 1800 знаків без пробілів) 14 pt. *курсивом*.

Приклад: СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Приклади оформлення журнальних статей:

Sartori, Giovanni. 2004. Where is Political Science Going. *PS: Political Science and Politics* 37(4): 785-787.

Massicotte, Louis and Blais, André. 1999. Mixed Electoral Systems: A Conceptual and Empirical Survey, *Electoral Studies* 18(2): 341-366.

Баклан, І. В., Селін, Ю. М. 2013. Електронний парламент: методологія прийняття рішень у процесі нормотворення, *Юридична наука* 1: 13-20.

Чукот, С. 2016. Впровадження електронного парламенту в Україні в контексті сучасних світових тенденцій, *Держава та регіони. Серія Державне управління* 1 (53): 133-137.

Приклади оформлення розділів у книгах:

Norris, Pippa. 1996. Candidate Recruitment. In: Lawrence LeDuc, Richard Niemi and Pippa Norris (Eds.), *Comparing Democracies*. London: Sage: 289-302.

Buonanno, Laurie. 2017. The European Migration Crisis. In: D. Dinan, N. Nugent, & W. E. Patterson (Eds.), *The European Union in Crisis*. London: Palgrave Macmillan: 100-130.

Гелд, Девід. 2005. Моделі демократії. В: *Демократія: антологія* / упоряд. О. Проценко. К.: Смолоскип: 155-175.

Кузьо, Тарас. 2004. Пострадянські перетворення в Україні: теоретико-порівняльний аспект. В: *Українське суспільство на шляху перетворень: західна інтерпретація* / під ред. В. Ісаїва. К.: КМ Академія: 45-63.

Приклади оформлення книг:

Anderson, Perry. 1976. *Considerations on Western Marxism*. London: New Left Books.

Бжезінський, Збігнєв. 2018. *Велика шахівниця*. Харків: Фабула.

Рудич, Ф.М. (ред.). 2006. *Громадянське суспільство в сучасній Україні: специфіка становлення, тенденції розвитку*. К.: Парламентське видавництво.

Evans, Peter B., & Dietrich Rueschemeyer, Theda Skocpol (Eds.). 1985. *Bringing the State Back In*. Cambridge: Cambridge University Press, 1985.

Електронне видання:

План дій ЄС з гендерних питань на 2016–2020 роки.
URL: <https://europa.eu/capacity4dev/public-gender/minisite-gender-action-plan-2016-2020>

Увага! якщо стаття має індекс doi, використовуємо саме його, а не інтернет-посилання URL

Після цього слід додати список літератури (References) англійською. Якщо вся література англомовна, то нічого вже роботи не треба. Якщо література складається з українських джерел, ім'я та ініціали, назву статті, місто видання, а також найменування видання пишемо англійською. Якщо журнал має англomовну версію, даємо офіційну його англomовну назву. Статті, написані будь-якою мовою європейських країн перекладати англійською не потрібно. Наприклад: Gendźwiń, Adam & Raciborski, Jacek. 2014. Jak głosują wyborcy w warunkach preferencyjnych list wyborczych: przypadek Polski, *Decyzje* 22: 47-69 (in Polish).

Зміст статті має точно відповідати вимогам ВАК України до такого роду публікацій (Бюлетень ВАК.-2003. №1): 1) постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; 2) аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; 3) формулювання цілей статті (постановка завдання); 4) виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; 5) висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Але самі рубрики («постановка проблеми», «аналіз останніх досліджень...») у статті писати не треба.

Застосовується редактор MS Word, шрифт Times New Roman розміром 14, вирівнювання тексту по ширині в один стовпчик. **Поля:** зліва – 2,5, справа – 2, знизу – 2 см, зверху – 3. Графіки та таблиці, формули вводяться до тексту статті за допомогою комп'ютерної техніки. Ілюстрації, графіки та таблиці, що супроводжують текст, слід нумерувати арабськими цифрами наскрізною нумерацією.

Зберігати статтю просимо або у DOC (1997-2003), або у RTF форматі.

Статті, оформлені не відповідно до наведених правил, прийматися не будуть.

Авторську довідку подати у кінці статті. Автори на момент подачі статті мають бути зареєстровані на порталі orcid.org та обов'язково вказати свій номер у авторській довідці.

АВТОРСЬКА ДОВІДКА (українською, англійською та російською мовами)

1. Прізвище, ім'я та по батькові.
2. Наукова ступінь.
3. Вчене звання.
4. Місце роботи, посада.
5. Контактний телефон, адреса, e-mail
6. Номер orcid ID
7. Назва статті.

З повагою, редакційна колегія видання.

Наукове видання

В І С Н И К
ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ імені В. Н. КАРАЗІНА

Серія «Питання політології»
Випуск 45

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Українською та англійською мовами

Комп'ютерне верстання – Н.І. Безугла

Підписано до друку 24.06.2024. Формат 60х84/8. Папір офсетний.

Друк цифровий. Ум. друк. арк. 9,8 Обл.-вид. арк. 12,25

№ зам. 28/24

Наклад 50 пр.

Ціна договірна.

61022, м. Харків, майдан Свободи, 4

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Видавець і виготовлювач ХНУ імені В.Н. Каразіна

61022, Харків, майдан Свободи, 4, тел. 705-24-32

Свідоцтво суб'єкта видавничої діяльності ДК № 3367 від 13.01.09